This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

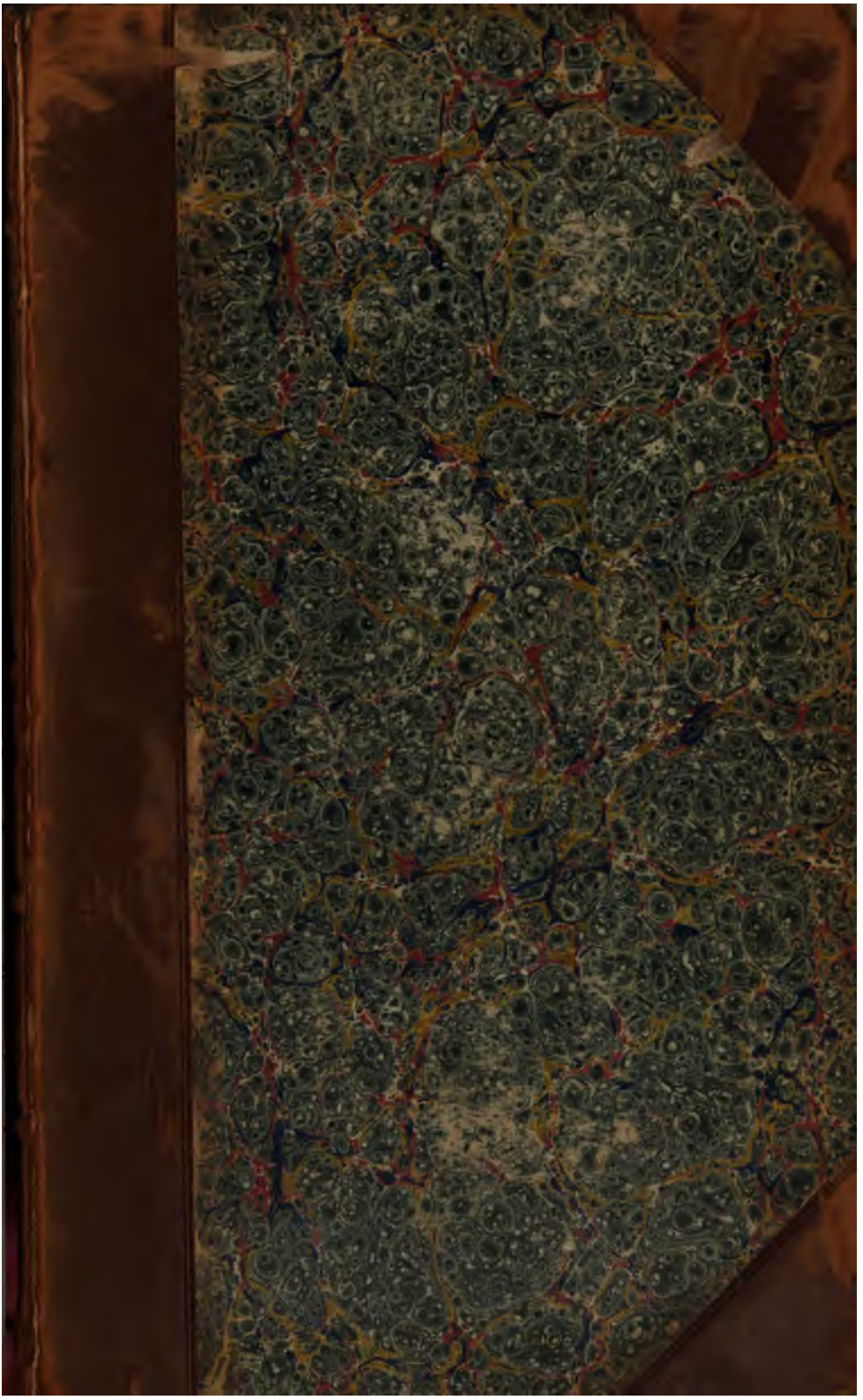

600010799W

26.
818.

1320

JULII FIRMICI MATERNI V. C.

DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM,

AD

CONSTANTIUM ET CONSTANTEM AUGUSTOS

LIBER.

EDIDIT

FRIDERICVS MÜNTER,

EPISCOPVS SELANDIÆ.

HAVNIÆ ANNO ECCLESIÆ DANICÆ MILLESIMO

MDCCCXXVI.

SUMTIBUS C. A. REITZEL.

TYPIS EXCUDEBAT FABRITIUS DE TENGNAGEL.

818.

A.

SENI VENERABILI

MARTINO JOSEPHO ROUTH,

THEOLOGO OXONIENSI

ET

COLLEGII DIVÆ MARIÆ MAGDALENÆ

PRÆSIDI,

FONTIUM HISTORIÆ VETERIS ECCLESIÆ

INVESTIGATORI DILIGENTISSIMO ÆQUE AC ERUDITISSIMO,

FIRMICUM SUUM

D. D. D.

EDITOR.

BIBLIOTHECA · BODLEIANA ·

PRÆMONFNDA.

I.

Decimus jam labitur annus, ex quo Johannes Michael Hertz, ædis Cathedralis Roskildensis Præpositus, paullo vero post Episcopus Ripensis, Collega desideratissimus, me suasore pro summis in Theologia honoribus rite obtinendis dissertationem edidit bonæ frugis plenam: de Julio Firmico Materno*); quæ quidem commentatio prodromus quasi erat editionis hujus scriptoris, ad quam parandam haud dubie sese accinxisset, si Deo longiorem illi vitam largiri placuisset. Jam vero, cum senectute vix inchoata e vivis ereptus sit, mearum esse partium duxi, ut, qnæ illi suasissem, ipse exseqverer, et in hunc scriptorem diu neglectum denuo illustrandum subsecivas aliquot horas impenderem. Opportuna quoque mihi visa sunt tempora. Hoc enim anno Ecclesia Danica memoriam celebravit conversionis majorum nostrorum a tenebris Paganismi ad lucem Christianam prædicatione Anscharii anno

*) De Julio Firmico Materno ejusque inprimis de errore profanarum religionum libello. Dissertatio inauguralis. Havniæ 1817.

DCCCXXVI inchoatæ. Quam ob rem, cum sanctum istum præsulem, uti quoque collegas & successores ejus, et generatim omnes eos, qui Christi doctrinam gentilibus annunciarent, una, si sapienter agerent, incedere via oportuerit, ut nimirum avitas horum populorum destruerent superstitiones, antequam coelestem eorum animis doctrinam insinuarent; haud ingratam me facturum esse rem ratus sum, si, deficientibus scriptis illius qua Anscharius floruit ætatis, quibus Germanorum et populorum septentrionalium religiones impugnabantur, argumenta, quibus Christiani Polytheismum, qui in Romano Imperio viguit, adgressi sunt, in memoriam revocarem: ideoqve speravi, lectores et hancce Firmici, qui in hoc argumento unice versatur, novam editionem æquo animo accepturos esse.

II.

Editores veteris cujuslibet scriptoris initium scribendi facere solent de ipso, quem sibi illustrandum sumserunt, auctore: quod quidem rei ratio postulat. Me vero eorum vestigiis vix aut ne vix quidem insistere posse norunt omnes antiquitatum ecclesiasticarum periti. Illa enim iniqua sors obtigit Firmico meo, ut ne unus quidem scriptor hujus nominis meminerit ante Honorium Augustodunensem seculi XIII scriptorem, qui libro II de Philosophia Mundi cap. 5. Firmici Astronomicon laudat. Hoc vero rem nostram parum juvat, cum hic liber plane diversus sit a

nostro de errore profanarum religionum, nec, mea sententia, idoneis argumentis evinci possit, utrumque librum ab eodem auctore profectum esse.

Ipsum Firmicorum nomen obscurum est. In scriptoribus desideratur, neque in monumentis literatis occurrit. Maternos tantummodo legimus apud Gruternm pag. 220, 9. 1009, 2. 1468, 8. 1482, 11. et Maternam pag. 1225, 3; et qui Firmicum, sive unus utriusque libri auctor fuerit, sive duo statuendi sint, Siculos fuisse statuunt, in marmoribus Siculis a Gabriele Lancelloto Turris Mutiæ principe collectis nil invenient, unde argumenta pro sua sententia petant. Nam Firmii, qui in iis commemorantur pag. 145, 30 et 182, 55, cum Firmicis confundi minime debent. Itaque ipsi consulendi sunt libri superstites Firmicum auctorem profitentes, si forte ex iis aliquid colligi possit. Et duos, quod jam dixi, habemus Julii Firmici Materni nomine inscriptos; alterum Astrologicum, ab homine polytheismo addicto, alterum polemicum adversus numinum cultum, a Christiano scriptum. Utriusque auctor in titulo vocatur V. C. quas literas, si de Viro Consulari intelligas, nullum habebis Julium Firmicum Maternum, Constantiniana ætate ad Consulatus fastigium evectum, quantum quidem Fasti docent. Sed provinciam fortasse administrasse potuit, eaque de causa Consularis, ut mos illius ævi ferebat, appellari; vel etiam hoc titulo merè honorifico ornatus fuit, cujus

quidem rei exempla Gothofredus ex illorum temporum historia collegit. Utrumque vero librum exaratum fuisse Constantiniana ætate, ex locis in iis obviis luculenter patet. Liber enim Mathematicōn L. c. 2. eclipsin Solis, quæ Optatio et Paullino Coss. anno 334 contigit*) a mathematicis prædictam asserit, atque inter recentiora phænomena refert. Itaque brevi post scriptus aut saltem scribi coeptus est. Idem quoque alteri libro de Errore Profanarum Religionum tempus competit. Ad Constantium namque et Constantem, Constantini M. filios, Augustos datus, exaratus est post Constantis expeditionem Britannicam, quam commemorat, fortasse etiam initio belli Persici a Constantio gesti et ante clades iteratas, quibus hic Imperator brevi post a Sapore fusus est; certe ante necem Constantis insidiis Magnentii anno 350 occisi; ergo inter annos 343 et 350. Unde patet, utrumque librum iisdem circiter annis editum esse; primum vero aliquanto prius, Constantino M. Imperante, pro cujus salute auctor versus exitum libri primi pia vota facit. Neque impedire videtur locus alter proœmii libri I. ex quo intelligitur, auctorem Mathematicōn libros, quos Mavortio Lolliano in Campaniæ provinciæ fascibus constituto dedicavit, eidem Lolliano Proconsuli et ordinario Consuli designato dedicasse. Fasti quidem ad annum 355.

*) A. u. c. 1087. Almeloveenii Fasti Consulares. pag. 161.

Lollianum quemdam habent Consulem; Mavortium autem Præfectum Prætorio Ammianus Marcellinus, ob sublimem constantiam laudat*). Haud vero constat, duo hosce nonnisi unum fuisse hominem, eundemque Mavortium Lollianum, cui Firmicus librum suum inscripsit; quanquam ex altera parte concedendum est, Mavortium Lollianum pluribus, antequam Consul processerit, annis Consulem designari potuisse; id quod sub proximis Constantini decessoribus haud ita raro accidit, ejusque summorum honorum Mavortio Lolliano promissorum procrastinationis causa quæri fortasse poterit in rebellione Magnentii et tumultu civili inde orto, nec ante interitum hujus tyranni, cujus arbitrio ipsa urbs Roma obnoxia erat, anno 353 compresso. Itaque stabimus in ea sententia, libros Mathematicōn editos esse brevi post illud solis deliquium, quod anno 336 accidit, et ante Constantini M. obitum; librum vero de Errore Profanarum Religionum conscriptum esse inter annos 343 et 350, vel potius 348, quo Romani a Sapore ad Singaram fusi sunt.

III.

Prior liber auctorem habet Virum superstitionibus Ethnicorum addictum, alter Christianum. Vix vero inducor ut mihi persuadeam, Firmicum Mathematicum, ætate jam provectum,

*) Lib. XVI. 8.

quod ipse in Astronomicis profitetur, sententiam mutasse, numinum cultui, cui per omnem pristinam vitam adhæserat, valedixisse, et Christiana sacra amplexum fuisse. Quod si fecisset, in libro de errore profanarum religionum certe conversionis suæ ad Christum meminisset, et vel inscius veteris superstitionis indicia quædam reliquisset. Sed religionum ethnicarum quamvis bene sit gnarus, eas tamen ex lectione potius et relationibus aliorum hominum, quam ex propria experientia, novit. Sacræ scripturæ est peritus, eaque pro more ætatis, cui diuturno unice usu adsvescere potuit, in docendo atque disputando utitur, ita ut vix credi possit, eum adeo recenter Christianum factum esse, sed statuendum potius, a natalibus inde vel saltem a juvenili ætate Christianum fuisse.

Huc accedit sermonis Latini in utroque opusculo diversitas, quam sane magnam esse inter omnes constat. In Astronomico enim libro permodica utriusque linguæ, Græcæ et Latinæ, deprehenditur cognitio. Verbis et phrasibus refertus est barbaris, cujusmodi, ut nonnulla afferamus, sunt sequentia: horoscopare, ferarum mansuetarii, cardinaliter, quiescentia pro quiete, intimare alicui pro significare, concordiale pro sociale, partiliter pro per partes, caballarius pro equite, computus pro computatione*); quæ quidem

*) Fabricii Bibliotheca Latina ed. Ernesti. III. p. 115.

Longobardica tempora potius quam Constantiniana sapiunt, aut saltem illius, quæ in versione Irenæi legitur, latinitatis Gallicæ nos admonent.

Librum vero de errore profanarum religionum quod attinet, scriptus est sermone puriore, quali auctores ævi Constantiniani utuntur; etsi non aureæ latinitatis, ejusmodi tamen quæ ferri possit, et satis diserto. Sed et hic liber modicam Græcæ linguæ cognitionem prodit; ex qua tamen minime colligere licet, utrumque librum ab uno eodemque auctore profectum esse. Hanc igitur amplectimur sententiam, diversum prorsus esse Firmicum Astrologum a Firmico Theologo; quam quidem jam dudum inter multos alios, quos Hertzius recenset, tuiti sunt Coelius Rhodiginus, Baronius, Glandorpius et Lipsius: sed misso Astrologo, de Theologo tantummodo videamus*).

IV.

At valde dolendum, adeo incerta atque obscura esse omnia, ut candide confitendum sit, nos auctorem libri de errore profanarum religionum prorsus ignorare. Natales ei fuisse Siculos statuunt**), nescio qua de causa. Afrum fuisse crediderim, si modo perpetuus fere Codicum sacræ Scripturæ Afrorum, qui apud eum observa-

*) De Jul. Firm. Materno. p. 11. 12.

**) Mongitor Siculum dicit incertæ patriæ, nimirum in Sicilia. Renda Biblioth. Sicula Vetus. Romæ 1700. p. 167.

tur, usus ad hanc opinionem adstruendam sufficeret, cum hi ex Africa ad Italiam Hispaniam Galliamque devehi facillime potuerint; nec Africanæ latinitatis, ex Apulejo, Tertulliano et Cypriano satis notæ, luculenta indicia in ejus libro inveni.

Episcopum Mediolanensem Synodo Romanæ a Julio I. Romano Episcopo anno 357. coactæ interfuisse, credit Baronius. Verum Synodus ista est Pseudo-Isidori figmentum*). Julium, Julii Episcopi Romani tempore Episcopum Mediolanensem, ignorant omnes. Maternus vero Mediolanensis sub Diocletiano et Maximiano Augustis hujus urbis sacris Christianis præfuit anno 307 aut 311, et pro Religione occubuit**). Corruit igitur quod habent Binius et Cajetanus***), eum inter sanctos ecclesiæ Catholicæ referentes.

Itaque hoc tantummodo tenendum, Julium Firmicum Maternum, ut ex libro ejus de Errore Profanarum Religionum patet, fuisse virum pium et eruditum atque religionum Ethnicarnm adversarium. Has acriter impugnat, nimio interdum fervore, cum Imperatores ad reliquias earum violenter delendas excitet; quæ vero cum temporibus in quibus vixit, tum exemplis quæ præ oculis habuit danda potius, quam illi culpæ vertenda sunt.

---

*) Walchii Historie der Kirchenversamlungen. p. 165.

**) Ughelli Italia sacra IV. p. 307. Bisoizius in historia Episcoporum Mediolanensium. p. 15.

***) Idea S. S. Siculorum. p. 15 et 125.

V.

In examine de veteri quolibet auctore instituendo primariam aliquam partem sibi vindicat disquisitio de fontibus unde hauserit, inprimis si historici est argumenti. Nec in scriptore ecclesiastico negligendam eam esse, per se patet. Qua de causa, cum adnotationes in Firmicum meum colligerem, sedulo circumspexi scriptores antiquiores quos consuluerit, ita tamen, ut caverem, ne singula qvævis, quæ communia habet cum aliis religionis Christianæ Apologetis, semper ex eorum libris hausta esse arbitrarer, cum ipsa argumenti ratio haud dubie postularet, ut omnes, qui Polytheismum destruerent, easdem fere fabulas et recenserent et refutarent, eædemque iis vel ex eruditis colloquiis et ex institutione Catechumenorum innotuisse potuerint. Sed illos inprimis locos respexi, in quibus Firmicus easdem, quas cæteri scriptores Apologetici habent, fabulas eadem pene serie et ipsis fere antiquiorum verbis recenset. Hujusmodi autem consensus, ut ex adnotationibus patebit, haud raro animadvertitur cum Clementis Alexandrini Protreptico, Minucii Felicis Octavio, et maxime cum Arnobii libris adversus Gentes. Lactantium porro haud raro consuluisse videtur, et certe Cypriani Testimoniorum libros III perpetua cura tractavit. Namque plurima V. et N. Testamenti dicta, quæ in medium profert, cum textu Cyprianico conspirant, non in vulgaribus tritisque tantummodo locis, sed in iis quoque,

ubi lectiones habent ab iis, quas libri manuscripti et citationes in aliorum Patrum operibus suppeditant, diversas.

Neque vero scriptores Profanos prorsus neglexit. Ex haud ita paucis locis patet, Firmicum Ciceronis libros de Natura Deorum sedulo tractasse. Nonnulla hausit ex Porphyrii libro de Antro Nympharum, forsitan quoque ex alio ejus libello de Abstinentia ab esu carnium. Allegat præterea Cap. XIV. hujus philosophi librum περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, qui jam dudum injuria temporum periit. Verum etiam in Firmico leguntur fabulæ apud nullum alium scriptorem Profanum Christianumve reperiundæ, qua quoque de causa recentiores rerum Mythologicarum scriptores haud ita raro ad ejus testimonium provocant. Unde vero hæc aliis ignota hausit? dicam quid sentiam! Ex Euhemeri Ἱερᾷ Ἀναγραφῇ. Cum enim Ethnicas fabulas, spreta quavis physica mysticave interpretatione, historice tantummodo intellexerit explicaveritque, arridere ei qvammaxime debuit Euhemeri illa totius Mythologiæ Græcæ expositio, quam in iis, quæ de Jove habet, eum secutum esse, luculenter patet. Unde vero Euhemerus, Græcus scriptor, illi innotuerit, palam est ante oculos omnium. Ennius namque Euhemerum latinitate donaverat; cujus versionis complura fragmenta a Lactantio Instit. Divinæ Libro I. c. 11. 13. 14. 17. 22 et de Ira Dei laudantur vel exscribuntur. A Cicerone de Natura Deorum I. c. 42. a Clemente

Alexandrino Protrept. c. 2. p. 20. ed. Potteri, a Minucio Felice Octavii c. 21. ab Arnobio adv. Gentes IV c. 29. similiter allegatur. Itaque nil mirum, hunc auctorem, religionum Ethnicarum destructorem, Firmico innotuisse, placuisse, atque ab eo consultum fuisse. Mirari potius subit, Apologetas rei Christianæ, in eodem cum Euhemero argumento tractando adeo sedulos, ejus tamen nomen et librum justo rarius laudasse atque locos ex eodem attulisse. Pauca tantummodo hactenus ex auctoribus veteribus ejus, Ennianæ inprimis versionis, excerpta sunt fragmenta; nullus tamen dubito, quin, ut ex Firmico ita quoque ex aliis scriptoribus complura hujusmodi λείψανα, quibus collectio Hesseliana in editione Ennii*) locupletari qveat, majori adhibita diligentia, sanaque in secernendo dijudicandoque crisi, erui possint**). Id quod certe præstitisset vir præclare doctus Jo. Lundblad S. Theol. D. et Eloquentiæ atque Poëseos in Universitate Lundensi Professor Publ. Ordin. qui duabus Dissertationibus de Euhemero (Londini Gothor. 1804) ejus fragmenta edere atque illustrare coeperat, e vivis autem ereptus est, antequam opus inchoatum absolvere potuerit. Cujus viri optimi mihique amicissimi vestigiis insistens, si Deus otium fecerit,

---

*) Amstelædami 1707 in Qu.

**) Locos ubi allegatur sedulo collegit Jo. Conr. Orellius ὁ μακαρίτης. adnotat. in Arnob. IV. 29. Tom. II. p. 245. alia Jo. Lydus et Scholiastæ fortasse suppeditabunt.

Euhemeri quotquot reperire potero reliquias colligere atque publicam in lucem edere penes me constitui.

VI.

Firmicum, ad seculum XVI medium usque penitus ignotum, typis primus vulgavit Matthias Flacius Illyricus Argentorati 1562 ex codice Mindæ Westphaliæ reperto. Hic unicus est codex qui auctorem nostrum posteris servavit. Eadem fortuna obtigit Phædro, Vellejo Paterculo, quinque prioribus annalium Taciti libris, Hesychio, primæ Clementis Romani ad Corinthios Epistolæ, Minucio Felici et Arnobio. Ubi vero Firmici nostri codex hodieque lateat, (latere enim dico, quum nusquam commemoretur) nescius sum. Editionis Flacianæ meminit Ritterus in Biographia Illyrici (Francofurti 1725.) pag. 353. haud tamen indicato loco annnove impressionis: unde colligo, Ritterum eam oculis haud usurpasse. At rara est admodum. Desideratur in Bibliothecis nostris, cum Regia tum Universitatis, neque fuit in Bunaviana jam cum Regia Dresdensi conjuncta. Inveni vero in selectissima Rever. Hansen Pastoris Slangerupiensis Dioeceseos Selandiæ, qui hoece κειμήλιον liberaliter dono mihi dedit. Ita vero Flacius in Proœmio ad Andream Meiendorfium de codice, ex quo suam editionem hausit, verba facit.

"Ad hanc vero piam gratitudinem zelumque "in animis nostris excitandum, cum aliqua pia "et aliqua etiam impia scripta profuerint, tum et "hoc Julii Firmici contra errores profanarum re-"ligionum, quod a me in veteri et non ignobili "civitate Westphaliæ Minda repertum nunc pri-"mum in publicam utilitatem evulgatur. Est "sane dignissimus libellus qui exstet, cum pro-"pter sermonis elegantiam, tum propter vetusta-"tis Ethnicæ et simul Christianæ, quæ in eo con-"tinetur, cognitionem. Non pauca enim hinc "de doctrinæ sinceritate et rituum ecclesiæ sim-"plicitate et puritate cognoscere possis, si modo "paullo attentius, quæ de Christo, de sacrificiis, "de pane coelesti, et de imaginibus ac aliis dicun-"tur, expendas".

Hæc ille. Ceterum vix ulla est spes fore ut alius hujus nostri auctoris codex emergat. In ditissimis enim Bibliothecis ejus exemplaria desiderantur. Desunt nimirum in Vindobonensi, Monacensi, Parisiensi, Veneta Divi Marci, et in San-Gallensi; neque habentur in Britannicis Belgicisque, cum editores Batavi de hac re investiganda certo certius solliciti fuerint; nec in Vaticana, quæ quasi est Bibliotheca Bibliothecarum, cui a duobus inde seculis viri doctissimi, Holstenius, Leo Allatius, Zaccagnius, Marinius aliique præfuerunt, qui hujusmodi εὕρημα minime neglexissent. Nisi enim forte fortuna in palimpsesto aliquo codice detegatur, aut ex angulo Bibliothecæ alicujus monasticæ nondum satis diligenter

perlustratæ in lucem producatur, unico eo in posterum quoque fruendum nobis erit, quod ante tria fere hæc secula emersit, exemplari.

Ejus quidem ætatem Flacius haud indicavit. Ex tota vero textus indole apparet, descriptum id esse a librario haud imperito. Mendas enim habet haud adeo multas et facili negotio corrigendas. Lacunæ librario haud sunt culpæ vertendæ; exstiterunt enim sine dubio in codice quem exscripsit. Prooemium mutilum est ab initio; verba autem Flacii: Desunt quædam, indicare videntur, in codice Mindensi haud ita multa defuisse. Eo vero in loco, ubi Woweri editio et post eam reliquæ (in hac editione pag. 2.) lacunam exhibent, nullam in suo codice reperit Flacius, saltem haud notavit. Attamen aliquid deesse contextus docet, cum Firmicus promissis suis haud steterit.

Capite quinto post verba: at Persarum legibus sequatur, apud Flacium una, apud Wowerum eadem, et brevi post altera habetur lacuna a Flacio haud notata: a Wowero igitur ex conjectura indicata videtur. Reliquæ ex singulis tantummodo verbis elisis ortæ videntur; nec sensum magnopere impediunt.

Nonnulla sphalmata correxerunt Wowerus atque Gronovius; ego quoque pauculas emendationes addidi in notis; in duobus tantum locis, c. XVI. p. 60 et 61; ipsi textui medelam afferens, ubi aperte Abaris Scytha legendum est pro Avaro Scytha.

Istud autem inprimis in nova hac Firmici editione curae mihi fuit, ut, quantum possem, licet brevissime, ea, quae de sacris ethnicis refert, illustrarem. Quem in finem notas Woweri aliorumque Virorum Doctorum in Firmicum excripsi, quibus adjeci complura eorum, quae Hertzius in dissertatione de Firmico observavit; neque neglexi editores Patrum Firmico antiquiorum, in quibus similia eorum, quae is habet, leguntur; videlicet Ouzelium, Heraldum, Rigaltium, Davisium, Lindnerum in Minucium Felicem, Walchium in Lactantium, Elmenhorstium et inprimis Orellium in Arnobium, alios, quos passim inspexi, ut taceam. Plura quoque ex propria penu addidi, in primis ad posteriora capita a XVIII inde, quae Wowerus fere tota neglexit, neque qui eum secuti sunt editores curarunt; ita leviter et perfunctorie in illustrando hoc auctore minime sane contemnendo versati sunt.

Denique, cum loci Biblici haud ita pauci allegati sint ex versionibus Latinis Antehieronymianis, ipsas illarum lectiones examinandas esse duxi. Nec difficilis hic labor. Namque statim compertum habui, eas a Sabaterio in Bibliorum Sacrorum Latinis Versionibus antiquis sedulo collatas esse. Itaque hoc cummaxime explorare studui, quosnam ex tot veteris versionis, vel potius antiquarum versionum, codicibus Firmicus ante oculos habuerit.

Et quævis fere me pagina docuit, eum inter omnes Patres Latinos maxime cum Cypriano, inprimis cum libris hujus episcopi Testimoniorum adversus Judæos et de Unitate Ecclesiæ consentire; sacros igitur textus, quibus utitur, aut ex hisce opusculis, aut e codicibus eorum, quos Cyprianus legit, dimillimis mutuatum esse.

Et hæc quidem est summa curarum, quas in Firmicum impendi. Superesse fateor unum earum genus, quod harum rerum arbitri fortasse desiderabunt: collatio nimirum exegeseos atque sententiarum theologicarum Nostri cum interpretatione eorundem locorum atque expositione dogmatum, quorum Firmicus meminit, apud reliquos Apologetas atque Patres. Neque plane neglexi. Attamen, cum Firmicus, exegetica atque dogmatica si spectes, exiguo saltem usui sit Theologis, verum Ethnica mythologia arcanaque religionis lucem haud ita asperandam ab eo lucrentur, hæc potiora esse duxi, atque in his illustrandis curatius versatus sum. Veldem vero Orellium virum eruditissimum, ut spem fecerat in præfatione ad Arnobium p. XVI. in Firmicum quoque doctrinæ suæ copias erogasse; tum meis sane curis haud opus fuisset. At ille, cum aliis doctis laboribus per aliquot annos distractus fuisset, nuper, quod valde dolendum est, e vivis excessit.

VII.

Antequam vero ad Argumentum libri, quem enarraturus sum, exponendum accedam, de ipsius titulo pauca monebo. Cum vero unicum exemplar exstet vel exstiterit, a Flacio in lucem emissum, unicus, quem pro genuino habere licet, is est quem Flacius illi inscripsit, in ipso Mindensi codice haud dubie ab eo lectus: DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM. Quodsi igitur scriptores recentiores, qui hujus libri mentionem fecerunt, titulum paullo aliter expresserunt, v. c. Balth. Bonifacius in historia ludicra, (Bruxell. 1656. p. 456.) qui libellum de errore profanarum gentium et religionum vocat, atque Baronius, apud quem liber de mysteriis et erroribus profanar. relig. audit *) hi haud dubie, cum scriberent, memoriter, nec inspecto libro, ejus titulum laudarunt. Nomen auctoris in codice Mindensi luculenter expressum est; nulla igitur fides habenda Gyraldo, qui Villium, et Glandorpio, qui Qu. Villium nuncupat **). Uterque praeterea cum Astrologo confundit. Ille nomen in pervetusto codice et in antiquo saxo legi ex aliorum fide narrat ***); hic nullum citat vadem ****).

Ad Constantium et Constantem Augustos habet porro titulus: et jure id quidem;

*) Hertz. de J. F. M. p. 36.
**) Apud Hertz. p. 11.
***) ibid.
****) Onomast. p. 905.

nam hisce Imperatoribus, ut ex compluribus locis abunde patet, inscriptus est. Falsus igitur est Baronius, qui librum ad Constantinum et Constantem scriptum esse putat. Omnia enim historica, quæ commemorat, post interitum Constantini, qui anno 340 evenit, acciderunt. De litteris V. C. nomini Firmici additis jam exposui.

VIII.

Jam vero ad argumentum libri exponendum accedo, Hertzium plerumque secuturus. Hoc tantummodo in prævium monebo: in Prooemio mutilo, mea quidem sententia, haud multa desiderari. Folia enim a codice Mindensi haud abscissa videntur, cum titulus adsit, et Flacius initio tantum habeat: Desunt quædam. Si vero titulus ab initio abfuisset, et ad calcem libri tantum adjectus fuisset hisce verbis: Explicit Jul. Firmici Materni V. C. de errore profanarum religionum, cujusmodi subscriptiones in multis veteribus libris leguntur, Flacius certe indicasset. Deest igitur brevis ad Imperatores adlocutio et argumenti expositio. Transiisse videtur ad Christiana quædam dogmata de creatione mundi deque lapsu Protoplastorum insidiis Diaboli seductorum; quibus viam sibi munivit ad Ethnicos (hos enim, licet Imperatoribus liber sit inscriptus, sæpe adloquitur) admonendos, ut a simili fraude sibi caveant. Facilis hinc ad originem oraculorum divinationumque transitus,

ex sententia Hertzii editionibus, quæ lacunam habent mox post initium, superstructus. Codex vero Mindensis, ut editio princeps Flaciana docet, nullam habet. Neque video cur necesse sit verba Proœmii: manifestis rationibus exemplorumque testimoniis divinationem probabimus per Diabolum esse inventam et perfectam, ita accipere, ut isthoc scriptor primum agere decreverit, cum in eis quæ sequuntur ad hoc argumentum sæpius redeat. Sed eum initio libelli dogmata quædam Christiana tetigisse, Hertzius compluribus argumentis probavit, veri saltem simillimum reddidit. Si fragmentum tantummodo est, inquit, quod exstat, si huic præcessit dogmatum quorundam Christianorum expositio, absonum a vero mihi quidem non videtur, Christianæ religionis apologiam suo ævo accommodatam Firmicum conscripsisse, mutatisque, quæ pro ratione temporum mutanda viderentur, eundem in hac adornanda, quem priores Apologetas servasse videret, ordinem tenuisse. Hoc quidem Hertzio lubens largior, si modo brevissime indicata potius quam exposita fuerint. Ubi vero addit: Divinæ nempe religionis dogmata atque sacra, nec non integros Christianorum mores in priori tractatus parte adversus obtrectationes Gentilium defendit, in posteriori vero profanarum detexit religionum errores;

monebo: Firmicum potius adversarii superstitionis Ethnicorum quam Apologetæ dogmatis cultusque Christiani personam egisse. Neque illa amplius ætate opus erat Apologis eo sensu, quo ab Athenagora, Justino, Tertulliano, Minucio Felice, aliisque, florente numinum cultu, conscriptæ erant. Namque Constantiniano ævo omnes jam Ethnicorum res vacillabant; Imperatores sese Christo addixerant; immensa hominum multitudo aras deorum deseruerat; leges jam in Ethnicum cultum latæ erant, qui olim dominans nunc fere opprimebatur. Hæc sane considerari et perpendi debent, ubi Firmicus cum antiquioribus Apologetis componitur; inde explicanda est totius orationis diversitas, quæ vel ad cultum Ethnicorum vi destruendum Imperatores plus semel hortatur atque excitat, id quod antiquioribus Apologetis, licet et hi hostilem in religionem quam adgrediuntur animum ubivis fere locorum declarent, in mentem nunquam venire potuit.

IX.

Post prooemium in editione Oberthüriana capitum ordo incipit, quem sequimur.

Cap. I. Elementa ponit esse principia rerum; cnm vero hæc diversa sint et potestate contraria, eorum nullum esse summum numen, (licet do igne tantum h. l. loquatur, ceterorum cultu in sequentibus destructo), sed omnia Deum fabricatorem et moderatorem habere.

Cap. II. Aquæ cultum apud Aegyptios refutat;

Cap. III. Terræ apud Phryges;

Cap. IV. Aëris apud Assyrios et Africanos nonnullos populos;

Cap. V. Ignis apud Persas. Horum mysteria fabulasque detegit, lascivos tristesque ritus detestatur, admixtis sæpe e sacris Christianorum cohortationibus, et ad finem Cap. V. ubi post secundam lacunam de anima humana loquitur, philosophico etiam de indissolubili animi natura ratiocinio.

Cap. VI. Ab Elementorum cultu ad alias superstitiones transit earumque secreta pandit; et primo quidem duorum Liberorum, Cretensis quippe ac Thebani, historiam narrat; deinde

Cap. VII. Liberæ vel Proserpinæ historiam exponit, et Liberum pro sole, Liberam pro luna coli asserit.

Cap. VIII. Continet maximam partem Prosopoeïam, qua sol divinum, quem homines ipsi exhibebant, cultum oratione ad eos habita refutare atque detestari fingitur.

Cap. IX. Luctum de morte Adonidis a Marte in aprum converso percussi perstringit, et narrationem evangelicam de ejecto Dæmonio paucis commemorat.

Cap. X. Flagitia in cultu Veneris Paphiæ,

Cap. XI. Iovis Sabazii,

Cap. XII. et Corybantum, foedosque ritus explodit.

Cap. XIII. Narrationibus de Deorum facinoribus quævis flagitia hominibus commendari, et numina hominibus inferiora atque deteriora pingi docet.

Cap. XIV. Serapidem, ejus nomen et sacra, e Iosephi Patriarchæ historia fictum esse contendit; et Dæmones in simulacris ex assiduis sacrificiis colligi et hostiarum sanguine nutriri. Serapidem humanis obedire jussis et nolentem ad loquendum adactum fuisse, ex Porphyrio probat, et idem hoc de omnibus reliquis gentilium Diis, Christianorum imperio obnoxiis, statuit.

Cap. XV. De Penatibus agit, quorum nomen ex Penu derivat, et de Vesta, domestico tantummodo igne; rebus igitur hominibus gratis utilibusque, quas Deos fecerint.

Cap. XVI. Palladii originem exponit, ejusque numine neque Troiam neque Romam ab incendio tutam fuisse, nec ejus cultores in posterum tutos futuros.

Cap. XVII. De quinque Minervis agit. Quintæ, Pallantis filiæ, Palladium dedicatum fuisse, cujus ut concremetur imago, deleanturque templa, hortatur, simul in sacrorum ritus, quibus homines peccare docentur, turpes et cruentos invehitur, eosque abrogari postulat.

Cap. XVIII. Etymologias, sive origines nominum, quæ Diis attribuebantur, exponit.

Symbola deinde et signa cultus Deorum explanat, multis simul, ubi occasio ipsi ex genio seculi atque sacræ Scripturæ interpretandæ ratione ferre videbatur, locis biblicis allatis. Et in quinque inprimis Symbolis exponendis versatur.

Cap. XIX. 1. In Eleusinio: ἐκ τυμπάνου βέβρωκα &c. ubi multa habet de pane cœlesti, fortassis eucharistico.

Cap. XX. 2. In Mithriaco forte: χαῖρε νύμφη, χαῖρε νέον φῶς; qua occasione de Christo sponso mundique luce multa habet.

Cap. XXI. 3. In alio, certe Mithriaco, θεὸς ἐκ πέτρας; ubi multa congerit ex S. S. de Christo lapide.

Cap. XXII. 4. In Bacchico: ἑλιλικερος δέμορφοι, rectius: ἑλιξικέρως δίμορφε. quod de Diabolo dracone intelligit, cujus cornua ad crucem Christi trahit.

Cap. XXIII. 5. In Isiacis, de redivivo Osiride: θαῤῥεῖτε μύσται; ubi occasione unguenti, quo fauces mystarum deliniebantur,

Cap. XXIV. de unguento loquitur, quod pater filio tradidit, filiusque credentibus largitur. Excursu facto,

Cap. XXV. de misero hocce profanorum hominum errore graviter monet, et regnum Christo datum hac unctione indicari docet, multis S. S. allatis locis; simul descensum Christi ad inferos tangit.

Cap. XXVI. Breviter ecclesiæ de Christo cum Adamo comparato dogma exponit; quidquid Adamus perdidisset, eum, e Maria Virgine natum, invenisse. Redit in viam, et

Cap. XXVII. 6. ultimum Mithriacorum initiorum symbolum, ταῦρος δράκοντος, καὶ δράκων ταύρου πατὴρ, exponit. Serpentis meminit, Protoplastorum seductoris, funestique ejus cultus, draconemque eo die percussum esse, quo Christus apparuerit.

Cap. XXVIII. Draconem fictorum numinum auctorem dicit, sacrorumque suorum per lignum instaurationem semper curasse. Ligni hinc in sacris idolorum abusum exemplis paucis ex sacris Phrygiis, Osiridis et Proserpinæ petitis notat; Crucis deinde ordinem expositurus, locos N. T. affert, quos prisca ecclesia atque illud ævum de cruce interpretabatur. Atque ita expositis et refutatis præcipuis, quæ in cultu idolorum tum temporis viguere, symbolis signisque, ut Imperatores, ad quos hoc scripsit, eo confidentius ad Idola eorumque sacra penitus delenda accederent,

Cap. XXIX. sententias colligit ex sacro Codice, quæ vanitatem Idolorum testantur; de prospero et florente R. P. statu iis regnantibus deque proxime instanti impietatis Ethnicæ poena monet. Denique.

Cap. XXX. Divinum de Idololatris exstirpandis mandatum (Deuteron. XIII) Imperatoribus inculcat, cui si morem gerant, et prospe-

rum iis eventum et felix posthac imperium auguratur.

Ita expositis capitum argumentis, Indicem addere tam brevis operis haud necessarium existimavi.

X.

Editiones Firmici, quæ mihi innotuerunt, sunt sequentes:

Jul. Firmici Materni V. C. de errore profanarum Religionum ad Constantium et Constantem Augustos liber, nunquam antehac in lucem editus. Excusus Argentinæ apud Paulum Machæropoeum, sumptibus Johannis Oporini anno 1562. 8v. Præfation. subscripsit Matt. Flac. Illiricus. Editio Princeps.

— Paris 1575.

— Cum Mythologicis Latinis cura Hieronymi Commelini. Heidelberge 1599. 8v.

— Paris 1610.

— Jul. Firmicus de errore profanar. Religionum Jo. a Wower recensuit. (Hamburgi) 1603. 8v.

— Cum Minucio Felice. Oxónii 1662. 8v.

— In Cypriani operibus ed Philippi le Prieur.

— Paris 1666 f.

— Cum notis Woweri. Oxon. 1678. 8.

— In Gallandi Bibl. Patrum Tomo V. 65 sequ.

In Bibliotheca P. P. Maxima Tomo IV. p. 164 — 179.

In N. Rigaltii ed. Minucii Felicis et Cypriani de idolorum vanitate, cum notis J. a Wower, una cum novo indice. Lugd. Batav. 1645. 8vo.

— Ead. editio repetita, accedente cura Jac. Oiselii Lugd. Bat. 1652. Qu.

— In Jac. Ouzelii Minucio Felice. Lugd. Batav. 1672. 8v.

— Minucio Felici ed. le Maire adjunctus, Lugd. Bat. 1632. Qu.

— In Jacobi Gronovii Minucio Felice et Cypriano de Idolorum Vanitate. Lugduni Bat. 1709. Eadem editio, cum novo saltem titulo, prodiit Roterodami 1743. 8v.

— Cum Arnobio in editione P. P. Latinorum Oberthüriana — Wirceburgi 1785. Vol. V. ex qua Firmici textum in singula capita divisi.

— Belgice vertit notisque illustravit G. Kempfer 1718.

JULII FIRMICI MATERNI V. C.

DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM.

PROOEMIUM.

* * * * * * * * * * *

quod in fabricatione hominis artifex fecit[1], ut antea diximus, annuis perditorum commonitionibus ac communicationibus specialiter retexenda sunt. In testificationem veritatis manifestis rationibus exemplorumque testimoniis divinationem probabimus per diabolum esse inuentam[3] et perfectam, ut per hoc

---

[1] De lacuna diximus in præfatione; ubi quoque Hertzii sententiam attulimus de omissis. Haud ita multa ea esse, verba Flacii indicare videntur.

[2] priores editiones conjungunt verba *in testificationem* cum antecedentibus, præmisso commate. At totus sensus suadet, incipere heic novam sententiam. Itaque punctum posuimus.

[3] In hac assertione consentiunt Patres. v. c. Tertullianus: Dæmonium. oraculi Pythii. de Oratione c. 18. Eodem sensu omnes errores falsasque religiones uno ore Dæmoniis tribuebant Athenag. legat. pro Christianis c. 23. qui ἐπιπνόους τῶν ἀνθρώπων eos vocat. Minuc. Felix in Octavio c. 26. Arnobius adv. Gentes I. c. 56. et ipse Firmicus c. 27. Reliquum haud omnes Ethnicos divinationibus fidem adhibuisse, haud opus est, ut exemplis ex historia petitis uberius demonstremus. Philosophos Eleaticos duce Xenocrate omnes divinationes sprevisse constat et. Cicer. de divinat. I. 3. Plutarch. Plac. Philos. I. 1. qui idem de Epicuro asserit. Brandis Comment. Eleatica I. pag. 71.

spiritus maculata cogitatione, spe fluxæ felicitatis, perversa discretione perverteret miseros homines perpetuis calamitatibus implicitos[4]. * * * *

CAP. I.

Quatuor Elementa esse principia creaturarum nemo est qui dubitet (id est, ignem, aquam, aërem et terram.) Sed hæc Elementa diversa sunt, vel in potestate contraria. In errore sunt itaque gentes, quæ cum elementis tribuant principatum[1], adhuc deputant ignem, quasi summum Deum[2], quasi

4 Hanc vocem *implicitos* apud Wowerum aliosque editores excipit lacuna, cujus tamen nullum in editione principe indicium. Si qua fuit, promissis suis stetit Firmicus atque de origine divinationum ex astutia Diaboli atque odio quo humanum genus persequebatur, ex historia et antiquitatibus complura congessit.

1 Cultum elementorum obiter tangit Athanasius κατὰ Ἑλλήνων c. 9. Hæc quoque culta fuisse Persis, docet Creuzerus Symbolik und Mythologie der alten Völker. I. 651. Kleuker περσικά. im Anhang zum Zendavesta c. 20. p. 114.

2 Persas iimuit. De ignis cultu apud Persas v. Herodot. I. 131. Maxim. Tyr. Serm. XXXVIII. Theodoret. Hist. eccles. V. c. 29. Euagr. Hist. eccles. c. 14. quos, utpote temporibus Firmici fere æquales, hoc excitasse sufficiat. Adde Eustathium in Dionys. de situ orbis, de Persis hæc habentem: τιμῶσι τὸ πῦρ. Plura ap. Brissonium de regio Persarum principatu (Argentorati 1710) p. 349. et Creuzerum Symbolik und Mythologie I. 692. 712. De cultu Solis et Mithræ apud Persas celebratissimo vide Creuzerum IV. p. 410. de aqua Persis sacra vide Brissonium p. 356. *Adhuc deputant.* Sic Tertullianus adv. Valentinianos c. 32. ad Persas si forte deputabimur. h. e. si Persarum religione uti decemur. Apolog. c. 16. deputer Angelis, non Angelus non Angela. De præscr. c. 21. et sæpius. vide Indicem Semlerianum latinitatis Tertullianæ Vol. VI.

cætera ex ipso habeant substantiam calore: nescientes, quod omnia Elementa ex ipsa sint sua contrarietate conjuncta, et quod et ipsa habeant fabricatorem Deum, qui singula suis locis ordinibusque constituens creavit, quod aut mente, aut cogitatione colligimus, aut certe quod oculis cernimus divina verbi sui societate[3] compositum, æquata corporum moderatione in hoc toto.

CAP. II.

Ægypti incolæ aquarum beneficia percipientes, aquam colunt[1], aquis supplicant, aquas superstitiosa votorum continuatione venerantur. Sed in sacris suis (quæ mysteria vocant[2]) addunt tragica funera

3 Joh. I. 2, 3.

1 Athanas. κατὰ Ἕλλ. c. 24. πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀπηγορεύουσι. idem de incarnatione verbi Dei. c. 45. Sic quoque Plutarchus de Iside et Osiride c. 5, nihil in majore Aegyptiis esse honore quam Nilum, asserit. W. Hanc ut Deum coluerunt atque in statuis numisque repræsentarunt. (Eckhelii Doctrina Numor. Veterum IV. p. 36.) Nota est aquæ Niliacæ sanctitas, quæ Romam usque ad sacros usus devehebatur. Hanc Aegyptiorum superstitionem haud dubie in primis respicit Lactantius Instit. Divin. II. c. 6. Constantinus M. cultum Nili jam prohibuerat Euseb. Vita Constant. III. c. 25. Aquam omnium rerum principium habebant Indi (Creuzer. I. 595.) et apud Græcos Thales. Cicero de Nat. Deorum I. 25. Lactant. II. 10. Arnob. II. 9. et ibi Elmenhorstius et Orellius.

2 Glossema. W. Opponuntur tamen sacra hæc arcana publicis illis, de quibus primis hujus capitis verbis Firmicus egerat. De his Mysteriis, quæ posteriorum sunt temporum, quæ inprimis spectat Firmicus, consule cæterum San-Crucium Mystères du Paganisme Tomo II. p. 151. seq. et Creuzerum I. 259. seq.

et funesta calamitatis metuendæ certamina[3]. Incestum cum sorore adulteriumque aiunt commissum; et hoc facinus severis mariti animadversionibus vindicatum. Isis soror est[4], Osiris frater, Typhon maritus; is cum comperisset Isidem uxorem, incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim, artuatimque laceravit, et per omnes Nili fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra projecit[5]. Isis, repudiato Typhone, ut et fratrem sepeliret et conjugem, adhibuit sibi Nephthen sororem[6] sociam, et Anubin venatorem[7]. Cui ideo, caninum caput[8] impositum est, quia lacerati corporis partes artificio

---

3 Totam hanc fabulam singulari libro complexus est Plutarchus, unde his Firmici petenda interpretatio. W.

4 Isidis historiam narratam fuisse ab Euhemero, testis est Minucius Felix Octav. c. 21. Euhemerus exsequitur et eorum (Deorum) natales, patrias, sepulcra dinumerat, et per provincias monstrat: Dictæi Jovis, et Apollinis Delphici, et Pharias Isidis, et Cereris Eleusiniæ. Prodicus adsumtos in Deos loquitur, qui errando inventis novis frugibus, utilitati hominum profuere. cf. Ouzelium ad h. l.

5 Plutarch. de Iside et Osiride c. 18. Diodor. Sic I. 21. de morte et dilaceratione Osiridis vide quæ collegit Creuzerus Symb. et Mythol. I. 259. seq. et 302. seq.

6 Illam Typhonis sororem et conjugem; hunc Osiridis et Nephthis filium. Plut. de I. et O. c. 14. Jablónsky Panth. Aegypti III. 46. 112. 116. 118. 119. Nomen ex Jablonskii conjectura derivandum est, sive à ⲛⲉϥ ⲑⲏⲇⲥ, *quod vento expositum est*, s. a. ⲛⲉϥ ⲑⲙⲏϣ *quod terminum ponit* p. 129. 121.

7 Rectius forte *latratorem*. Sic latrator Anubis apud Virgil. Æn. VIII. 698. et latrans Anubis. Propert. Elegiar. L. III. X, v. 41. nisi venator dicatur, quia artificio canis vestigantis, ut dit Firmicus, lacerati corporis partes invenit.

8 Cynocephalus inventor dicitur apud Minuc. Felicem Octav. c. 21. Sic quoque describitur ab Apuleje: Atollens canis cervices arduas Anubis, læva caduceum gerens. Athanas. κατ' Ἑλλ. c. 9.

canis vestigantis invenit. Sic inventum Osirim Isis tradidit sepulturæ. Fuerant sane hi apud Ægyptum reges[9] pariter ac tyranni, sed Osiris justus, præter illud, quod cum sorore commisit. Typhon furiosus, impotens ac superbus. Ideo ille colitur, iste vitatur[10]. Hæc est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt[11], radunt capita[12], ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis, tundunt pectus[13], lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cica-

---

9 Synesius de providentia p. 91. seq. usque ad 121. ed. Petavii. W.

10 Colebatur tamen in Idolis templisque. Vide Thorlacii mei Progr. de Typhoniis Aegyptiorum, Hafniæ 1822. Horum Typhoniorum reliquiæ adhuc supersunt.

11 Athanas. κατ' Ἑλλήνων c. 10. W.

12 Plutarch de Iside et Osiride c. 4. Artemid. Oneirocrit. I, c. 23. Euseb. Præp. Evang. II, c. 1. Prudent. c. Symmach. I, v. 609.

Isidis amissum semper plangentis Osirin.
Mimicaque et ridenda suis solemnia calvis.

Synesii encomium φυλακρίας. p. 79. Petav. Tonderi autem solitos in luctu ex Plutarcho περὶ δεισιδαιμονίας et aliis notum. W.

13 Herodot. II, 61. hoc de festo Isidis Busiritico narrat, atque de Caribus in Ægypto habitantibus addit, eos cultris facies vulnerare. Lactantius Div. Inst. I. c. 21. Isidis Aegyptia sacra fiunt, quatenus filium parvulum vel perdiderit vel invenerit. Nam primo sacerdotes ejus deglabrato corpore sua pectora tundunt et lamentantur; sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quasi inventus, et in lætitiam luctus ille mutatur. Theophilus ad Autol. I, c. 14. W. Athenagoræ Legat. c. 12. Minuc. Felic. Oct. c. 21. Similia habet carmen ad senatorem, qui a religione Christiana defecerat, in Cyprianicis. Lampridius in Commodo c. 9. Isiacos pineis usque ad perniciem pectus tundere cogebat.

trices, ut annuis luctibus in animis eorum funestæ ac miserandæ necis exitium renascatur. Et cum hæc certis diebus fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias reperire, et cum invenerint, quasi sopitis luctibus, gaudent[14]. O misera et caduca mortalitas, ut regibus tuis per annos singulos funestas mittas inferias, neglecto Deo summo, qui omnia divini artificii moderatione composuit, et spem tuam perdis et vitam. Nec ostensi tibi luminis splendore corrigeris, nec recuperatæ libertatis quæris insignia, nec spem redditæ tibi salutis agnoscis, nec ex poenitentia præteritorum criminum indulgentiam postulas. Frustra tibi hanc aquam, quam colis[15], putas aliquando prodesse. Alia est aqua, qua renovati homines renascuntur. Hanc aquam, quam colis per annos singulos, vis alia decoctis venarum meatibus siccat, aut certe funestus regis tui[16] sanguis commaculat. Illa, quam despicis[17], ignita venerandi spiritus majestate decoratur[18]: ut ex ipsa per veteres conscientiæ cicatrices credentibus hominibus salutaris sanitas irrigetur. Sed in his funeribus et luctibus, quæ vere sunt funera, quæ facta sunt, quorum extant hodie quoque reliquiæ

---

14 De perdito Isidis filio idem habet Minuc. Felix. c. 22. Mox, invento parvulo, gaudet Isis, exultant sacerdotes.

15 Niliacam (Plut. de Iside et Osiride c. 5.), aliamque Fontium sacrorum, fluminumque ab Ethnicis cultam.

16 Osiridis.

17 Sc. Aqua baptismi.

18 Adludit ad historiam baptismi Christi. Luc. III, 21. Joh. I, 32. 33.

(nam et sepulcrum Osiridis hodie in Ægypto est[19], et cremati corporis reliquiæ cernuntur[20]) defensores eorum volunt addere physicam rationem. Frugum semina Osirim[21] dicentes esse, Isin terram[22], Typhonem calorem[23]: et quia maturatæ fruges calore, ad vitam hominis colliguntur, et a terræ consortio separantur, et rursus appropinquante hyeme seminantur, hanc volunt esse mortem Osiridis, cum fruges reddunt[24]; inventionem vero, cum fruges genitali[25] terræ fomento conceptæ, nova rursus coeperint procreatione generari. Pone hanc veram esse sacrorum

---

19 Intelligit Busirin, in qua vacca lignea inclusum Osiridis corpus ab Iside sepultum fuisse tradit Diodorus Siculus I, 85. Alias ejus urbes sepulcrales ex alia traditione eodem loco refert, quarum prater Busirin celebriores erant Philæ, Abydus et Memphis. Neque reticet Nili abyssos inter Elephantinen et Syenen. Vide Creuzerum I, 259. seq. et Commentat. Herodoteas I, c. II. §§. 10. 11. 13. καὶ οὐ μόνον ὁ τάφος τοῦ Ὀσίριδος δείκνυται, ἀλλὰ καὶ ταριχεῖα, Athanas. c. 25. Multa supersunt Amuleta Aegyptia, quibus columna in qua Isis corpus Osiridis abscondidit (Plutarch. de Is. et Os. c. 15.) repræsentatur; quorum hæc est figura: ☥.

20 Unde Firmicus hæc hauserit, nescius sum. Nova videtur esse fabula, neque facile ex Euhemero. Sed in Ægypto cadavera nunquam cremabantur.

21 Athenag. c. 19. Euseb. Præp. Evang. II, c. 1. III, c. 12. aliter Plutarch. de Is. et Os. c. 33. Vide Svidam in Δόγμα. W.

22 Cf. Ouzel. ad Minuc. Fel. p. 162. 163. et Creuzerum Symbol. und Mythol. IV, 220.

23 Plutarch. de Is. et Os. c. 33. Typhon ventus ardens et pestilens Orientalibus Semum dictus. Jablonsky Pantheon Aegyptior. III, 84. 85. 91. 92. v. Norbergii D. de Semum Vento in Opusculis Academicis Londini Gothor. 1819. III, p. 302.

24 Lege: *redduntur*. W.

25 Lectionem editionis principis *genitalis* Wowerus mutavit in *genitali*.

istorum rationem, pene propter fruges vota reddi numinibus, quid addis incestum, quid adulterium, quid miserandæ animadversionis exitium? Quid errantibus hominibus et simpliciter peccare cupientibus de sacris tuis malum monstras exemplum? physica ratio, quam dicis, alio genere celetur. Quid autem celari oportuit, quod omnibus notum est? Cur plangitis fruges terræ, et crescentia lugetis semina? Ad sustentationem generis humani hæc omnia divina summi Dei liberalitate donata sunt. Agendæ sunt summo Deo gratiæ propter hoc, nec est summi Dei lugenda largitio. Deflete potius quod erratis, et, quod errorem vestrum restauratis semper luctibus, plangite. Nolite annuis sacris quærere funus alienum; vestris potius funeribus parate solatia per annos singulos. O miser homo, invenisse te nescio quid gaudes, cum animam tuam ex istis sacris per annos singulos perdas. Nihil illic invenis nisi simulacrum, quod ipse posuisti, nisi quod iterum aut quæras aut lugeas. Quære potius spem salutis, quære exordium lucis, quære quod te summo Deo aut commendet, aut reddat. Et cum veram viam salutis inveneris, gaude, et tunc erecta sermonis libertate proclama, εὑρήκαμεν, συγχάιρομεν[26], cum ab his calamitatibus post poenitentiam tuam summi Dei fueris indulgentia liberatus.

---

26 Verba solemnia exclamantium in sacris Isiasis, invento corpore Osiridis. Scholiasta Juvenalis ad illa Sat. VIII, v. 29.

Exclamare libet populus quod clamat Osiri
invento,

habet sequentia: Populus Aegypti invento Osiri dixit:

CAP. III.

Phryges, qui Pessinuntem incolunt[1], circa Galli fluminis ripas[2] terræ cæterorum elementorum tribuunt principatum, et hanc volunt omnium esse matrem[3]. Deinde ut et ipsi annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris divitis ac reginæ suæ amorem, quæ fastus amati adolescentis tyrannice voluit ulcisci[4], cum luctibus annuis consecrarunt.

Ἐυρήκαμεν, συγχαίρομεν. Ita enim Isidem inventis Osiridis membris exclamasse putabant; vide Crameri editionem hujus Scholiastæ (Hamburgi 1823.) p. 312. Eadem verba habet Athenagoras Legat. c. 19. W. cf. quoque Octavium Minucii Felicis c. 21. et Augustinum de Civitate Dei VI, c. 10.

1 Strabo XII, c. 7. Ammianus Marcellinus l. XXII, c. 22. (al. 9.) de lapide Pessinuntino δυπετεῖ qui bello Punico secundo Romam devehebatur (Liv. XXIX, c. 11. et 14.) multi sunt Appianus de bellis Annib. c. 56. Herodianus I, c. 2. Arnobius adv. Gentes VI, c. 11. et VII, c. 46. Orell. Augustin. de civitate Dei III, c. 12. Tertullianus Apologet. c. 25. Lactantius II, 7. Cicero de Haruspic. Responsis. cf. Falconeti Dissertationem sur la pierre de la mere des Dieux. Mém. de l'acad. des Inscr. et B. L. Tome XXIII. p. 213. et si tanti est, nostras Dissertatt. Antiquarias Theotisce editas p. 257. seq.

2 Steph. περὶ πόλεων in Πάλλος. W.

3 Arnob. II, c. 52. Nam et videmus alios ex sapientioribus dicere tellurem esse hominum matrem. VII, c. 33. Lactant. II, c. 10. Censorin. de die natali c. 3. et 4. Servius in Georg. II, 268. Orpheus Hymn. 25. Γαῖα Θεὰ μῆτερ μακάρων θνητῶν τ' ἀνθρώπων. de Cybele vide Rigaltii Ouzelii et Elmenhorstii notas ad Minuc. Felicem c. 21. Heraldum et Davies ad eundem. Ed. Cantabrig. p. 42. et 105. cf. quoque Orellii notas ad Arnob. Tom. I, p. 79.

4 Ademtis genitalibus, quia fidem non præstiterat (Attis). Huc refer quæ sequuntur iratæ mulieri. Lactant. Epitome c. 8. Diverse fabula narratur; alii enim et plerique ab ipso Attide factum narrant quod h. l. Cybelæ iratæ tribuitur. Vide not. sequentem.

Et ut satis iratæ mulieri facerent, aut ut pœnitenti solatium quærerent, quem paulo ante sepelierant, revixisse jactarunt, et cum mulieris animus ex impatientia nimii amoris arderet, mortuo adolescenti templa fecerunt. Tunc quod irata mulier pro iniuria spretæ fecerat formæ, hoc ordinantes a se pati voluere sacerdotes[5]. Sic annuis sacris cum honore terræ istius funeris pompa componitur, et cum persuadetur hominibus quod colant terram, miseri funeris venerantur exitium. Hic quoque, sacratissimi Imperatores, ut error iste celetur, etiam hæc sacra physica volunt esse ratione composita[6]. Amare terram volunt fruges, amatum vero hoc ipsum volunt esse, quod ex frugibus nascitur; pœnam autem, quam sustinuit, hoc volunt esse, quod falce messor maturis frugibus facit. Mortem ipsius dicunt, quod semina collecta conduntur: vitam rursus, quod jacta semina annuis vicibus reconduntur. Velim nunc mihi inquirenti respondeant, cur hanc simplicitatem seminum ac frugum cum facinore, cum

5 Si hinc abesset præpositio, melior foret latinitas. Gronovius. Mater Deum diligebat Attin: is ab Acdesti actus in furias, testula sibi genitalia desecat. Hoc in honorem magnæ matris imitantur Galli ejus sacerdotes. Arnobius V, 7. 39. et Orell. ad h. l. Augustin. de Civ. Dei II, 4. Lucianus de Dea Syria c. 15. Euseb. Præp. Evang. II, c. 4. et multi alii. W. Quid, qui sanguine suo libat, et vulneribus suis supplicat, non profanus melius esset, quam sic religiosus? Verba sunt Minucii Felicis c. 24. ed. Cantabrig. p. 123. cf. notas ad h. l.

6 De cultu Phrygio ejusque physica explicatione et cum similibus syncretismo cf. omnino Creuzerum II, p. 36. seq. Firmicus vero omnia ad fertilitatem terræ, frugesque statuto tempore renatas refert.

morte, cum fastu, cum pœna, cum amore jurrerint? Itane non erat aliud, quod diceretur? Itane non erat, quod in agendis Deo summo pro frugibus gratiis faceret misera mortalitas? Ut gratias pro renatis frugibus agas, ululas; ut gaudeas, plangis. Nec te, cum veram rationem videris, hoc aliquando fecisse pœnituit, sed hoc agis, ut annuis luctibus occupatus vitam semper fugias, mortem requiras. Dicant mihi, quid hoc frugibus profuit, ut fletus suos annuis ululatibus seminent in tristitia, interfecti funeris calamitatibus ingemiscant, quod dicant physica ratione compositum; lugetis et plangitis, et luctus vestros alia ratione celatis. Novit agricola, quando terram aratro dimoveat, quando sulcis frumenta committat. Novit quando maturatas solis ardoribus colligat segetes. Novit, quando tostas terat fruges. Hæc est physica ratiò, hæc sunt vera sacrificia, quæ ab sanæ mentis hominibus annuo labore complentur. Hanc simplicitatem divinitas quærit, ut homines in colligendis frnctibus ordinatis temporum legibus serviant. Cur huic ordini miseræ mortis figmenta quæsita sunt? Cur celatur lachrymis, quod celari non debuit? unde confiteantur necesse est, hæc sacra non in honorem frugum, sed in honorem esse composita mortis alienæ. Nam quod terram matrem esse omnium Deorum dicunt[7], qui huic elemento tribuunt primas partes, vere Deorum suorum mater

---

7 Orpheus l. c. Platon. Polit. Lucret. II, 598. Varro de L. L. V. Elmenhorst ad Arnob. p. 94.

et; nec abnuimus aut recusamus: quia ab hac collectos Deos suos, aut lapideos faciunt semper aut ligneos[8]. Terram omnem circumfluunt maria, et rursus inclusa Oceani ambientis circulo stringitur. Cœli etiam rotunda sublimitate operitur, perflatur ventis, aspergitur pluuiis, et timorem suum assidui motus tremoribus confitetur. Quid vos maneat, qui hæc colitis, considerate, cum Dii vestri infirmitatem suam vobis quotidianis professionibus prodant.

CAP. IV.

Assyrii et pars Afrorum aërem ducatum habere elementorum volunt, et hunc imaginata figuratione venerantur[1]. Nam hunc eundem, nomine Junonis vel Veneris virginis, si tamen Veneri placuit ali-

---

8 Per Ironiam dicta.

1 Ita Phoenices ex antiquissimo Sanchuniathonis testimonio ap. Euseb. Præpar. Evang. I, c. 10. τὸν Οὐσωὸν..... ἀνιερῶσαι δύο σήλας πυρί τε καὶ πνεύματι, καὶ προσκυνῆσαι, ἅμα δὲ σπένδειν αὐταῖς ἐξ ὧν ἤγρευε θηρίων (ed. Orelli p. 18.) Assyrios autem s. Syros (utrumque enim nomen a veteribus auctoribus sæpe permutatur) aërem coluisse nomine Junonis s. Veneris ex Plutarcho in Crasso discimus, ubi de Dea Hierapolitana: γίνεται δὲ πρῶτον αὐτῷ σημεῖον ἀπὸ τῆς Θεοῦ ταύτης, ἣν οἱ μὲν Ἀφροδίτην, οἱ δὲ Ἥραν, οἱ δὲ τὴν ἀρχὴν καὶ σπέρματα πᾶσιν ἐξ ὑγροῦ παραχοῦσαν αἰτίαν καὶ φύσιν νομίζουσι, καὶ τὴν πάντων εἰς ἀνθρώπους ἀρχὴν ἀγαθῶν καταδείξαντες. De cultu hujus Veneris Uraniæ, quæ apud Babylonios Ὀμόρκα vel Ὀμορώκα, et Θαλάτθ (תלת Genetrix) (Berosus ed. Richteri Lip. 1825. p. 50.) nec non Μυλίττα, (מולדת) v. Μόλις appellabatur, v. Herodot. I, 199. et Pausan. I. c. 14. Apud Carthaginienses et Cyprios magna quoque religione colebatur. cf. Dissertatt. nostras de religione Carthaginiensium p. 62. seq. et de Templo Deæ Cœlestis Paphio.

quando virginitas, consecrarunt. Junonem sane, ne et huic deesset incestus, Jovis volunt ex sorore conjugem factam[2]. Effœminarunt sane hoc elementum[3], nescio quâ veneratione commoti. Num quia aër interjectus est inter mare et cœlum, effœminatis eum sacerdotum vocibus prosequuntur? Dic mihi hoccine est, quod in viro fœminam quærunt, cui aliter servire sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effœminent vultum, cutem poliant, et virilem sexum ornatu muliebri dedecorent[4]. Videre est in

---

2 Sacrum hocce summorum Deorum apud omnes Gentes matrimonium. cf. Creuzer. I, p. 281. non Jovis tantum ac Junonis, sed Liberi quoque atque Liberæ; ibid. III, 370. De matrimoniis incestis Deorum, ad quæ alludit noster, cf. Minuc. Felic. c. 31. Sic et Deos, inquit, colitis incestos, cum matre, cum filiis, cum sorore conjunctos. Eadem leguntur apud Athenagoram c. 16. 27. Clementem Alexandr. Protreptic. c. 2. p. 14. Tatian. c. 18. 16. Arnobium IV, 35. V, 9. Plura dabunt Ovid. Metamorph. III, v. 265. Juno regina, Jovis et soror et conjunx. Tertull. Apol. c. 14. Jovem fœde subantem in sororem. Macrob. Saturn. I, c. 16.

3 Cicero de nat. Deorum II, c. 26. Aër autem interjectus inter mare et cœlum Junonis nomine consecratur, quæ est soror et conjunx Jovis, quod ei similitudo est æthèris et cum eo summa conjunctio. Effœminarunt autem eum Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Firmicus Ciceronis locum manifeste respexit. Sic quoque legitur in Heraclidis Pontici allegoriis Homericis c. 16. p. 55. ed. Schow. Ἡ δὲ Ἥρα μετ' αὐτὸν (Ἀιθέρα,) ἐστὶν ἀὴρ, μαλακώτερον στοιχεῖον, διὰ τοῦτο καὶ θῆλυ. et c. 25. p. 82. v. Creuzerum ad locum Ciceronis. Junonem in aëream (substantiam figurans, nim. superstitio.) Tertull. adv. Marcionem I, c. 13.

4 Eleganter Clemens Alexandrinus Pædagog. III, c. 3. p. 261. in titulo capitis: πρὸς τοὺς καλλωπιζομένους τῶν ἀνδρῶν. Arnob. II, c. 41. Idcirco animas misit, (rex mundi) ut divini ponderis et gravitatis oblitæ, gemmas, lapillos, margaritas, castitatis dispendio compararent, innecterent his colla, lanimas pertunde-

ipsis templis cum publico gemitu miseranda ludibria, viros muliebria pati[5], et hanc impuri et impudici

---

rent aurium, conficiendis quærerent corporibus fucos, imminuerent frontes limbis, fuligine oculos obumbrarent, nec in formis erubescerent masculorum calamistris vibrare cæsariem, cutem corporis levigare, incedere poplitibus nudis, omnique alio cultu vigorem virilitatis et exponere, et in habitum fœminarum déliciasque mollire? vide Notas in ed. Orellii. Causam indicat Philochorus apud Macrobium III, 8. ubi docet Lunam et Venerem idem esse numen, additque: et sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, quod eadem et mas æstimatur et fœmina. cf. Creuzeri Symbol. II. p. 163. Similia habet carmen ad Senatorem ex religione Christiana ad Idola reversum inter Cyprianica.

v. 3. Cujus (Matris magnæ) cultores infamia turpis inurit.
Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem
Interius vitium cultu interiore fatentur.
Idque licere putant quod non licet: unde per orbem
Leniter incedunt, mollitaque verba loquentes,
Lapsatosque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cumque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant; ac si tantummodo tunc sunt,
Ut perhibent, casti, reliquo jam tempore quid sunt?
Sed quia cognitum saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem.

v. 21. Nunc etiam dicis quod te non fecerit ætas
Sed tua religio calvum: caligaque remota,
Gallica sit pedibus molli redimita papyro.

cf. librum nostrum de religione Carthaginiensium p. 82. et 84. Consentiunt cum his versus sequentes Commodiani, poetæ, ni fallor, Afri, Instruct. XVII.

Vidistis Dindymarios, quali fragore
Luxurias ineunt, dum furias fingere quærunt,
Aut cum dorsa sua allidunt spurca bipenne,
Cum doctrina sua servant quod cruore sanant.

cf. Rigaltii et Davisii notas.

5 Ubi autem magis a sacerdotibus, quam inter aras et delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur?

corporis labem gloriosa ostentatione detegere. Publicant facinora sua, et contaminati corporis vitium cum maxima delectationis[6] macula confitentur. Exornant muliebriter nutritos crines, et delicatis amicti vestibus vix caput lassa cervice sustentant. Deinde, cum sic se alienos à viris fecerint, adimpleti tibiarum cantu, vocant Deam suam, ut nefario repleti spiritu vanis hominibus quasi futura prædicant. Quod hoc monstrum est, quodue prodigium? Negant se viros esse, et sunt; mulieres se volunt credi, sed aliud qualiscunque qualitas corporis confitetur. Considerandum est etiam, quale sit numen, quod sic impuri corporis delectatur hospitio, quod impudicis adhæret membris, quod polluta corporis contaminatione placatur. Erubescite, ô miseri, supinitatem[7], aliter vos Deus fecit. Cum cohors vestra ad tribunal judicantis Dei accesserit, nihil vobiscum afferetis, quod Deus, qui vos fecit, agnoscat. Abjicite hunc tantæ calamitatis errorem, et studia profanæ mentis aliquando deserite. Nolite corpus, quod Deus fecit, scelerata Diaboli lege damnare, calamitatibus vestris, dum adhuc tempus patitur, subvenite. Misericordia Dei dives est[8], libenter ignoscit. Relictis nonaginta

Minuc. Felix c. 25. Inprimis in Isidos templis. Ovid. Amor. II. Eleg. 2., 25. et de Arte Amandi III, v. 392. Juvenal. Sat. VI, 488. et scholiast. ed. Crameri p. 445. Nec tamen deerant similia in aliis templis. vide Ouzelii et Davisii Notas ad h. Minucii locum. Eadem, viros in cultu Magnæ Deæ muliebria passos esse, habet Athanas. κατὰ Ἕλλ. c. 26.

6 Forte: *detestationis.* W.

7 Editio princeps *summitatem;* aliæ *sublimitatem.* Wowerus restituit *supinitatem.*

8 respicit Matth. XVIII, v. 27.

novem ovibus, amissam quærit unam[9]. Et reverso pater prodigo filio vestem reddit, et parat cœnam[10]. Nulla vos desperare faciat criminum multitudo: Deus summus per filium suum Jesum Christum Dominum nostrum volentes liberat, et pœnitentibus libenter ignoscit, nec multa exigit[11] ut ignoscat. Fide tantum et pœnitentia potestis redimere, quicquid sceleratis Diaboli persuasionibus perdidistis.

CAP. V.

Persæ et Magi omnes, qui Persiae regionis incolunt fines, ignem præferunt[1], et omnibus elementis putant debere præponi[2]. Hi itaque Jovem[3]

---

9 Matth. XVIII, 12. Luc. XV, 4.

10 Luc. XV, 22.

11 Wowerus, forte: nec mulctam exigit. Haud necessaria videtur correctio.

1 Ignem procedenti Cyro prælatum fuisse testatur Xenophon Cyrop. ed. Libr. VIII, c. 3. 12. Qui quidem ignem præferendi mos a Persis ad Romanos postea migravit; Augustis enim, si non prius, a M. Aurelii tamen et Commodi inde tempore ignem ut symbolum imperii et Augustalis honoris prælatum esse patet ex Herodiani L. I, c. 8. c. 16. II, c. 8. aliisque hujus scriptoris locis. De Phœnicibus ignis cultoribus consule locum Sanchuniathonis ad c. IV. relatum apud Euseb. Præp. Evangel. I, c. 10.

2 Clement. Alexandr. Protr. c. 5. p. 56. *Πέρσαι δὲ οἱ Μάγοι τὸ πῦρ τετιμήκασι, καὶ τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων πολλοί.* Maximus Tyrius Serm. XXXVIII. Socrat. H. E. VII, c. 8. Ruffinus Hist. II, c. 26. et multi alii. Persæ omnia elementa colunt tanquam claram Dei sobolem, *οἱ τὰ στοιχεῖα θεοποιοῦντες* igni vero et luci primarium locum adsignabant. Huc enim denique spectant atque referuntur omnes notiones sublimes sanctæque. Theodoreti Hist. Eccles. V, c. 38. ed. Schulz. III. p. 1082.

3 Apud Xenophontem *Ζεὺς μέγιστος καὶ βασιλεύς.* Ejus summum numen universitatem rerum igne penetrans vivificat moveatque.

in duas dividunt potestates[4], naturam ejus ad utrinsque sexus transferentes[5], et viri et fœminæ simulacra ignis substantiam deputantes[6], et mulierem quidem triformi vultu[7] constituunt, monstrosis eam serpentibus illigantes[8]. Quod ideo faciunt, ne ab autore

---

4 Sunt hæ divinæ potestates secundum decreta Philosophiæ omnium fere veterum populorum, mascula, procreatrix, et fœmina, parturiens.

5 Haud dubie respiciunt Mithram Deum et Mitram Deam Persarum, de quibus consulatur Creuzerus Symb. und Mythol. I, 728. seq. Uterque erant ignis masculus et fœmina. Jovem quoque, quatenus cum aëre componebatur, διφυῆ sibi figurabant Græci, teste Athenagora c. 18. Pana διφυῆ vocat Plato in Cratylo; haud quidem crediderim, ut nonnulli autumant, propter inferiorem eamque ferinam corporis partem, sed quia pro naturæ, gemina ista quam indicavimus potestate instructæ, numine habebatur.

6 Adde *ad* ante *viri*, vel ante *ignis*, quod malim. Habent enim duas statuas, alteram masculam, alteram muliebrem, quæ ipsis sunt imagines, s. symbola duplicis substantiæ ignis. Facem præfert Strabo, qui XI, c. 8. p. 478. ed. Tzschucke, de statuis loquitur Anaitidis et Omani atque Anandati Persicorum Geniorum, a Sacis et Massagetis Zelæ in eadem Ara positis. Cultum autem hunc imaginum apud Persas ab Artaxerxe Darii Ochi filio introductum fuisse, Beroso auctore (Lib. III, p. 70. ed. Richteri) perhibet Clemens Alex. Protrept. c. 5. p. 57. Pott.

7 Quatenus in eam ex mente Græcorum coaluerant Mylitta, Artemis et Persephone. Creuzer I, 735. Namque idolo tricipiti ad formam Hecates ficto non est quod cogitemus. Et licet Mithras artis operibus sæpe fuerit expressus, de Mitra tamen iisdem repræsentata nunquam me legere memini; nisi mox sequentia huc pertineant.

8 Nescio an huc referri possint, vel cum hisce Firmici aliquam similitudinem habeant, quæ Diodorus Siculus L. II, c. 9. p. 123. Wesseling. narrat de statua Opis sedentis in cacumine Pyramidis quæ Belo Babylone exstructa erat. Hanc enim duo serpentes comitabantur, quos quidem numinis naturæ satellites

suo Diabolo aliqua ratione dissentiant[9]: sed ut Dea sua serpentibus polluta, maculosis Diaboli insignibus adornetur. Virum vero abactorem boum[10]

---

s. socios fuisse non est quod miremur. Cæterum, cur Solis statuæ draconis effigies subjungi solita fuerit, docet Macrobius Sat. I, c. 19 et 20.

9 Respicit historiam lapsus Protoplastorum Genes. III.

10 Mithram. Is enim vocabatur βουκλόπος. Porphyrius de antro Nymph. c. 18. καὶ βουκλόπος Θεὸς τὴν γένεσιν λεληθότως ἀκούων. Unde abactor boum, quod diserte expressit Statius Theb. I, v. 720.

Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Ejus τελετὴ idcirco vocatur βουκλοπία; et, quia quotannis in orbem redibat, propterea κύκλα βουκλοπίης dixit Poeta, h. e. solemne et in orbem rediens festum. Joseph Scaliger apud Wowerum. Furem quoque appellat Commodianus Instruct. 13.

Insuper et furem adhuc depingitis esse .....
Vertebatque boves alienos semper in antris.

cum Hercule Caci boves abigente confundens.

Cf. Zoëgæ Abhandlungen, edente Welckero p. 131. De hoc Mithra βουκλόπῳ vide Creuzerum Symb. I, p. 785. seq. Kleukero taurus est symbolum fœminæ. Nescio an recte: nam nunquam vaccæ, semper tauri habet formam. Attamen Luctatius ad Statii Thebaidos I, v. 719. 20. per taurum Lunam a Mithra subactam intelligit. Erit vero potius symbolum tauri primigenii a venenatis Ahrimanis creaturis necati, cujus semen a bonis Geniis Lunæ servandum credebatur. Qua forte de causa Mithras, principium naturæ activum, in monumentis taurum de consilio pugione interficiens repræsentatur, ut omnes plantæ ex cadavere ejus, omnia autem animalia ex ejus semine nascerentur. Hanc explicationem Zoëga inter alias proponit, licet eam probare haud videatur. Cæterum sunt hæc mysteria Mithriaca, de quibus confer Sainte Croix Recherches historiques et critiques sur les Mystères du Paganisme II, p. 121. et Zoëgæ Diss. de operibus artis ad cultum Mithriacum spectantibus, in actis R. Scientiar. Societatis Danicæ de anno 1806. theotisce in Zoëga's Abhandlungen, edente Welckero. Ad notas 1-5. cf. Kleukerum

colentes, sacra ejus ad ignis transferunt potestatem. Sicut Propheta ejus nobis tradidit, dicens: *Μιτράβω μυστάκυ ὁ κλοπίης σύνδετε πατρος ἀγάνου*[11]. Hunc Mithram dicunt[12]. Sacra vero ejus in speluncis abditis tradunt, ut semper obscuro tenebrarum squalore demersi, gratiam splendidi ac sereni luminis non videant. O cœca numinis consecratio; o nefariæ legis fugienda commenta! Deum esse credis, cujus de sceleribus confiteris[13].

---

in Persicis (Anhang zum Zendavesta II, 2. p. 128.) qui Firmici magnam religionis Persarum peritiam laudat.

11 Emenda: *Μίκητάω βοὸς μύςω — Κύκλα βοοκλοπίης συνωείδετε πατρὸς ἀγανοῦ.* W. Firmicus de industria truncavit acroteleution prioris versus, ut sæpe autores solent facere. Sed posterioris versus lacunæ sunt a librariis, aut ab eo qui primus Firmicum edidit, quod literas *δυσαναγνώςους* non posset consequi. Joseph Scaliger apud Wowerum. p. 122. cf. Woweri Epistol. Centur II, no. 38. Interim in Scaligeri Epistola heic laudata non apparet aliqua ignis mentio; et quis credat, prioris versus primam partem citatum iri cum sequente versu, ut voluerit ille tantam lacunam esse? Gronovius. Verba *πατρὸς ἀγανοῦ* lucem aliquam accipiunt ex verbis a Clemente Alexandrino Protrept. c. 2. adlatis, *ταῦρος πατὴρ δράκοντος καὶ πατὴρ ταύρου δράκων*, quæ quoque habet Arnobius V, 21. et not. Orellii.

12 De Mithra, Solis Genio apud Persas vide quæ Creuzerus disputavit Symbol. et Mythol. I, p. 729. seq. Ejus in auctoribus frequens fit mentio; sed plerumque ex mente Paganismi. Qui rectiorem sibi notionem informare gestiunt adeant sacrum Persarum librum Zend-Avestam. Saxa quoque vetera haud raro, sed serioris ætatis et, quod sciam, tantummodo latina, MITHRAM INVICTVM commemorant DEVM. Respiciunt enim sacra Mithriaca a piratis illis Cilicibus a Pompejo M. domitis aut inventa aut propageta, et post Antonini Pii tempora per omnem fere occidentem disseminata.

13 Locus classicus apud Porphyrium de antro Nympharum c. 6. Primus Zoroastres apud Persas, ut narrat Eubulus, spelun-

Vos itaque, qui dicitis in his templis rite sacrificari non Magorum ritu Persico[14], cur hæc Persarum sacra laudatis? Scio, hoc Romano nomine dignum

---

cam natura factam in Persiæ montibus consecravit, in honorem rerum omnium auctoris et parentis Mithræ, ut per speluncam significaret mundum à Mithra conditum. Hæc Luctatius ad illa Statii Thebaidos I, v. 719.

— seu Persæi sub rupibus antri
Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Hinc patet quam diversa a Zoroastrica doctrina fuerit Mithræ religio. Nam ab Oromasde mundum esse conditum purior Magismus constanter docuit. Sacra Mithriaca commemorant Justinus Martyr Dial. c. Tryphone ed. Jebb. p. 213. Adpend. Tertulliani de præscr. Hæret. c. 40. de corona militis c. 15. Erubescite commilitones ejus, jam non ab ipso judicandi, sed ab aliquo Mithræ milite: qui cum initiatur in spelæo, in castris vero tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obvia manu a capite depellere, et in humerum, si forte, transferre, dicens Mithram esse coronam suam. W. Anaglypha quæ passim in Italia, Gallia atque Germania conspiciuntur, Mithram proponunt taurum mactantem, haud raro in spelunca. (Zoëga l. c. p. 145. 161. et Seel in libro: die Mithrageheimnisse). In Dactyliothecis obviæ sunt gemmæ cælatæ, corvos, leones, scorpiones exhibentes ad eadem sacra adludentes. Hujusmodi anaglyphorum meminit Luctatius ad Statii locum laudatum de speluncis Mithriacis. Si plura cupias, vide quæ ex citatis auctoribus, nec non Hieronymo et Agathia congesserunt Lindenbrogius in Notis ad Luctatium et Kleukerus in Persicis mox laudatis.

14 Nullum aliud scelus a Mithra commissum commemorat Firmicus, nisi quod boves abegerit. Sed symbola hujus cultus haud intelligit.

putatis, ac Persarum sacris[15]. At Persarum legibus sequatur[16]. [17].

* * * * ut armata clypeo, lorica, thorace, gladio et hasta consecratur[18]. * * * * Tertia

---

15 Itaque Mithriaca sacra a Persarum religione diversa statuit; et tamen in antecedentibus utraque confundit.

16 Sensum haud assequor. Cur enim Romani aliam plane religionem colentes Romano nomine dignum putarent, quod sacrorum Zoroastricorum a Mithriacis diversitatem assererent? quomodo verba *ac Persarum sacris* cum antecedentibus cohæreant, equidem haud video. Neque facilior erit interpretatio, si *dignum* in *dignius* mutavéris.

17 Locus adfectus quem non tento. Etsi enim Soloecismum *legibus sequi* corrigas, haud tamen video quo modo hæcce verba cum antecedentibus conjungenda sint. Lacuna hunc locum excipit, qua sensus interruptus est.

18 Verba hæc, ut insula inter duas lacunas posita, neque cum antecedentibus, neque cum sequentibus cohærere videntur. Quodsi vero nexum aliquem cum antecedentibus intercedere statuas, sermo erit de initiationibus Mithriacis, leviuscula mutatione vocis *armata* in *armatus* facta. Namque constat mystas Mithriacos dictos fuisse Mithræ milites v. Tertull. de corona militis c. 15 et Zoëgam l. l. p. 188. Si tamen hæc displicent, cogitandum forte erit de ritu arcano religionis Zoroastricæ, ad cujus commemorationem viam sternere potuerunt verba quæ hocce fragmentum præcesserunt: *At Persarum legibus sequatur.* Plutarchus enim in Artaxerxe c. 3, hunc Persarum Regem, a Græcis *Mnemon* appellatum, (eundem quem Berosus Libr. III. ed. Richt. p. 70. Anaitidis simulacra in variis imperii sui urbibus colenda proposuisse tradit) Pasargadis in templo Deæ cujusdam, quam πολεμικὴν vocat atque cum Minerva quodammodo componit, altiores initiorum doctrinas accepisse narrat. Anaïtin, quæ idem est cum Astarte v. Mylitta numen, ritu Comano cultam suspicor; licet haud intelligam, quo pacto illius religio cum puriore Zoroastrica Artaxerxis jam ætate in ipsa Perside et haud procul a Persepoli, totius populi veluti Capitolio atque arce, conjungi potuerit. Aliis in locis Artemidos Persicæ fit mentio. v. c. apud

etiam pars est, qua in asperis secretisque sylvarum agrestiumque ferarum sortita impérium. Ultima pars tripartitæ istius divisionis æstimat libidinum vias, quæ prava desideria quæque præposteræ cupiditatis monstrant illecebras. Ideo unam partem capiti assignant, ut hominis iram quodammodo denotare videatur. Aliam in corde statuunt, ut diversarum cogitationum varietatem, quas multiplici intentione concipimus, in modum sylvarum tenere videatur. Tertia pars constituitur in jecore, unde libido nascitur et voluptas. Illic enim genitalium seminum collecta fœcunditas naturalibus stimulis desiderium cupiditatis exagitat. Quid ergo perficit

---

Plutarchum in Lucullo, Pausaniam III, c. 16. (vide quoque VII, c. 6.) Strabonem. XVI, c. 1, 18. qui adytum hujus Deæ Ἄζορα (vera lectio videtur esse Ζάφα, inde Ἄρτεμις Ζαφῆτις) vocat. Erit igitur, si vera est Plutarchi narratio, hocce numen idem cum Mithra — Mitra Persarum, Naturæ generatricis symbolo, in illo templo armatum, uti Venus Urania in Cythera insula culta. Cæterum vide quæ hoc de argumento disputat Creuzerus I. p. 730. Huc forsan spectant numi tetradrachmi Parthici, in quibus Pallas cernitur coram rege sedente stans illique coronam præbens, aut coronam capiti ejus imponens. Sed interdum loco Palladis sistitur mulier stolata vel turrita cum variis attributis, vel Victoria. Incerta igitur res. Sunt numi Arsacis XV, Phrahatis IV, et successorum. Catalogue de Mionet. V. p. 656. seq. et Eckhel D. N. Vet. III. p. 530 534. Fortasse quoque huc pertinebit numus Hierocæsareæ Lydiæ quem edidit Seguinus in sel. numism. antiqu. p. 9 et 10. (Eckhel III. p. 193.) in quo Artemis (Deam Comanam credo) cultu muliebri, sed pharetra instructa, cum epigraphe *ΠΕΡΣΙΚΗ*. Aversa habet aram ignitam, sphingibus ornatam, qua cultus ignis mysticus indicatur. Iconem expressi ad calcem hujus editionis. De Diocæsareensium hac Diana cf. Taciti Annal. III, 62. et Spanhemium ad Callimach. Hymn. in Dianam v. 87, ubi multa de hoc numine congesta reperies.

ista divisio, diligenter aspicite, ut cernatis, quam facile commentum ratio veritatis impugnet. Si dividitur anima, et substantia ejus diverso efficaciæ genere separatur, dissoluto ordine suo, incipit esse quod fuerat. Aliud enim mens est, aliud ira, aliud libido. Animam ergo separatio ista dissoluit, et patitur maximam ex ista partitione jacturam, nec integram sui speciem res ista custodit, quæ per tres contrarias separatim dividitur, et (ut verum dicam) fit ex ipsa divisione mortalis[19]. Etenim quod potest dividi, corpus est. Quod autem corpus est, necesse est esse mortale[20]. Ergo si anima dividitur, corpus est. Si corpus est, necesse est sit res mortalis. Egregia erroris istius ac præclara comitantia. Maximum nobis beneficium ex ista consequentia confertur. Commentis istarum absurditatum animas volunt esse mortales.

CAP. VI.

Sic sunt, sacratissimi Imperatores, elementa à perditis hominibus consecrata. Sed adhuc super-

---

19 Athenag. c. 7. *Καί τοι ὁ μὲν Σωκράτης, παρὸ γεννητὸς καὶ φθαρτὸς, συγκείμενος καὶ διαιρούμενος εἰς μέρη. Ὁ δὲ Θεὸς ἀγένητος καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀδιαίρετος.* Loco *Σωκράτης* poterat etiam dixisse *homo* et *animal*. Sed maluit adhibere nomen rei singularis. Lindner ad Athenag.

20 Firmicum h. l. aggressum esse Philosophos, dubitari non potest, et inprimis quidem Pythagoræos, quos animi humani partes vel facultates tres, *νοῦν*, *φρένας*, *θυμὸν*, posuisse, harumque duabus prioribus in cerebro, tertiæ in corde locum adsignasse, constat. Hertz de J. F. M. p. 39.

sunt aliæ superstitiones[1], quarum secreta pandenda sunt, Liberi et Liberæ[2], quæ omnia sacris sensibus vestris specialiter intimanda sunt, ut et in istis profanis religionibus sciatis mortes esse hominum consecratas. Liber itaque Jovis fuit filius[3], regis scilicet Cretici[4]. Hic cum fuisset adultera matre progenitus, nutriebatur apud patrem studiosius, quam decebat.

---

1 Transit jam a refutatione cultus elementorum ad alias Mythologiæ partes impugnandas, quas partim ex traditione populari atque poetarum, quorum carmina ætas servavit, fabulis hausit, partim, ut suspicor, ex Euhemeri Ἱερᾷ Ἀναγραφῇ excerpsit. Initium facit a Libero et Libera.

2 Lactant. I, c. 10. Minuc. Felix c. 21. Cicero de Nat. Deor. II. 24. Arnobius haud habet. Creuz. III. 376. 381.

3 Duorum Liberorum (Cic. de Nat. Deor. II. 24.) historiam narrat, Cretensis quippe et Thebani, eamque, si Cretensem Liberum spectes, fabulæ valde affinem. In qua quidem, an Clementem Alexandrinum in Protrept. c. 2. ut judicare videtur Wowerus in notis ad Firmicum, quod vero negat Ursinus Quæstione bibl. L. II, c. 19. secutus sit, facile dubitaverim, cum ab eo in sepultura saltim Liberi enarranda discedat, nulla cæterum auctoris cujusdam auctoritate fultus. Hertz. de J. F. M. p. 40. Hanc fabulam commemorant Eusebius Præp. Evang. II, 5. Arnobius I, c. 36. 41. V, 19. et sæpius, inprimis libro V; licet haud ubique Thebanus a Cretensi facili negotio discerni possit. Hygini Fab. 167. Macrob. in somn. Scipionis I, c. 12.

4 Sic Commodianus Instr. VI.

Ille autem (Jupiter) in Creta regnavit, ibique defecit.

Deos homines fuisse, quæ fuit Euhemeri sententia, Arnobius quoque perhibet. Lib. I, c. 36-41. v. Petri Krog Meier, Collegæ desideratissimi, Dissert. Inauguralem de ratione et argumento Apologetici Arnobiani (Hafn. 1815.) p. 158. 159. Cæterum Arnobius eadem fere adfert exempla quæ Firmicus habet. Jovem a Cretensibus inter Deos numeratum fuisse refert quoque Athanasius κατὰ Ἑλλ. c. 9.

Uxor Iovis, cui Junoni fuit nomen[5], novercalis animi furore commota, ad necem infantis omnifariam parabat insidias. Proficiscens peregrè pater, quia indignationes tacitas sciebat uxoris, nequid ab irata muliere dolo fieret, idoneis (sicut sibi videbatur) custodibus tutelam credit filii. Tunc Juno, opportunum insidiarum nacta tempus, et ex hoc fortius inflammata, qnia proficiscens pater et solium regni puero tradiderat et sceptrum, custodes primum regalibus præmiis muneribusque corrupit, deinde satellites suos, qui Titanes vocabantur[6], in interioribus regiæ locat partibus, et crepundiis ac speculo affabre facto animos ita pueriles illexit, ut desertis regiis sedibus ad insidiarum locum puerilis animi desiderio duceretur. Illic interceptus trucidatur. Et ut nullum posset necis inveniri vestigium, particulatim membra conscissa satellitum sibi dividit turba. Tunc, ut huic facinori aliud facinus adderetur, quia vehementer tyranni crudelitas timebatur, decocta variis generibus pueri membra consumunt, ut humani cadaveris, inauditis usque in illum diem epulis, vescerentur. Cor visum sibi soror servat, cui Minerva fuit nomen, quia et ipsa sceleris fuit particeps, et ut manifestum esset delationis indicium, et ut haberet unde furentis patris impetum mitigaret. Reverso Jovi filia ordinem facinoris exponit. Tunc

---

5 Omnis hæc fabula a solo Firmico narratur: an ex Euhemero?

6 Hi apud Antoninum Liberalem considerantur ut satellites Saturni. c. 36. unde scribitur: *Ζεὺς Τιτᾶνας ἐξελάσας τὸν Κρόνον ἀφείλετο τῆς ἀρχῆς.* Gronov.

pater funesta calamitate cladis et acerba luctus atrocitate commotus, Titanes quidem vario genere suppliciorum excruciatos necat[7]. Nec prætermissum est in ultione filii aut tormentum aliquod aut pœna, sed per omnia pœnarum genera bacchatus, necem qualitercumque filii vindicavit, affectu quidem patris, sed tyrannica potestate. Tunc quia diutius pater ferre lugentis animi tormenta non poterat, et quia dolor ex orbitate veniens nullis solatiis mitigabatur, imaginem ejus ex gypso, plastico opere perfecit, et cor, ex quo facinus fuerat, sorore deferente, detectum, in ea parte plastæ collocant, qua pectoris fuerant lineamenta formata. Post hæc pro tumulo exstruit templum, et pædagogum pueri constituit sacerdotem. Huic Silenus fuit nomen[8]. Cretenses, ut furentis tyranni sævitiam mitigarent[9], festos funeris dies statuunt, et annuum sacrum trieterica consecratione componunt, omnia per ordinem facientes, quæ puer moriens aut fecit, aut passus est. Vivum laniant dentibus taurum [10], crudeles epulas annuis commemorationibus excitantes, et per secreta sylvarum

---

7 De his Commodianus Instr. XX. ubi: Adoratis enim stulti malo leto defunctos.

8 De hoc Bacchi Pædagogo vide Lactant. I, c. 21. et Creuzerum III. 514.

9 Loca veterum de cultu Jovis in Creta videsis apud Meursium in Creta (Amstelod. 1675.) p. 198.

10 Hesych. *Ταυροφάγος ὁ Διόνυσος.* Svidas itidem de Baccho. W. Quæ Photius habet in Lexico. *Ταυροφάγον. Τὸν Διόνυσον Σοφοκλῆς ἐν Τυροῖ, ἀντὶ τοῦ ὅτι τὸν διθύραμβον νικήσασι βοῦς ἐδίδοτο· ἢ τὸν ὠμηστήν, ἀφ᾽ οὗ καὶ ἐπὶ τὸν Κρατῖνον μετήνεγκε τὸ ὄνομα Ἀριςοφάνης*, huc non pertinent.

clamoribus dissonis ejulantes fingunt animi furentis insaniam, ut illud facinus non per fraudem factum, sed per insaniam crederetur: præfertur cista, in qua cor soror latenter absconderat; tibiarum cantu et cymbalorum tinnitu crepundia, quibus puer deceptus fuerat, mentiuntur. Sic in honorem tyranni à serviente plebe Deus factus est, qui habere non potuit sepulturam. Fuit etiam alius Liber apud Thebas tyrannus[11], magicæ artis potestate conspicuus. Hic cum muliebres animos venenis quibusdam et carminibus occupasset, pro arbitrio suo crudelia facinora furentibus imperabat, ut mente captas nobiles fœminas et libidinum ministras haberet et scelerum. Qui qualia fecerit scelera, vel quantum matri contra filium, vel sororibus contra fratrem imperaverit facinus, in scenis quotidie à tragici carminis auctoribus traditur[12], ut scelerati tyranni facinorosa crudelitas in animis audientium funestis semper relationibus renascatur. Hunc Lycurgus[13],

---

11 De Dionyso Thebano quæ habet, unde sumserit, mihi non liquet, cum Homerus Il. Z. 130. Hyginus Fab. 132. et Apollodorus Biblioth. III, c. 5. aliique fugatum quidem primo Bacchum, neque vero dilaceratum, neque in Lycurgo inultum fuisse narrent. cf. Heyne ad Apollodor. II. p. 571. seq.

12 Hujusmodi fuere Aeschyli fabulæ: Bacchæ, Bassaræ, Διονύσου τροφοί, Ἡδονοί, Lycurgus, Xantriæ, Pentheus, Semele: Sophoclis Dionysiacus, si verus est titulus: Euripidis quæ supersunt Bacchæ (forte eadem quæ Pentheus inscripta, inter deperditas recensetur) et Cyclops, chori ratione habita.

13 Lycurgi fabula varie narratur. Regem Hedonorum Thraciæ facit Apollodor. III. 5. Bacchumque e sua regione pepulisse narrat, haud vero e patria. De eo conf. Zoëgæ Dissertationem: Lycurgos von den Mænaden besiegt, et Welckeri additamenta.

sobria virorum coniuratione protectus, regno exuit, pellit patria. Neque enim effœminatus ille consensum virorum potuit diutius sustinere. Effœminatum enim fuisse, et amatorum serviisse libidinibus, Græcorum gymnasiis decantatur[14]. Nec fuga ejus Lycurgus tantum est exilioque contentus, sed timens ne fugiens et ab aliis receptus, ludibriosa scelerum suorum etiam in alia regione conderet semina, succinctus ferro, patriæ dedecus minaci persequitur edicto. Tunc Liber projectis infulis, quas pampineis coronarum circulis illigabat, cum semiviro comitatu fugiens (soli enim eum sequuti sunt stuprorum et flagitiorum et libidinum socii) per omnes oras vicini maris cum summa trepidatione desperationis erravit. Illic inter ebrias puellas[15] et vinolentos senes, cum adhuc eum scelerum pompa præcederet, et alter nigro amictu teter, alter ostenso angue terribilis[16], alter cruentus ore, dum viva pecoris membra

---

Anaglyphon ibid. illustratur. Omnia hæc ex Euhemero hausisse videtur Firmicus. Fabula olim exstitit Aeschyli Lycurgus inscripta.

14 Hæc intelligenda videntur de certaminibus musicis, quæ inter festos Deorum dies celebrandos in Gymnasiis et alibi instituebantur; fortasse simul de carminibus, quæ iisdem in locis, quibus et juventus studiosa et quicunque Musis faverent, diebus etiam non festis convenire solebant, fere quotidie decantata esse perquam verisimile est.

15 Quæ alii de Baccho terrarum orbem triumphali pompa peragrante narrant, noster in fuga ejus evenisse statuit. De Bacchis v. Creuzerum III. 186.

16 Arnob. V, c. 19. Bacchanalia prætermittamus immania... in quibus furore mentito...., circumplicatis vos anguibus, atque ..... caprorum reclamantium viscera cruentatis oribus dissipatis.

discerpit, à Lycurgo comprehensus per proximam rupem, quæ immensum præcipitium saxis invijs fecerat, in mare præcipitatur, ut lacerum corpus marinis diu jactatum fluctibus, errantium populorum animos ad sanitatis ac sobrietatis ordinem severa animadversione revoçaret. Hunc finem Liberi Homerus, ut fugam et trepidationem detegeret, et ut ostenderet mortem, ait:

..... *Διώνυσος δὲ φοβηθεὶς*
Δύσεθ' ἁλὸς κατὰ κῦμα· Θετις δ' ὑπεδέξατο κόλπῳ
Δειδιότα· κρατερὸς γὰρ ἔχε τρομος ἀνδρὸς ὁμοκλῇ[17].

Imitatur te, Lycurge, et sobrium tuum institutum sequitur, nec à salutaribus tuis legibus exorbitat etiam Consul noster Posthumius[18]. Nam sicut in libris Annalibus invenimus, Bacchanaliorum scelera Ebutio quodam adolescente deferente detecta sunt. Erant adhuc in urbe Roma integri mores, nec quisquam peregrinas superstitiones dissolutis moribus appetebat: tunc nec Senatus Consuli nec leges Reipublicæ nec Consul legibus defuit. Sed investigatis omnibus, qui hujus sacri scelerata com-

---

Scholiast. Lycophr. v. 148. De Bacchis: *περιῆγον οἰκείαις χεροὶ λέοντας καὶ ἕτερα θηρία, δράκοντας δὲ περὶ τὰς κόμας εἶχον ἐσπειρημένους.* W. Dracones v. serpentes in religionibus Bacchicis commemorat Creuzerus III. 187.

17 Homeri Iliad. Z. v. 135.

18 Hanc historiam fuse tradit Livius XXXIX, c. 8-19. Celebre est S. C. de Bacchanalibus. cf. Matthæum Aegyptium in S. C. de Bacchanalibus et Bynkershoek de religione peregrina, in operibus. Tertull. Apologet. c. 6. Liberum Patrem cum mysteriis suis Consules senatus autoritate non modo urbe, sed universa Italia eliminaverunt. De Bacchanalibus v. quoque Casp. Barthium ad Statii Thebaidos II, v. 74. et 77.

menta tradebant, contra omnes servos, imò Romanos quæstionis examine capitalis pœna de Senatus sententia decreta est. Nec tam diu vindices gladii Consulis conquierunt, quandiu hoc malum fuisset radicitus amputatum. O digna Romano nomine animadversio. O priscæ virtutis laudanda constantia, nec civibus suis Consul parcere voluit, cum ob purgandam patriam peregrina vitia corriguntur.

CAP. VII.

Sequitur hanc sacri contagionem, et imitatur ordinem funeris, à Cerere, Hennensi muliere[1], mors filiæ consecrata. Nam quicquid in Creta pater ob filium fecerat, hoc totum Ceres apud Hennam amissa filia, impatientia materni doloris instituit, quod quatenus factum sit, brevi sermone perstringam. Unicam Cereris filiam, quam Græci *Περσεφόνην*, nostri immutato sermone Proserpinam dicunt, ad conjugale consortium plures petebant. Mater sollicitè de singulorum meritis judicabat. Et cum adhuc omnibus matris sententia videretur incerta, dives rusticus, cui propter divitias *Πλέτων* fuit nomen, temerario cupiditatis ardore, cum moram dilationis ferre non posset, et cum de præposteri amoris conquereretur incendiis, propè Percum[2] inventam

---

1 In Trinacriæ finibus natam dicit Arnobius I. 36. Hanc quoque narrationem Firmicum ex Euhemero hausisse suspicor.

2 Sc. lacum. Ovid. Metamorph. V. 385.

Haud procul Hennæis lacus est a mœnibus altæ,
Nomine Pergus, aquæ.

Ovidius, Aristoteles, Solinus et Diodorus locum floribus omnigenis et maxime violis obsitum describunt. Hinc imagines

virginem rapit. Percus autem lacus, in Hennæ civitatis finibus satis amœnus et gratus, cujus amœnitas ex florum varietatibus nascitur. Nam per omnem annum vicissim sibi succedentibus floribus coronatur. Illic invenies quicquid hyacinthi turget in caulem; illic comam narcissi, vel quod auream rosam desuper pingit: illic albæ hederæ per terram molliter serpunt, et cum purpureis violis suaviter rubens amaracus invenitur: nec coronam istam alba deserunt lilia. Prorsus aptus locus, qui gratia sua puellares animos et invitaret pariter et teneret. In hoc loco, cum à Plutone virgo prope vesperam fuisset inventa, vi rapitur[3], et superimposita vehiculo, scissis vestibus, laceratis crinibus ducitur. Nec reservati ungues contra amatorem rusticum aliquid profuerunt, nec clamor atque ululatus adiuuit, nec cæterarum strepitus puellarum. Tunc una celeri cursu, cum de civitate nemo succurreret, facta ex ipso timore velocior, matri raptum virginis nunciat. Contra raptorem indignata mater, armatam manum ducit. Nec Plutonem mulieris fefellit adventus, sed ut retorsit ad civitatem oculos, et infinitos cuneos respexit venire cum matre, funestum cepit ex desperatione consilium. Quadrigam, quæ vehiculum trahebat, per medium lacum dirigit. Is erat profundis voraginibus immersus, illic cum amata submersus virgine,

---

mutuatus videtur Firmicus. Vide præterea Cluverii Siciliam 319. 20. 323. 24.

3 Apollodori Bibl. I, c. 5. et Heyne ad h. l. Diodor. Sic. V, c. 3. Ovid. Fastor. IV. v. 420-620. Hygini Fab. 146. Arnob. V, c. 24. cf. quoque Clericum in Bibl. Universelle VI. p. 55.

miserandæ matri de morte filiæ funestum spectaculum præbuit. Hennenses, ut possent maternis luctibus ex aliqua parte invenire solatium, inferorum regem virginem rapuisse finxerunt. Et ut fides figmentum sequeretur, prope Syracusas[4] eum per alium locum cum virgine emersisse jactarunt. Templum sane et raptori et virgini accurate collatis sumptibus faciunt[5], et annua in templo vota decernunt. Sed nullo genere matris dolor vincitur, nec muliebris impatientiæ tormenta curantur. Sed credens vere filiam prope Syracusas esse visam, Triptolemo villico suo duce, nocturnis itineribus ad Syracusanæ civitatis littus cum lugubri veste ac sordido squallore pervenit, nec illi defuit, qui credulam de calamitatibus suis falleret matrem. Tunc ait se Pandarus, nescio quis, vidisse non longe à Pachyno navem raptorem ascendisse cum virgine. Persuasum est mulieri, quæ quolibet genere vivere filiam cupiebat audire, infinitis dotibus remunerat civitatem. Syracusani liberalitate mulieris provocati, raptum virginis consecrant, et mitigantes dolorem matris, pompam miseri funeris excolunt honore templorum. Sed nec hoc sufficit matri, sed ascensa nave per peregrina littora filiam quærit. Sic fluctibus tempestatibusque jactata ad

---

[4] Plutonem cum rapta Proserpina ad Orcum descendisse, illo vero in loco, ubi descenderit, ortum esse Cyanen fontem, referunt Diodorus Sic. L. V. c. 4. p. 333. et Ovidius Metamorph. V. 1. c. vide Cluverii Siciliam p. 177.

[5] Condebantur vero Syracusæ ab Archia multis annis postquam cultus Cereris et Proserpinæ apud Græcos invaluerat, Olymp. XI, 2. aut 4. anno 735. ante Chr. n. Thucyd. L. VI, c. 3. Cluverii Siciliæ p. 189.

Atticæ urbis locum pervenit[6]. Illic hospitio recepta, incolis incognitum adhuc triticum dividit. Locus ex patria et ex adventu mulieris nomen accepit. Nam Eleusis dictus[7], quod illuc Ceres, relicta Henna, venerat. Sicque tum ipsa dispensatio quod attulerat frumenta, tum quod colligendarum frugum tradiderat disciplinam, post mortem ob beneficium, quod ex frugum copia nascebatur, et sepulta in eo loco est[8], pariter et consecrata, et divino cum filia appellata nomine. Amat enim Græcorum levitas eos, qui sibi aliquid contulerint, vel qui consilio aut virtute se juverint, divinis appellare nominibus. Et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur, ut deos dicant, et deos esse credant, qui sibi aliquando profuerint. Sic de Libero Nisa[9] non dubitat, nec de novis ambigit Sparta sideribus[10], cremat et con-

---

6 Arnob. V, 25.

7 Idem tradit auctor Etymol. M. v. Ἐλευσίς. Διὰ τὴν ἀπὸ Δημήτερος Ἔλευσιν· ἐκεῖ γὰρ εὗρε τὸν καρπὸν ἐλθοῦσα ..... ἢ ἀπὸ Ἐλευσίνου τοῦ Ἑρμοῦ.

8 De Cereris in Eleusine sepulcro nihil apud Scriptores legitur. Noster ex Euhemero hausisse videtur.

9 Creuzer. III, 122. 124. Nomen si ex India repetendum est, habes urbem *Nischadabura*. Creuzer IV, 237. Liberum Nysium appellatum fuisse docent Autores. Arnob. V, 28. Utrum autem ab urbe an ab homine nomen acceperit, incertum est. Cicero de Natura Deor. III, c. 25. habet Liberum quintum Nyso natum et Dione. cf. notam Creuzeri. Sic quoque Commodianus Instr. XII. Tollitur et datur Nyso nutriendus alumnus. De Nysa et Baccho Nysio loci Classici sunt apud Diodor. Sic. I, c. 15. (ubi vid. Wesseling.) et III, 67-70. Orell. ad Arnob. V, 28.

10 Dioscuris.

secrat Herculem[11] tristis Oëtas[12], et a vanis Cretensibus[13] adhuc mortui Jovis tumulus[14] adoratur. Additur tamen, sacratissimi Imperatores, ad hujus profani erroris augmentum, quod hos homines [id est, Liberum et Proserpinam], majore quasi autoritate defendat. Nam Liberum ad Solem volunt referre commenta Græcorum[15], Proserpinam vero Liberam dicentes Lunam esse confingunt[16]. Quod quam absurdum et quam miserum sit, ex ipsa veritatis possumus ratione colligere. Quis vidit puerum Solem? quis fefellit? quis occidit? quis laceravit? quis divisit? quis membris ejus epulatus est? Quis Lunam rapuit? quis abscondit[17]? quis Plutonis con-

---

11 Justin. M. Apol. I, c. 29. Theoph. ad Autolyc. I, c. 14. Ἡρακλέα μὲν ἑαυτὸν κατέκαυσα. Tatian. Orat. ad Græcos c. 36. Minuc. Felix c. 21. Hercules, ut hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur.

12 Vib. Sequester de Montibus. Cypr. de Van. Idolor. c. 1. Minuc. Felix c. 21. et v. Elmenhorstii atque Ouzelii notas ad h. l. Lactant. I, 9. August de Civ. Dei XVIII, 4. Hygin. Fab. 30. Arnob. IV, 25.

13 Svidas v. Πάνος. W. Haud invenio in ed. Küsteriana.

14 Theoph. ad Autol. I, c. 15. II, 8. Athenagoras c. 26. Tatianus c. 44. Origenes adv. Celsum III. c. 43. p. 475. Ruæi Tertull. Apolog. c. 25. Arnob. IV, c. 25. Lactant. I, 11. Loca vett. auctor. collecta invenies in Meursii Creta. II, c. 4. cf. Creuzer. IV, 427. De hoc Jovis tumulo Euhemeri testimonium servavit Ennius: Aetate pessum acta, sic ille, in Creta vitam commutavit et ad Deos abiit, eumque Curetes filii sui curaverunt, decoraveruntque eum; et sepulcrum ejus est in Creta in oppido Gnosso. v. Ennium Hesselii p. 323.

15 Macrobii Saturnal. I, c. 18. ubi ostendit Liberum patrem eum ipsum esse Deum quem Solem.

16 Creuzer. IV, 188. 220.

17 Malim: *abscondidit*, licet Nonius quoque habeat *abscondit*.

jugem fecit? Sed et errorem istum physica rursum volunt protegere ratione[18], indivisam mentem, et divisam, id est, τὸν ἀμέριστον, καὶ τὸν μεμερισμένον νῶν[19], hac se putant posse ratione venerari. Dicite mihi, o vos mortales, quid naturalibus rebus additis funera? quid Dei dispositionem crudelium mortium atrocitate polluitis? quid opus erat tam duro crudelique tormento? quid sibi vult ista persuasio, ut divinis rebus funestæ calamitatis ordo societur? ut naturæ siderum, quam Deus summus certis legibus fecit, mortalis calamitas luctibus jungeretur? Cui rei prodest quod facitis? miscetis terrena cœlestibus, caduca superis, tenebrosa lucentibus, dolores ac luctus hominum divinis honoribus consecrantes.

CAP. VIII.

Si convocato omni genere humano Sol habita concione loqueretur, desperationem vestram hac forsan oratione percuteret. Quis vos, caduci homines et per dies singulos summo Deo variis generibus rebellantes, ad hoc tantum facinus impegit, ut pro-

---

18 Discrepantiam et pugnam sententiarum de uniuscujusque numinis natura, nominis vi et significatione, numeroque eorum qui communi aliqua appellatione salutentur, exponit Arnobius III, c. 29-34. v. Meyer de Arnobio p. 233-238.

19 Ex Philosophia Neo-Platonica. *Νοῦν μεριστόν, mentem particularem, quæ est particeps Totius, et propter ipsam universalem animam et propter ipsam particularem mentem*, habet Proclus Diadochus Institutionis Theologicæ c. 109. ed. Creuzeri p. 160. *Νοῦν ἀμέριστον, mentem, individuam essentiam, quia est expers magnitudinis, incorporea et immobilis*, ibid. c. 171. p. 254.

fano nefariæ cupiditatis errore et mori me dicatis vestro arbitrio et vivere? Atque utinam usitato more vel uno genere vesanæ cogitationis vestræ figmenta procederent. Utinam sine contumelia mei, sceleratæ cogitationis vestræ grassaretur improbitas. Nunc vosmet per præcipitia jactantes, mihi quoque non parcitis, nec aliquam habet vester sermo reverentiam; sed cum dedecore meo in exitium vestrum mortemque properatis. Alii me apud Ægyptum undis Nili et rapidis verticibus[1] obstinato mentis furore submergunt[2]. Alii amputatis virilibus plangunt[3]. Alii crudeli morte cæsum, aut in olla decoquunt, aut septem verubus corporis mei membra lacerata subfigunt[4]. Qui paululum mihi placida

---

1 Emenda *Vorticibus*. W.

2 et 3 Qui nimirum Solem idem cum Osiride numen esse contendunt v. Macrob. I, c. 21. Adonidem, Attinem, Osirim et Horum aliud non esse quam Solem.

4 Clemens Protrept. c. 2. p. 15. *Οἱ δὲ Τιτᾶνες οἱ καὶ διασπάσαντες αὐτὸν λέβητα τινὰ τρίποδι ἐπιθέντες καὶ τοῦ Διονύσου ἐμβαλόντες τὰ μέλη, καθήψουν πρότερον, ἔπειτα ὀβελίσκοις περισπείραντες ὑπείρεχον Ἡφαίστοιο.* v. quoque Justin. M. Apol. I, c. 29. Arnob. V, c. 9. Desistimus Bacchanalia prædicare, in quibus arcana et tacenda res proditur sacratis, ut occupatus puerilibus ludis distractus a Titanibus Liber sit, ut ab iisdem membratim sectus atque in ollulas conjectus, ut coqueretur. W. Et Arnob. I, 41. Nonne Liberum et vos Patrem membratim ab Titanis discerptum fanorum consecratione mactatis? Eadem fabula narratur ab Hygino Fab. 167. et Euseb. Præp. Evang. II, 15. Sol hoc loco personam gerit Liberi, cum quo ab Ethnicis serioris ætatis sæpe permutabatur. *Septem Verubus*. Fortassis corrigendum: aut in olla decoquunt aut discerpti corporis mei membra lacerata verubus subfigunt. In Homero enim Iliad. I, v. 463. *νέοι δὲ παρ' ἀντὸν ἔχον πεμπώβολα χερσίν*. W. Sed septenarius numerus mysticus est.

fuerit oratione blanditus, quadrijugi currus aurigam[5] me esse confingit. Projicite aliquando tanti furoris exitium, et salutari persuasione convicti, veram salutis viam quærite. Inimicus Dei est, qui hæc aut cogitavit, aut finxit; nec facinus ejus simplex aut usitata pœna comitatur, qui sacra profanis persuasionibus polluit, qui de præclaro opere Dei[6] tanta confingit. Lugete mortuos vestros, et ipsi simili morte morituri. Mittite regibus vestris, ut vultis, inferias, et orbitates eorum alio remediorum genere mitigate. Lugete Liberum, lugete Proserpinam, lugete Attin, lugete Osirin[7], sed sine nostræ contumelia dignitatis. Nolo me per tumulos eorum favillasque ducatis, nolo ut errori vestro nomen meum fomenta suppeditet. Ad lucem diei à Deo factus sum, hoc mihi sufficit solum. Quid me honesti muneris dignitate privatis? Aliud me Deus fecit, aliud esse jussit, et vos me pro libidine vestra dividitis[8], pro arbitrii vestri cupiditate laceratis? Quicquid sum simpliciter Deo pareo, nec aliud volo de me intelligatis nisi quod videtis. Hoc Deo gratum est, hoc Deus libenter amplectitur, hoc homines ad salutis viam ducit, si projectis erroribus Dei gratiam simpliciter ac fide-

---

5 Sic in numo Elagabali apud Begerum Thes. Brandenburg. II, 712. in quo lapis conicus (Dei symbolum) in quadrigis, et humana figura itidem in quadrigis apud eundem p. 768. et in numo Maximini ibid. 792.

6 Sc. Sole.

7 In Mysteriis, et in publicis quoque religionibus.

8 Ut Persæ Mithra-Mitram, ut Græci et Romani Apollinem et Solem.

liter audiatis. Hæc quidem, sacratissimi Imperatores, prosopopœiaco me sermone dixisse sufficiat. At ego nunc sacrarum lectionum institutione formatus, perditos homines religioso sermone convenio. Si Dii sunt quos colitis, cur eos lugetis[9]? Cur eos omnis luctibus plangitis? Si lacrymis et luctu digni sunt[10], cur eos divino honore cumulatis? Unum itaque e duobus facite, aut nolite eos lugere, si Dii sunt: aut, si luctu eos dignos putatis ac lacrymis, Deos eos appellare nolite, ne luctibus ac lacrymis vestris majestas divini nominis polluatur. Sed quia mens perdita, et sceleratæ cupiditatis laqueis implicata, nulla potest ratione revocari, persequar cætera, ut publicatis omnibus atque detectis, quæ profana consecravit improbitas, misericordia Dei in nomine Domini nostri Jesu Christi lapsos erigat, fugientes ad se revocet, dubitantes confirmet, errantes corrigat, et quod est potissimum, vitam morientibus donet.

---

9 Minuc. Felix c. 21. nonne ridiculum est, vel lugere quod colas, vel colere quod lugeas.

10 Plane sunt illa apud Clementem Alex. Protreptico c. 2. p. 21. εἰ θεοὺς νομίζετε, μὴ θρηνεῖτε αὐτοὺς, μηδὲ κόπτεσθε· εἰ δὲ πενθεῖτε αὐτοὺς, μηκέτι τούτους ἡγεῖσθε εἶναι θεοὺς. Sunt autem Xenophanis Colophonii ad Ægyptios. Plutarch. de Iside c. 70. Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος ᾔξιωσε τοὺς Αἰγυπτίους, εἰ θεοὺς νομίζουσι, μὴ θρηνεῖν· εἰ δὲ θρηνοῦσι, θεοὺς μὴ νομίζειν· ἄλλως δὲ γελοῖον ἅμα θρηνοῦντας εὔχεσθαι, τοὺς καρποὺς πάλιν ἀναφαίνειν καὶ τελεσιοῦν ἑαυτοὺς, ὅπως πάλιν ἀναλίσκωνται καὶ θρηνῶνται. W. Firmicum legisse Clementem ex hoc loco patet. Idem expressit et Minucius c. 21. vide quoque Athenag. legat. c. 12. et 25.

CAP. IX.

In plurimis Orientis civitatibus, licet hoc malum etiam ad nos transitum fecerit[1], Adonis[2] quasi maritus plangitur Veneris, et percussor ejus circumstantibus vulnusque monstratur. Mars enim in porci sylvestris speciem formamque mutatus, ut sibi primas partes in amore Veneris vindicaret, incaute contra se ruentem[3] percutit juvenem. Si Deus erat Adonis, cur rivalis insidias nesciebat? Si homo, cur cum superiore certabat? Sed et alium audio[4] cum Venere conjugale habuisse consortium. Vulcanus, nisi fallor, ab his Deorum cultoribus maritus Veneris esse perhibetur. O vanorum hominum ridenda persuasio! Inter duos maritos adulter positus ab uno capitur, alterum vincit. Sed vide, ut adulter Deus maritum vinceret quod sibi corpus elegit, porcus esse maluit: qui, si habebat corporis mutandi pote-

---

1 Quo tempore Adonidis Mysteria Romam devenerint, scriptores haud commemorant; probabile tamen est, hoc Hadriani aut certe Elagabali temporibus factum esse.

2 Arnob. VII, 33. Lactant. I, 17. De tota hac fabula. cf. Fikenscher Erklärung des Mythus Adonis (Gotha 1800) et Creuz. II. p. 95. seq.

3 Loco *serentem*, ut habet editio princeps. Ovid. Metamorph. X, v. 710.

Forte suem latebris vestigia certa secuti
Excivere canes, silvisque exire parantem
Fixerat obliquo juvenis Cinyreius ictu.
Protinus excussit pando venabula rostro. W.

4 Et c. X. *Audio Cinyram Cyprium.* Hæc verba indicare videntur hominem, qui ex aliorum relationibus penitiorem sacrorum Hellenicorum notitiam hausit, cum ipse in religione Christiana ab infantia inde educatus fuerit. Nec obstant verba

statem, leonis debuit potius speciem formamque suscipere. Sed leonem dicunt, qui naturas animalium norunt, in illa agrestis animi feritate pudicitiæ servare virtutem. Merito igitur ab adultero leonis spernitur forma et libidinosi animalis eligitur. Hic jam Evangelicæ traditionis secreta tractemus. Ejecto dæmonio Dominus porcorum gregem donat[5]. Nec immerito, ut cum libidinosis animalibus per dura præcipitia fluctusque jactatus, per mortes porcorum varias, digna nece immundus spiritus carperetur.

CAP. X.

Audio Cinyram Cyprium[1] templum amicæ meretrici donasse[2], ei erat Venus nomen. Initiasse etiam Cypriæ Veneri plurimos, et vanis consecrationibus deputasse. Statuisse etiam, ut quicunque initiari vellet, secreto Veneris sibi tradito[3], assem in

---

c. IX. *At ego nunc sacrarum lectionum institutione formatus, perditos homines religioso sermone convenio.* Nam haud nimis urgendum est illud *nunc*, quasi provectiore ætate ad legendam S. S. tandem accesserit. Referendum potius est ad sequentia *perditos homines.... convenio.*

[5] Matth. VIII. 31. 32. Marci V. 13. Luc. VIII. 32. 33.

1 Tota hac narratio Euhemerum sapit.

2 Scilicet doctrina arcana in Mysteriis Veneris in templo Paphio et sacro horto, cujus nomen ἱερὸς κῆπος hodieque superest (Voyage d'Ali-Bey II. p. 129.), mystis tradita.

3 Clemens Alex. Protrept. c. 2. p. 12. Lactantius I. 17. et Theod. de cur. Græc. affect. Dissert. III. ed. Schultzii Tom. IV. p. 767. Omnes ex Euhemero: Quæ (Venus) artem meretriciam instituit, auctorque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgo corpore quæstum facerent. Hesselii Ennius p. 325. Ex Trogo suo idem refert Justinus XVIII. c. 5.

manum[4] mercedis nomine Deæ daret. Quod secretum quale sit, omnes taciti intelligere debemus, quia hoc ipsum propter turpitudinem manifestius explicare non possumus[5]. Bene amator Cinyras meretriciis legibus servit, consecratæ Veneri à sacerdotibus suis stipem dari jussit, ut scorto.

Commodiani Instr. XVI. . . . . Fariam una coelestem,
Virgines et Venerem, cui conjuges vestræ delumbant.
Hanc meretricem a Cinyra inter Deos relatam habet quoque Arnobius IV. 25.

4 *In manum*, sic correxit W. Scaliger: *assem unum*, cum in editione principe legeretur, *secreto Veneris sibi tradito asse, manum mercedis nomine Deæ daret.*

5 Ex Clementis Protreptici c. 2. p. 13 et Arnobii Lib. V. c. 12. hocce secretum discimus. Hic ἁλῶν χόνδρον καὶ φαλλὸν traditum fuisse scribit; ille: nec Cypriæ Veneris abstrusa illa initia præterimus, quorum conditor indicatur Cinyras rex Cypri fuisse, in quibus sumentes ea certas stipes inferunt, ut meretrici, et referunt phallos propitii numinis signo donatos. cf. Orell. ad h. l. Lucianum de Dea Syria c. 16. Meursium in Cypro p. 109. et Dissertat. nostram: der Tempel der Himmlischen Göttin zu Paphos. p. 17. Templum Veneris Aphacenum in Libano monte ob scelera ibi commissa infame, Constantinus M. destruxerat. Hinc forte apud Firmicum recens templi Paphii memoria, et h. l. commemoratio. Hæc flagitia in templis Phoeniciis Veneri dicatis tangit quoque Athanasius κατὰ Ἑλλ. c. 26.

CAP. XI.

Sebazium colentes Jovem[1] anguem, cum initiantur, per sinum ducunt[2]. Adhuc primi erroris

---

1 Hunc Deum, qui est Dionysus (Creuz. III. 344.) vel Lunus (Creuz. p. 350.) et ad religiones Phrygias pertinet (ibid. 358.) loquuntur Inscriptiones, quæ cum Justino M. Apol. I. p. 45. et Firmico Jovem eum faciunt ex sequioris Paganismi omnia fere numina confundente Syncretismo.

Q. NVNNIVS	SI. METIVS ZETVS
ALEXANDER	IOVI SABAZIO
DONVM DEDIT	ALEXANDER
IOVI SABAZIO.	V. S. L. M.
apud Gruterum p. XXII.	Gruter. p. ead.

IOVI SABAZ
Q. NVNNIVS
ALEXANDER
V. S. L. M. Ibid.

Sabazium et Sebazium promiscue scribunt. Hesychius vero, Svidas, Harpocration: *Ζαβάζιος*. Macrobius I, c. 18. Sebadius. Græci nominis etymum quærunt in verbo *σαβάζειν*, h. e. *βακχεύειν* Zonaras in Lexico *Σαβάδιος*, *ἐπώνυμον τοῦ Διονύσου*, *καὶ Σαβοὶ, ἐπιφθέγμα βακχικόν*. Photius in Lexico: *Σαβοὶ* Mystas Sabasii h. e. Dionysi, ut *Βάκχους* Bacchi, dicit ex Demosthene pro Ctesiphonte. Nomen potius crediderim originis peregrinæ. Ex Hebraico vel Phoenicio סבא *inebriari* derivat magnus Bochartus. Scholiasta vero Aristophanis (Vesp. v. 9.) Thracicam vocem esse contendit. Quod si ita sese habet, componi forsitan poterit istud verbum cum verbo Germanorum *Saufen*, Svecorum *Suppa*, Danorum *Söbe*. Majori fortassis jure e Persicis linguis derivabitur. *Zabzeba* enim in Pelahvica est nomen Solis. a. v. Chald. זבז *splenduit*, cui voci si addas ע, in lingua eadem quoque obvium, habebis notionem splendoris fortissimi (Eusebe Salverte essai sur les noms d'hommes, de peuples et de lieux. Paris 1824. Tome II. p. 93.) Sed incertas esse omnes hujusmodi Etymologias, lubens fateor. De Sabazio porro vide Arnobium V. 21. et notam Orellii. Santa-Crucium de Mysteriis II. p. 93. Welckeri Anhang zu Zoëgas Abhandlungen p. 401.

2 Arnobius V. 21. Ipsa novissime sacra, et ritus initiationis ipsius; quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt

vitia grassantur, et quicquid hominem perdidit, colitur, et funesti anguis[3] callida et malitiosa crudelitas adoratur.

CAP. XII.

In sacris Corybantum parricidium colitur[1]. Nam unus frater à duobus interemptus est, et ne quod indicium necem fraternæ mortis aperiret, sub radicibus Olympi montis a parricidis fratribus consecratur[2]. Hunc eundum Macedonum colit stulta persuasio[3]. Hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quondam cruento cruentis manibus supplicabant[4]. Conside-

---

veritati: in quibus aureus colaber in sinum demittitur consecratis, et eximitur rursus ab inferioribus partibus atque imis. Similiter Justin. M. Apol. I. p. 45. Clem. Alex. Protrept. c. 2. p. 14. *Σαβαζίου γοῦν μυςηρίων σύμβολον τοῖς μυουμένοις ὁ διὰ κόλπου θεός· δράκων δὲ ἓςιν οὗτος, διελκόμενος τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων, ἔλεγχος ἀκρασίας Διός.* Plura apud Orellium in notis ad l. l. Arnobii.

3 Scil. Paradisiaci.

1 Minuc. Felix c. 21. Lactant. I, c. 18. (in quibus locis de parricidio haud est sermo) Arnobius V. 19. Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud Mysterium traditur, frater tracidatus a fratribus. Sic quoque Clemens Protrept. c. 2. *εἰ θέλεις ἐποπτεῦσαι καὶ τῶν κορυβάντων ὀργιά, τὸν τρίτον ἀδελφὸν ἀποκτείναντες οὗτοι,* &c. cf. præterea Sancta-Crucium Mystères du Paganisme I. p. 79. et Creuzerum II, 41. 767. seq.

2 Clem. Alex. Protrept. c. 2. p. 15.

3 Lactantius I, c. 15 Macedones Cabirum summa veneratione coluisse dicit.

4 Cernitur in numis Thessalonicensium. v. Eckhelii Doctr. numor. Veterum II. p. 77. Ludi in ejus honorem apud eos celebrati. *ΚΑΒΕΙΡΙΑ.* ibid. Alibi quoque in numis occurrit. v. c. Tripoleos Phoeniciæ III. p. 878. et Claudii Gothici Imperatoris DEO CABIRO inscriptis VII. p. 472. Humanis ei sacrificiis litatum fuisse, solus Firmicus est testis.

randum itaque est, quale sit numen, quod parricidalis amentia, ut parricidium coleret[5], invenit.

CAP. XIII.

Quapropter quicunque hæc sacra devota mente veneratur, cuicunque placet superstitionis istius mentuenda contagio, aut malis suis solatium quærit, aut facinora eorum tacita collaudat cogitatione, hoc optans, hoc quærens, hoc utique magnopere desiderans, ut et sibi liceat, quod diis suis licuit, ut et se ad consortium talis vitæ morum similitudo perducat. Adulterio delectatur aliquis[1], Jovem respicit, et inde cupiditatis suæ fomenta conquirit, probat, imitatur, et laudat, quod Deus suus in cygno fallit[2], in tauro rapit[3], ludit in satyro[4], et ut liberalis in flagitiis esse consuescat, quod inclusam regiam virgi-

---

5 Malim *celaret*. W. Sic habet editio princeps; attamen *coleret* melius cum orationis serie congruere videtur.

1 Cf. Justin. M. Apol. I, c. 9. Arnob. IV, c. 26. ubi spurci Deorum amores recensentur, et Orellium atque Meyerum de Arnobio p. 244. Eadem fere habet Clem. Alexandrinus Protrept. c. 2. p. 27. Indigna Deorum facta Deos illos non esse luculenter probant. Athanas. κατὰ Ἑλλ. c. 12. De singulis vide Mythographos. Pauca tantum notabimus.

2 Ledam.

3 Europam.

4 Antiopen Ovid. Metamorph. VI. 110. Hygin. Fab. VIII. Apollod. III, c. 5. 5. Nonni Dionys. VII. 123. XVI. 232. et scholiast. Apollon. Rhod. IV. 1090. ed. Brunckianæ posterioris. Arnob. IV. 26. *Ludit* significatione Venerea. Ovid. de arte amandi I. 91. 643. Metam. VI. 131. et Burmann. ad Ovid. de A. A. p. 546.

nem auro largiter fluente corruperit[5]. Puerorum aliquis delectatur amplexibus, Ganymedem in sinu Jovis quærat[6], Herculem videat Hylam impatienti amore quærentem[7], Hyacinthi desiderio captum Apollinem discat[8]. Chrysippum[9] alius, alius Pelopem[10] videat, ut per Deos suos sibi licere dicat[11], quicquid hodie severissime Romanis legibus vindicatur[12].

---

5 Danaen. Horat. Od. III. 16.

6 Minuc. Felix c. 22. Omnipotens vobis factus Ganymedis amator. Commodian. Instr. VI.

7 Hunc quoque habet Arnobius, a Clemente mutuatus. Orell. l. c.

8 Ita quoque Arnobius. Hyacintho est alter occupatus. Ovid. Metamorph. X. 160. seq. Orell. Ultimus ille dies fuit Hyacinthi sodalis. Commod. Instr. XI.

9 De Chrysippo Pelopis filio a Laio ob pulcritudinem rapto, a Pelope liberato, deinde ab Atreo et Thyeste interemto agunt Pausan. VI, c. 20. et Hygin. Fab. 85. at a Deo quodam adamatum fuisse, haud legimus.

10 Hunc etiam recenset Arnobius, a Neptuno amatum. Pind. Olymp. I. 88. *Πέλοπος· τοῦ μεγάσθενης ἐράσσατο γαιάοχος Ποσειδᾶν.* Orell. *Ποσειδῶν τοῦ μειρακίου ἐρᾷ.* Philostrati Icones I. in Pelope.

11 *Οὐδὲ βελτίους τῶν ἀνθρώπων δεικνύντες τοὺς θεούς.* Athenag. c. 9. Xenocrates jam cecinerat:

Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν Ὅμηρος θ' Ἡσίοδός τε,
Ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἔχει,
Κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.

(Lindner ad Athenag.) Cum Athenagora consentit Tertullianus Apol. c. 11. Sugillatio est in coelo (*coelum*, sic Havercamp.) vestra justitia; Deos facitis criminosissimos quosque; et Athanas. *κατὰ Ἑλλ.* c. 25. ubi docet flagitiosa falsorum deorum exempla homines ad similia agenda induxisse.

12 v. c. Lege Julia de adulteriis et stupris. (Cf. Jo. Guil. Hoffmannum ad legem Juliam de adulteriis coercendis. Francof. 1782. In insulam Relegabantur). L. Peducæa de incestu. L. Papia Poppæa. Sæpius a successoribus Augusti leges contra

Adulteria omnia eorum enumerare difficile est. Quis Amymonem[13]? quis Alopeu[14]? quis Menalippen[15]? quis Chionen, Hippothoenque[16] corrupit? Nempe Deus vester hæc fecisse memoratur. Ille, quem volunt severis oraculis errantium hominum peccata corrigere, Steropen amat[17], Æthusam rapit, Zeuxippem stuprat, quærit Prothoen et Arsinoæ adultera cupiditate blanditur. Sed ex isto corruptarum mulierum grege una puella amatorem Deum et vitavit et vicit. Daphnen[18] enim divinans Deus et futura prædicens, nec invenire potuit, nec stuprare. Muliebria patitur aliquis, et effœminato corpori solatium quærit? Videat Liberum amatori

---

adulteria aliaque id genus crimina latæ sunt. v. c. Tiberii lex de pudicitia, (Sveton in Tiberio c. 35.) Caracallæ lex contra adulteros, Dig. L. XLVIII. Tit. V. L. 13. § 5. Proxime vero Firmicus respicere videtur leges Constantini M. de matrimon. Cod. Theodos. L. III. tit. 16. IX. tit. 7. Cod. Justinian. L. IV. tit 39. V. tit. 27. Obscoenitates cum cultu Deorum in Syria inprimis conjunctas severis legibus repressit. Euseb. vita Const. III, c. 56. 58. Socrat. H. E. I. 18. Sozomeni H. E. II. 4.

13 Hanc habent Clemens Alex. l. l. p. 27. et Arnobius IV. 26.

14 Iidem.

15 Iidem.

16 *Chionen.* (Ovid. Metamorph. XI. 301. seq.) Clemens commemorat. *Hippothoen* Clemens et Arnobius. Omnes has a Neptuno corruptas scribunt Mythographi. Vide Orellii notas ad Arnobii locum. Chionen tamen ab Apolline compressam habet Ovidius.

17 Clemens l. c. Arnobius l. c. ab Apolline vitiatæ ut et reliquæ *Æthusa, Prothoe et Arsinoe,* quas Clemens et Arnobius habent l. l. cf. Orellium in Notis. De Zeuxippe nihil legi.

18 Ovidii Metamorph. I. v. 490. seq. Hygin. Fab. 203. Lasciviens qui Daphnen sic coepit amare. Commod. Instr. XI.

suo post mortem etiam promissæ libidinis præmia imitatione flagitiosi coitus repræsentantem[19]. Si quis monstruoso cupiditatis ardore in paternæ necis armatur exitium, à Jove sumat exemplum[20]. Qui fraternum desiderat sangvinem, Corybantum sequatur institutum, et incestum desiderantibus à Jove sumantur exempla. Cum matre concubuit[21]; sororem duxit uxorem[22]; et ut integrum facinus impleret incesti, filiam quoque animo corruptoris aggressus est[23]. Inferiores aliquis æmulo stridore persequitur, et adversarium cupit crudeli feritate torquere, ab Apolline ex Marsyæ casibus[24] crudelium tormentorum casus discat. Alienum aliquis desiderat et hoc cum morte domini conatur implere, videat ut Hercules occiso Geryone Iberas abegerit boves[25]. Si quis promiscua hominum cæde gaudet, præposteras Martis cupiditates diligenter inspiciat. Semina pæne

---

19 Spurcam hanc fabulam narrant Clemens Alex. Protrept. c. 2. p. 29. et Arnobius V, c. 28. cum Firmico conferendus. Vide notas Orellii. Potestisne, verba sunt Arnobii, impubibus et prætextatis vestris, quas Liber induxerit, pactiones suis cum amatoribus indicare? A Gregorio quoque Nazianzeno commemoratur ϛηλιτευτικῷ B. W.

20 Patrem fugante. Fabula notissima, ab Euhemero quoque narrata. Ennius Hesselii p. 320.

21 Cybele in summo Agdis vertice, ut habet Arnobius V. 9.

22 Junonem.

23 Proserpinam. Tatianus c. 16. Apuleji Metamorph. VI. p. 251. Elmenh. Nonni Dionys. VI. 157.

24 Apollod. Bibl. I, c. 4. Hygin. Fab. 165. Ovid. Metam. VI. v. 384. et Fast. VI. 703.

25 Apollod. II. 5.

omnium scelerum à diis suis[26] peccantium turba collegit. Et ut perditus animus impune facinus posset admitterere, ex præcedentibus facinorum exemplis majore se autoritate defendit. Si stupri præmia corruptor inquirit, si viam optat sollicitationis addiscere, in sinu corruptæ mulieris aurum videat Jovis[27]. Si publicus parricida, commissam sibi regni custodiam nefaria prodere cupiditate desiderat, respiciat ad eos, qui Saturnum filio prodiderunt[28]. Quatenus jus lædatur hospitii, vel quatenus amicitiæ jura turbentur, vel quatenus mensæ conciliatio sancta violetur[29]. Si quis ad injuriam pronus quærit esse, ordinem scelerum de Tantali casibus discat[30]. O facinorosæ cupiditatis triste solatium! O hominum deflenda persuasio! O infelicis imitationis cruenta meditatio! Scenam de cœlo fecistis[31], et errantes animos per abrupta præcipitia crudeli calamitate

---

26 Sic W. correxit lectionem editionis principis *a piis suis* habentem.

27 Intellige de Danaë.

28 Prometheus et socii v. Aeschyl. in Prometheo. Vel si ultimam proditionem respicit, qua Saturnus a filio exsecabatur, Lycophr. v. 869. et Tzetzem ad eundem.

29 Heic aliquid excidisse videtur, nam desunt exempla, quæ sunt in ceteris; licet historia Tantali huc referri possit. Sed ea utitur Firmicus exemplo vindictæ de injuria sumtæ.

30 Auctores qui res Tantali narrant v. in Hederichs Mythol. Lexicon.

31 Vera est emendatio, *Scenam* loco *cœnam*, quod habet editio princeps, ponens. Plane expressit illa Clem. Protrept. c. 4. p. 52. *Ὄιμοι τῆς ἀθεότητος, σκηνὴν πεποιήκατε τὸν οὐρανόν, καὶ τὸ θεῖον ὑμῖν δρᾶμα γεγένηται.* W. Tragoediæ superstites, in quibus Dei personas agunt, satis hanc Firmici querelam comprobant.

duxistis, cum hominibus peccare cupientibus facinorum via de Deorum monstratur exemplis. Sed in ista criminum lege, in ista confessione scelerum gratias agamus illis, qui etiam exitia et mortes Deorum istorum[32] nobis nescientibus prodiderunt: ut disceremus omnia per tot obstantes. Fuit enim et apud veteres, licet nondum terram illuminasset Domini nostri Jesu Christi veneranda dignatio, in spernendis superstitionibus religiosa constantia. Diomedes pudicus ac sobrius Venerem vulnerat, Martem vincit et percutit[33]. Oti et Ephialtæ[34] edicto Mars bellipotens temporali exilio[35] damnatus, ferrea catenarum vincla sustinuit. Sarpedonem filium mortuum in Troja Juppiter plangit[36]. Et mercedem fabricatorum murorum Neptunus a superbo rege[37] non recepit. Alterius regis[38] Apollo greges pascit. Et soli omnia videnti alius[39] occisarum boum nunciat mortes. Castores sepelit Sparta[40], ardet apud Oëtam

---

32 V. c. Euhemerus, aliique.

33 Iliad. E. 883. seq. 846. seq. Clem. Protr. c. 2. p. 31. Pott. Tertull. Apolog. c. 14. Minuc. Felix c. 22. Longinus περὶ ὕψους c. 9. Arnobius IV. 25. Gregor. Naz. Orat. IV. in Julianum.

34 Iliad. E. 384. Diodor. Sicul. V, c. 51.

35 Decem et tribus mensibus. Iliad. E. v. 386. Hygin. Astronom. II, c. 40. W.

36 Sarpedonis mortem narrat Homerus Iliad. Π. 459.

37 Laomedonte Troiæ rege. Homer. Il. Φ. 443. et Eustath. ad h. l.

38 Admeti. Hygin. Fab. 50. Tatian. Orat. ad Græcos. c. 35. Admeti pecora pavisse refertur quoque a Commod. Instruct. XI.

39 Lampetia Odyss. M. 374.

40 Pausanias III, c. 13. attamen credit eos in Messenia sepultos esse. Arnob. IV, c. 25.

Hercules[41], et Æsculapius alibi fulminatur[42], Vulcanus a patre præcipitatus pedem frangit[43]. Lycurgum fugiens Liber moritur[44]. Venus in adulterio deprehensa detegitur[45], et post Dei nuptias Anchisæ hominis cubile sectatur[46]. Saturnus regno timens devorat filios[47]. Hic ex Creta fugiens[48] in Italia a Spartanis absconditur[49]. Ob amorem catamiti Juno

---

41 Vide supra ad c. VII.

42 Just. M. Apol. I, c. 29. Tertull. Apol. c. 14. Minuc. Felix c. 21. Aesculapius ut in Deum surgat, fulminatur. Apollodor. III, c. 10. Hygin. Fab. 49. Arnobius IV. 24. et not. Orellii. Pindari Pyth. Od. III. Antistr. 3. apud Clementem Protrept. c. 2. p. 25. Theodoret de curandis Græc. affect. Disput. III. Opp. ed. Schulz. Tom. IV. p. 767.

43 Il. *A*. 590-90. Clem. ibid. Tertull. Apol. c. 14. Arnob. IV, c. 24. et Orell. ad h. l.

44 Nescio unde hæc habeat Firmicus. Forte ex Euhemero.

45 Ovid. Metam. IV. 170. Minuc. Felix c. 22.

46 Arnobius V, c. 27.

47 Apollodor. I, c. 1. Tatian. Orat. ad Græc. c. 42.

48 Virgilii Æn. VIII. v. 319. Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo, Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademtis. Ovid. Fastor. I. v. 235. Hac ego Saturnum memini tellure receptum; Coelitibus regnis ab Jove pulsus erat.

49 Arnob. IV, c. 24. Numquid pulsum a nobis senem Italorum delituisse in finibus? Minuc. Felix c. 22. Lactant. I, c. 13. 14. Euseb. Præp. Evang. III, 8. Tertull. Apol. c. 10. et Orell. in Notis ad Arnob. Euhemerus ap. Ennium p. 320. Jupiter, cognitis insidiis (Saturni) regnum sibi denuo vindicavit et fugavit Saturnum. Qui cum jactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Jupiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit. Sed de Spartanis ne verbum quidem in hoc loco. Unde hauserit Firmicus nescius sum. Latet certe sphalma veteris librarii, Spartanorum nomen cum nomine cujuspiam populi Italici haud absimili confundentis.

spernitur[50], et ad Endymionem Luna descendit[51], et contra voluntatem uxoris et filiæ Trojanis auxilium ferens deceptus Jupiter dormit[52]. O flagitiosa confessio, o miserabiles deflendique cultus, o duræ servitutis miseranda conditio. Ad istorum cultum deorum sanctos homines, et Deum devota mente colentes, sacrilegum tyrannorum traxit imperium, et ut huic facinori aliud facinus adderetur, mors est decreta nolentibus[53]. Ad theatrum potius templa transferte, ut in scenis[54] religionum istarum

---

50 Ganymedis. Ovid. Metam. X. v. 155. Just. Mart. Ap. I, c. 33. Tatianus c. 16. Minuc. Felix c. 22. Arnobius IV. 44. Et quid pro illis Ganymedibus raptis atque in libidinum magisteria substitutis? Catamitum habet Cyprianus Epist. I, 2. Arnobius IV. 26. Catamitus rapitur delicium futurus, et poculorum custos. Lactant. I. 11. Rapuisse dicitur in aquila catamitum. Theodor. de curandis Græc. Affect. Disp. III. Opp. IV. p. 767. Festus: Catamitum pro Ganymede dixerunt. Papias: Catamitus — Ganymedes. Ganymedes mollis fuit; ex quo Catamiti dicuntur molles. plura apud Orellium. Addo Plauti Menæchm. I, 2. 85. Dic mihi, numqua tu vidisti fabulam pictam in pariete, ubi aquila catamitum raperet, aut ubi Venus Adoneum? cf. Observationes Taubmanni p. 587.

51 Arnobius IV. 27. Notissima fabula. Apollod. I, c. 7. et Heyne ad eundem.

52 Il. Ξ. 352. Minuc. Felix c. 22.

53 Hunc locum Hertzius intelligit de persecutione a Sapore in Christianos mota. Sozomen. H. E. II. 1-13. Cassiod. Hist. Tripartita III, c. 2. Sed proxime cohærent cum iis quæ Firmicus paullo ante de mythologia Græcorum et Romanorum dixerat, quam Persas plane ignorasse constat. Itaque respiciunt persecutiones quibus Impp. Romani ante Constantini M. imperium, Christianos vexarunt.

54 Tertull. Apologet. c. 6. Theatra vocat stuprandis moribus orientia. Alio loco Consistorium impudicitiæ, de Spectac. c. 16. Sacrarium Veneris ibid. c. 10. Cyprianus ep. 2. ad

secreta[55] tradantur, et ut nihil prætermittat improbitas, histriones facite sacerdotes. Alter dignior locus religionibus istis inveniri non poterit. Illic amores Deorum vilis turba decantet. Illic casus mortesque saltatores * * Illic Deorum in templis[56] ab impiis et facinorosis magistris melius mens perdita et muliebris docetur facinus.

CAP. XIV.

Discite etiam, sacrosancti imperatores, venerandum Alexandriæ numen[1] unde sumpserit exordium, ac[2] a communi nostra fragilitate detecta ad veritatis exordium mortalitatis nostræ sermo revocetur. Cum ingrueret arescentibus frugibus malitiosa fames, Jacobi religiosi patriarchæ semine procreatus juvenis

---

Donatum. Deinde morum quanta labes? quæ probrorum fomenta? Quæ alimenta vitiorum? histrionis gestibus inquinari. Augustinus de civitate Dei II. 13. laudat veterem Romam. Illas theatricas artes diu virtus Romana haud noverat: quæ, etsi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, vitio morum irreperent humanorum. Dii sibi eas exhiberi petiverant. Havercamp ad Apolog. l. l.

55 V. c. in Bacchis Euripidis, et in Aristophane.

56 Locus est mutilus. Sic supplere tentavit Wowerius: Illic casus mortesque saltatores exhibeant, illic Deorum in templis &c. Probo: pauca saltim desiderari videntur.

1 Serapis. Multi in eo sunt Patres, ut doceant Gentiles complura ex antiquissimis Judæorum fontibus hausisse, (v. c. Theophilus ad Autolyc. III. 19. Justini Cohortat. c. 8-10.) sed multis modis corrupisse. Justini Cohortat. c. 14. seq. Tatiani Orat. c. 40. Tertull. ad Nationes II, 2. Meyer de Arnobio p. 196. Idem hoc inter recentiores Petr. Daniel Huetius libro ceteroquin doctissimo Demonstrat. Evang. probare aggressus est.

2 Emenda ut a communi.

Joseph, interpretatusque somnium régis, totum, quicquid innuebat, ostendit[3]. Joseph (est Jacobi filius[4]) qui ob pudicitiam in carcerem missus, ereptus post interpretationem somnii, fuit particeps regni. Nam septem annorum collectis et servatis frugibus, alterius septennii egestatem divinæ manus providentia mitigavit. Huic post mortem Ægyptii patrio gentis suæ instituto templa fecerunt[5]: et, ut justam dispensationis gratiam posteritas disceret, quo modio[6] esurientibus et ementibus frumenta diviserat, capiti is superpositus est. Nomen etiam, ut sanctius coleretur, ex primo autore generis accepit. Nam quia Saræ pronepos fuerat, ex qua nonagenaria[7] Abraham indulgentia Dei susceperat filium, Serapis dictus est græco sermone, hoc est, Σαρᾶς ἄπο[8]. Sed hoc

---

3 Genes. XLI.

4 Glossema quod e margine in textum irrepsit: in ed. principe legebatur *et*. W.

5 Fabula, unice ex confusione Josephi cum Serapide orta. Apim fuisse Josephum dicit Rufinus II. 23. De Api confer Orellii Notas ad Arnob. I, c. 36. p. 317.

6 Emendatio Wowerii loco *quomodo*. Respicit modium capiti Serapidis impositum.

7 Genes. XXI. 2.

8 Serapidem eundem cum Josepho jam facit Paulinus Nolanus Nat. XI. S. Felicis v. 100.

..... Ut Serapis sanctum formaret Joseph,
Nomine ferali abscondens venerabile nomen,
Cum tamen ipsa fidem simulacri forma doceret,
Qua modius capiti superest.

Ob annonam haud dubie Ægyptiis a Josepho levatam. Svidas quoque, ut Firmicus, v. Σάραπις: ἄλλοι δὲ (ἔφασαν εἶναι) τὸν Ἰωσήφ, Sed Serapidis nomen esse Ægyptiæ originis, minime vero Græcæ,

invito Joseph accidit, immo mortuo. Neque enim ad hoc facinus religiosus animus et Deo summo dicatus adduci potuisset, ut erroris illecebras ex nomine suo superstitiosis hominibus ipse præberet, præsertim cum sciret hæc esse in Dei sacrosanctis legibus, nequis hominum tale aliquid aut veneraretur aut coleret. Hic in Ægypto colitur, hic adoratur, hujus simulacrum Neocororum turba[9] custodit, et ad memoriam vetustatis errans populus ordinem sacrorum in honorem integerrimi ac prudentissimi hominis[10] constitutum contentiosa hodie animositate custodit. Sed et in ipso simulacro, sicut in cæteris, ex assiduis sacrificiis immundi dæmonum spiritus colliguntur[11]. Nihil enim operantur animæ, et cruor

---

per se patet. Difficile ejus etymon tentavit Georg. Zoëga in egregio opere de Origine et Usu Obeliscorum p. 336. ΕΧΩΡΖΑΠΑΣ *pater tenebrarum*, cui respondet Græcorum ᾅδης s. ἀιδης. Originem nominis dudum jam incertam fuisse patet ex Plutarcho de Iside c. 29. quia complures opiniones recenset. De hoc numine cujus vis atque potestas late patere credebatur, vide Creuzerum I. 312. seq.

9 De Neocoris, templorum æditui et custodibus, quem honoris titulum non solum singuli homines gerebant, sed et multæ, inprimis in Asia minori, nationes et civitates ambitiose adfectabant atque repetitis vicibus ter quaterque adsumebant; vide Eckhelii Doctrinam Numor. Veter. IV. p. 288. Heic sermo est de Neocoris Serapidis, quorum unum (multi enim erant, cum de turba Neocororum Firmicus loquatur) M. Aurelium Asclepiadem, commemorat Marmor Farnesium apud Gruterum p. 314, 1. qui dicitur *Ο ΠΡΕΣΒΥΤΑΤΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΡΑΠΙΔΟΣ.*

10 Josephi ex mente Firmici, qui eam unum cum Serapide facit.

11 Constans fuit veterum Christianorum opinio, sub statuis ginibus delitescere dæmones. cf. Krog-Meyerum de Arnobio

ex assidua pecudum cæde profusus, nisi ut dæmonum substantia, qui diaboli procreatione generantur, ex isto sanguine nutriatur[12]. Nam ita esse Porphyrius,

---

p. 254. Hoc iisdem hisce verbis statuit Minucius Felix c. 27. (legendum autem: sub statuis et imaginibus consecratis, haud vero ut editt. habent *consecrati:* nam statuæ, haud vero impuri spiritus consecrabantur. v. Lindnerum ad hunc Minucii locum.) Idem asserit Cyprianus de vanitate Idolorum. c. 4. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt, ni fallor ex Minucio. Lactantius II, c. 15. 16. Tertull. Apologet. c. 21. extr. Si ea est, qua cognita ad bonum quis reformatur, (sc. divinitas Christi) sequitur ut falsa renuncietur quævis alia contraria comperta, inprimis illa omni ratione, quæ delitescens sub nominibus et imaginibus mortuorum, quibusdem signis et miraculis et oraculis fidem divinitatis operatur. cf. de spectaculis c. 12. In mortuorum autem idolis dæmonia consistunt, ut et titulos consideremus.

12 Nidore ex sanguine et carne hostiarum exorto numina nutriri communis fuit veterum populorum persuasio. Porphyr. de abstinentia L. II, c. 42. p. 182. Goens. Lucianus de Sacrificiis c. 9. Aristoph. in Avibus v. 183. seq. et 1513. seq. Hinc quoque ad Christianos transiit, idem de dæmonibus statuentes. Athenagoras c. 22. *Οἱ δαίμονες εἰσὶν οἱ προειρημένοι, οἱ προσπεπηκότες τῷ ἀπὸ τῶν ἱερείων αἵματι, καὶ ταῦτα περιλιχμώμενοι.* et c. 23. *Οἱ περὶ τὴν ὕλην δαίμονες λίχνοι περὶ τὰς κνίσσας καὶ τὸ τῶν ἱερείων αἷμα ὄντες.* Justin. M. Apol. 2. c. 6. *Τὰ μὲν* (dæmonum imperium in homines, angeli mali) .... *ἐπέφερον* .... *τὰ δὲ διὰ διδαχῆς θυμάτων καὶ θυμιαμάτων καὶ σπονδῶν, ὧν ἐνδεεῖς γεγόνασι μετὰ τὸ πάθεσι ἐπιθυμιῶν δουλωθῆναι.* Minuc. Felix c. 27: morbos fingunt, terrent mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium vel hostiis pecudum saginati, remissis quæ constrinxerant, curasse videantur. Huc referri quoque poterit Clementis Alex. Protrept. c. 2. p. 35. *Αὐτοί που ἐξομολογοῦνται οἱ δαίμονες τὴν γυξριμιμγίαν τὴν αὐτῶν, "Λοιβῆς τε κνίσσης τε, τὸ γὰρ λάχομεν γέρας" ἡμεῖς λέγοντες.* Tertull. Apolog. c. 22. .... ut et sibi pabula propria nidoris et sanguinis procuret simulacris et imaginibus oblata. Plura vide in Havercampii Notis ad h. l. Arnobii tantum locum VII. 3.

defensor Stoicorum, hostis Dei et veritatis, in multis sceleratarum impietatum scriptis, manifestis nobis probationibus prodidit. In libris enim, quos appellat περὶ τῆς εὐλογίων φιλοσοφίας [13], majestatem ejus prædicans, de infirmitate confessus est. In primis enim librorum partibus, (id est in ipsis auspiciis positus [14]) dixit: *Serapis vocatus, et intra corpus hominis collocatus, talia respondit* [15]. Dicant nunc mihi perditi homines, quis potior est, qui vocat et imperat et includit, an qui vocatur et paret? Et cum venerit, in suscipientis hominis corpore potestate jubentis includitur. Gratias agimus Porphyri, quod libris tuis Deorum tuorum nobis substantiam prodidisti. Didicimus per te, quatenus Dii tui hominibus viventibus serviant. Serapis tuus ab homine vocatur, et venit, et, cum venerit, statim jussus includitur, et loquendi

---

addam: nisi forte hostiarum Deus animas devorat, aut ex aris ardentibus nidorem consectatur et fumos, pasciturque de cnissis, quas evomunt ardentia viscera adhuc uda de sanguine et prioribus humecta de sacris. cf. quoque V. 19. et VII. 28.

13 Lege: περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας. Creuz. I. p. 215. Liber dudum deperditus. Citatur ab Eusebio Præp. Evang. III. 4. et sæpius, Augustino de Civ. Dei X, 23. Theodoreto aliisque. Holstenius de vita et scriptis Porphyrii c. IX. p. 55.

14 Puto irrepsisse e glossa. W.

15 Verba Porphyrii respicit haud dubie. Sanationes miraculosas et inprimis incubationes, quas in templo Serapidis Canobico peractas fuisse testatur Strabo XVII. c. 1. §. 17. Tzschukke VI. p. 533. Cic. de Divinat. II, c. 59. Serapidis Salutiferi mentio quoque exstat in marmoribus. Grut. p. XXIII. no. 7-10. Forte hoc adytum Firmici adhuc ætate frequentabatur. Nam inde fere ab Alexandri Severi ævo maxime celebrabatur reconditioribus sacris, quibus sedulo operam dabant philosophi Platonici. Creuzeri Dionysus I. p. 122.

necessitas nolenti forsitan imperatur. Sic apud nos Deos vestros, cum hominibus nocere cœperint, religiosi sermonis flagella castigant[16]. Sic in corpore

---

[16] H. e. exorcismi: adhærens homini laceratur, uritur, vapulat, et statim de commissis sceleribus confitetur. Orig. Hom. 24. in Josuam. Si inimica virtus dæmonis obsideat alicujus corpus, adhibeantur autem multæ exorcistarum invocationes et ad hæc omnia surdus dæmon in obsesso corpore persistat, facilius ferens exorcistarum poenas et adhibita sibi ex Dei nominis invocatione tormenta. Tertull. Apologet. c. 23. Cyprianus de idolor. vanitate c. 4. Videas illos (dæmonas) nostra voce et operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento poenæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari. Idem ad Demetrianum p. 191. Fell. Quando a nobis adjurantur et torquentur spiritualibus flagris et verborum tormentis, de obsessis corporibus ejiciuntur. Idem ep. LXXVIII. Per exorcistas voce humana et potestate divina flagellatur et uritur et torquetur diabolus. Epist. CXCI. Exorcistæ spiritalia flagra, et sæpius. Minuc. Felix c. 27. Adjurati enim per Deum verum et solum, inviti, miseri, corporibus inhorrescunt, vel exsiliunt statim, vel evanescunt gradatim, prout fides patientis adjuvat, aut gratia curantis adspirat. Lactantius II. 15. Cujus (Dei) nomine adjurati, de corporibus excedunt, quorum verbis, tamquam flagris verberati, non modo dæmonas se esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt ..... itaque maximis sæpe ululatibus editis, verberari se et ardere, et jamjam exire proclamant. V. 21. sic extorti et virtute divini numinis exululant (al. exulant) Arnob. I, c. 46. unus fuit e nobis ..... cujus nomen auditum fugat noxios spiritus. Prudent. Apothes. 438. Torquetur Apollo, nomine percussus Christi, nec fulmina verbi ferre potest, agitant miserum tot verbera linguæ. Notandum ad h. l. ex Historia ecclesiastica: Catholicos spiritum erroneum objurgasse et ultro loqui prohibuisse; Montanistas contra ad loquendum plura provocasse. Routh Reliquiæ Sacræ I. 416. Eandem quoque Gentilibus de vi adjurationum inhæsisse persuasionem docet locus in Firmici Astronom. II. c. 9. Faciet exorcistas et qui laborantes dæmonum incursione homines aptis remediis liberent. Plura de exorcistis vide ap Binghamum Origg. eccl, Tom. II. p. 19. seq.

hominum constituti Dii vestri verbo Dei spiritualium flammarum igne torquentur, et qui apud vos quasi dii coluntur, apud nos religiosæ fidei medela Christi gratia humano subiacentes imperio, et tormenta repugnantes sustinent, et victi pœnis ultricibus subiugantur.

CAP. XV.

Penates[1] etiam qui sint, explicare contendam, ne quid a me sit prætermissum. Qui nihil aliud putant esse vitam, nisi vescendi et potandi licentiam, hos sibi Deos ex cupiditatis suæ humilitate finxerunt, nutrimenta corporis, quæ ex quotidianis epulis comparantur, hoc nomine pro salute hominum consecrantes. Quia per epulas corporis reficitur infirmitas, alimenta solum esse Deum sanxerunt, nescientes divini oraculi veritatem. Cum enim Dominus noster Jesus Christus cum Diabolo, pro nostra salute sollicitus, divina majestatis suæ colluctatione certaret, et ut de faucibus ejus quem gerebat hominem liberaret, hac eum responsione quassavit. Nam cum diceret ei Diabolus: *Si filius Dei es, fac ut isti lapides panes fiant*[2]. Respondens ei Dominus dixit:

---

[1] Cicero de N. Deor. II, c. 27. et ibi Creuzer. Tob. Hempelii de Diis Laribus. Zwickaviæ 1797. Jerm. Müller Dissert. Inaug. de Diis Romanorum Laribus et Penatibus. Hafn. 1811. Creuzer II. 747. seq.

[2] Matth. IV. 3. Luc. IV. 3. *Fac* unice extat apud Firmicum. In reliquis Codicibus et Patribus, qui Antehieronymianam habent Matthæi et Lucæ Versionem, legitur *dic*. *Non in pane tantum.* Reliqui habent *solo*. Maximus Taurinensis consentit cum Firmico. Vide Sabaterii Bibl. Sacror. latinas Versiones Antiquas III. p. 277.

Non in pane tantum vivit homo, sed in omni verbo Dei[3]. Nescientes itaque substantiam generis humani, quotidianas epulas hoc nomine consecrarunt. Nam omne, quo vescuntur homines, penus vocatur; hinc et cella penaria[4], hinc et Dii penates, ab abiectis et prostratis hominibus misera sunt cogitatione composita. Vesta autem quid sit discite[5], ne putetis antiquum aliquid, aut cum summo terrore inventum. Ignis est domesticus, qui in focis quotidianis usibus servit. Quapropter coquos habeat[6], non miseras virgines sacerdotes, quæ contemnentes ignis ipsius favillas, aut prostituto corpore peccare coguntur[7], aut in virginitate perseverantes perdunt honestam gloriosi nominis dignitatem[8].

---

3 Lucæ IV. 4.

4 Festus: Penora. Varro de Lingua Latina Lib. IV. W.

5 De Vesta cf. Cic. de Nat. Deor. II, c. 27. Ovid. Fastor. III. 45. et VI. 250. seq. Arnob. III. 32. IV. 35. Isidori Origg. IX, c. 11.

6 Irrisio!

7 Haud intelligo quomodo ad peccandum cogi dici possint Virgines Vestales, in quarum incontinentiam ex legibus Pontificalibus Romanorum severissime animadverteretur. Neque *contemnentes* illud Firmici cum verbis *aut in virginitate perseverantes perdunt* &c. quadrare videtur. Totus locus laborat, et vix in integrum restitui poterit.

8 Sc. quia cælibem vitam non Deo sed impuræ dæmoni Vestæ consecraverant.

CAP. XVI.

Palladii etiam quid sit numen audite. Simulacrum est ex ossibus Pelopis factum[1]. Hoc Aba-

---

[1] Cogitat de humero Pelopis, quem Ceres in epulo a Tantalo Diis parato parum cauta, cum Proserpinam amissam lugeret, comederat. Serv. ad Virgil. Georg. III, 7. Cui a Diis in vitam revocato Ceres humerum eburneum loco amissi restituit. Hyginus fab. 83. Serv. l. c. Lycophron v. 152. Hic deinceps cum ex Pisis Trojam deferretur, quod sine illo osse et arcu Philoctetis Ἴλιον δυσάλωτον oraculo accepissent, naufragio periit juxta Euboeam; a Damarmeno vero piscatore Eretriensi expiscatum, illi et posteris custodiendum tradebatur. Pausan Eliac. I. c. 13. Ex illa traditione, humerum Pelopis ad Græcos Trojam obsidentes delatum fuisse, orta est altera fabula, ex eo a Trojanis Palladium factum esse. Hanc præter Firmicum habet Clemens Alex. Protrept. c. 4. p. 41. Potteri. *Πολλοὶ δ' ἂν τάχα θαυμάσειάν, εἰ μάθοιεν τὸ Παλλάδιον τὸ διοπετὲς καλούμενον ὃ Διομήδης καὶ Ὀδυσσεὺς ἱερροῦντας μὲν ὑφελέσθαι ἀπὸ Ἰλίου παρακαταθέσθαι δὲ Δημοφῶντι, ἐκ τῶν Πέλοπος ὀςῶν κατεσκευάσθαι, καθάπερ τὸ Ολύμπιον ἐξ ἄλλων ὀςῶν Ἰνδικοῦ θηρίου.* Hujus eburnei humeri mentionem quoque facit Philostratus, Imagg. c. 30. Cum Clemente consentit Arnob. IV. 25. Quis ex reliquiis Pelopis conpactum esse Palladium prodidit; non vos? Huc pertinere Cassandræ verba apud Lycophronem v. 53. Meursius existimat:

Λεύσσω σε, τλῆμον, δεύτερον πυρουμένην
Ταῖς τ' Αἰακείοις χερσὶ, τοῖς τε Ταντάλου,
Δαιτρίναν οἰκουροῦσι λειψάνοις πυρὸς
Παιδὸς καταβροχθέντος αἰθάλῳ δέμας.

Ex comparatione Palladii cum Jove Olympio probabile est Clementem de humero eburneo Polopis cogitasse. Acceperat forte, Palladium apud Vestales Romanas servatum ex osse factum esse; vetustæ igitur fabulæ fidem habuit. Palladii, cujus primi auctores exstitisse feruntur Lesches et Arctinus, (Hesych. v. *Διομήδεισς*), ultimam, quantum scio, notitiam suppeditat Herodianus Lib. I, c. 14. Vestæ templo Commodi tempore igne delete, Vestales virgines Palladium una cum aliis quæ servabant pignoribus Imperii Romani ad Pontificem Maximum eundemque Imperatorem in Palatinas ædes detulisse.

ris[2] Scytha fecisse perhibetur; jam quale sit considerate, quod Scytha barbarus consecravit. Est ne aliquid apud Scythas humana ratione compositum, et illa effera gens (hominum) et crudeli atque inhumana semper atrocitate grassata, in constituendis religionibus rectum aliquid potuit invenire? Simulacrum hoc Trojanis Abaris vendidit, stultis hominibus vana promittens. Vendebatur Deus, ut prodesset emptori, et emptor suppliciter adorabat, quicquid paulo ante viderat subhastatum. Substantia autem simulacri ipsius ex ossibus Pelopis est. Si humana vis miseros homines ossa venerari, purioris saltem et castioris hominis reliquias[3] collige. Accedat idolo, quod facis, ex hominis virtutibus meritum. Pelops in deliciis amatoris fuit, et diu prostituti pudoris damna sustinuit. Sed nec adulto ei scelus defuit. Is enim, cujus filiam petebat, eum fraude proditoris occidit[4]. Proditorem etiam ipsum periuriis aggressus est, et ne promissa redderet præmia, hunc eundem per abrupta precipitia jactavit. En cujus electa sunt ossa, ut Deus fieret, qui urbes et regna servaret. Sed nec servavit aliquando nec profuit, et quid se

---

Unde Firmicus quæ de Palladio tradit hauserit, nos latet. Plura habet quam Clemens; venditum, subhastatum fuisse ait. Hæc vero ex Euhemero eum sumsisse, conjicere licet.

2 In Editionibus *Avarus Scytha* bis legitur. Sine hæsitatione correxi *Abaris Scytha*, quem Aristoteles *Barin* appellat. cf. Scaligerum in Gronovii Minuc. Felice et Firmico p. 484.

3 Neptunus sc. Pelopem amasse dicitur. Pindar. Olymp. I. 38. Tatianus Orat. ad Græcos c. 42. Arnob. IV. 26. Vide supra ad c. XIII. not. 10.

4 Hæc fabula a solo Firmico narratur.

maneat, ex urbium, in quibus fuit, casibus vidit. Incensa est Troja a Græcis, a Gallis Roma et ex utroque incendio Palladium reservatum est[5] Sed reservatum non propriis virtutibus, sed humano præsidio: ab utroque enim loco homines liberant, et translatum est, ne humano flagráret incendio. Tanto numini humana fuerunt præsidia necessaria, et ne arderet, humanum quæsivit auxilium. Dilatum est Palladium ab incendio, non liberatum[6]. Stat sententia, manet pœna, ignis imminet, ignis urget, quem vitare non poterit. Jam parturit flamma cœlestis, jam divinæ animadversionis monstratur adventus, jam futuræ cladis nunciatur exitium, in hoc incendio Palladium latebras invenire non

---

5 Ex primo ab Aenea, ex secundo a Virginibus Vestalibus in bello Gallico a. u. c. 365. Livius V. 40. Tertium sub Commodo haud commemorat. Forte vero de Aenea haud cogitavit Firmicus, sed de Cæcilio Metello, qui cum templum Vestæ arderet, (a. u. c. 512.) sacra pignora a Vestalibus derelicta e flammis eripuit. Ovid. Fasti VI. v. 437. seq.

6 Itaque, cum Firmicus scriberet, Constantino et Constante Impp. incolume adhuc sub Virginum Vestalium custodia permansit. Fabulæ enim sunt quæ J. Malela et auctor Chronici Alexandrini ex traditione Byzantina referunt, Constantinum M. simulacrum hoc, Byzantium translatum, in foro ab eo nuncupato defodisse. Jo. Georg. Roeser de Palladio, in Jo. Christoph. Martini Thesauro Dissertationum &c. Tom. II. Part. I. (Norimb. 1765) p. 290. Quo autem tempore Palladium perierit, ab Auctoribus haud est memoriæ proditum. Vestales vero Virgines post leges a Gratiano et Valentiniano II. adversus Idolo latriam latas contemtui sunt habitæ et sensim desierunt. Nadal Histoire des Vestales. Mémoires de Literature tirés du Regitres de l'Academie des Inscript. et B. L. Tom. V. edit. in Octava forma. Jo. Frid. Eisenhart de Vestalibus et Jure Vestali P. R. Helmst. 1752. et in Opusculis p. 99. seq.

poterit, ignis iste scrutatur abdita, quærit absconsa: et quicquid errantes homines vanis persuasionibus perdidit, rapida flammarum populatione complectitur: *Venit enim*, (inquit) *dies Domini ut ardens clibanus*[7]. Audisti quid veniat. Nihil est, quod ex te collectum in apothecis dominicis reponi possit; ardebis ut stipula, cujus inanis vilitas in cineres favillasque servatur, quam rapax ignis violentia congeniti spiritus pascitur. Hic est exitus finisque vester: hæc est pœna, quam pro deceptis hominibus Deus statuit, ut perpetuis ardeat flammis, qui contra voluntatem Dei miserum hominem aut decepit aut perdidit. Volo sane diligenter inquirere, cujus Minervæ hoc volunt esse signum[8]. Plures enim Minervas fuisse constat, nec aliquis in ista parte dissentit. Singularum itaque genus, institutum, artem propositumque dicamus, ut ex his omnibus inveniri possit, Palladium cujus Minervæ sit nomine consecratum.

CAP. XVII.

Quinque Minervas[1] fuisse legentibus nobis tradit antiquitas. Una est Vulcani filia, quæ Athenas con-

---

[7] Malach. IV. 1. hanc lectionem solus habet Firmicus. Sabbatier II. p. 1011.

[8] Hoc nimirum Palladium.

[1] Cf. Ciceronem de Nat. Deor. III, c. 25. qui omnes parum diverse recenset. Cf. Creuzeri notas. Primam Vulcani, alteram Nili filiam, tertiam, Ciceroni secundam, Saturni habet quoque Clemens Protrept. c. 2. p. 24. τὴν τοῦ πολέμου ἐυρέτιν. Quartam Jovis, quintam Pallantis. Noster sequitur Clementem, qui c. 2. p. 8. de quinque Minervis egit. Vide porro Arnobium IV. c. 17. et Epiphan. in Ancorato p. 513.

didit, quam ex agrestibus locis ad urbanæ conversationis ordinem rustica turba comitata est. Fuit alia in Ægypto[2], Nili regis filia[3], textrinæ artis magistra. Tertia patre Saturno genita est. Sed hanc viraginem fuisse commemorant: nam nunquam se intra fœminei sexus verecundiam tenuit, sed arma semper strepitumque pugnarum et cruenta sequuta est studia bellorum. Quarta Jovis Cretici regis fuit filia, quæ occisum patri detulit Liberum. Quinta Pallante patre et Tritonide[4] matre orta est, quæ patris appellata nomine, Pallas est ab hominibus nuncupata. Hæc parricidialis amentia furoris et vesanæ temeritatis instinctu, patrem Pallantem crudeli morte jugulavit[5]: nec simplici patris morte contenta, ut diutius malis suis frueretur, et ut de morte patris crudelius triumpharet, exuviis corporis ejus ornata est, ut parricidii facinus ex crudeli ostentatione publicaret. Hujus est Palladium, pro nefas, nomine consecratum. Hæc est Pallas quæ colitur,

---

2 Ciceroni et Arnobio quoque secunda est Saitica Ægyptiis ⲛⲏⲓⲑ dicta. ⲛⲏⲓⲑ vero (a rad. ⲛⲁϩⲏⲧ uterus, σπλάγχνα) est Ἐλεήμων. ⲛⲁϩⲏⲧ enim Coptice Ps. LXXXVI. 15. Lucæ VI. 13. et sæpius hoc significat. Sic etiam in Cypro Venus Cœlestis ἐλεήμων salutabatur (Hesych. Ἐλεήμων· ἐν Κύπρῳ Ἀφροδίτη). Cf. de Neitha Arnob. IV. 16. Jablonskii Pantheon Ægypt. I. 53. seq. et Zoëgæ Abhandl. p. 101.

3 Nili regis filia. Elmenhorst. ad Arnob. III. 21. p. 117.

4 Eadem habet Clemens Alex. Sed, ut et Ampelius c. 9. *Titanidem* eam vocat. Cf. Creuzerum ad Cic. de Nat. Deor. l. l. p. 326.

5 L. Ampelius c. 9. Tzetzes ad Lycroph. v. 255. Heraclid. Ponticus Alleg. Homer. p. 73. De tertia Minerva: τρίτη δ' Ἀθηνᾶ, δυὰ μιᾶς ἐπιβουλῆς εἰς πατέρα καὶ μητέρα δυσσεβοῦσα.

hæc est quæ pontificali lege servatur[6], et cujus imago suppliciter adoratur. Apponite ignem, augete flammas, ut quotidianis sacrificiis vestris dicatur ardere. Quid enim meretur aliud parricida, nisi ut perpetua mutatione flammarum ante sententiam Dei quotidie flammis ultricibus concremetur. Busta sunt, sacratissimi Imperatores, appellanda, non templa[7]. Rogi sunt potius dicendi miserorum. Nam in honorem hominum perditorum ædes pro sepulcris miseranda hominum servitus facit. Hic crematorum corporum favillæ servantur, hic cineres mortuorum irreligiosa lege conduntur, ut acerbarum mortium casus quotidiano victimarum sanguine recrudescat, ut tristis lamentationis exitus renovatus annuis luctibus renascatur, ut sopitos fletus recentior ululatus exagitet, ut parricidia vel incesta vel mortes ex sacrorum ritu misera mens hominum et colere discat et facere. Amputanda sunt hæc, sacratissimi Imperatores, penitus atque delenda, et severissimis edictorum vestrorum legibus corrigenda, ne diutius Romanum orbem præsumptionis istius error funestus commaculet, ne pestiferæ consuetudinis convalescat

---

6 Palladium sc. a Vestalibus, pontificibus Vestæ, custoditum. Gutherius de vet. jure pontificio Urbis Romæ p. 21. In vet. Inscriptione dicuntur PONTIFICES VESTAE V. V. C. C. (Virgines Vestales Castissimæ) ibid.

7 Templa ut busta despiciunt. Minuc. Felix. c. 8. Tertull. de spectac. c. 13. Nec minus templa quam monumenta despicimus. Nempe cum in plerisque Gentilium templis defunctorum cadavera sita essent ac tumulata, quod Clem. Alex. Arnobius, Eusebius et alii pluribus comprobant, Christiani ab eo usu ea sæpius et denominabant et æstimabant.

improbitas. Quicquid hominem Dei[8] conatur perdere, ne diutius in terra dominetur. Nolunt quidem et repugnant, et exitium suum prona cupiditate desiderant: sed subuenite miseris, liberate pereuntes, ad hoc vobis Deus summus commisit imperium, ut per vos vulneris istius plaga curetur. Facinoris eorum periculum scimus, erroris notæ sunt pœnæ, sed melius est, ut liberetis invitos, quam ut volentibus concedatis exitium. Ægrotantes contraria delectant, et cum corpus hominis adversa valetudo possederit, contra salutem suam a laborantibus perversa poscuntur. Capta mens languoris vitio morborum semper augmenta desiderat, et medelas artificum aspernatas contemnit[9], respuit remedium medicinæ, et in exitium suum prona animositate festinat. Tunc si malum morbi fortius creverit, majora remedia quæruntur, et pro salute hominibus sollicita fortius se medicina opponit. Asperi cibi, amari potus nolentibus ingeruntur: et si convaluerit malum, et ignis adhibetur et ferrum. Sic homo, recepta sanitate et salute sibi reddita, quicquid ægrotantis corporis vitio invitus passus est, hoc totum pro utilitate sua factum esse, stantis animi judicio confitetur.

CAP. XVIII.

Accipite etiam, sacrosancti Principes, nomina eorum qua sunt ratione composita; lumen hoc,

---

8 Hanc denominationem videtur ex 1 Timoth. VI. 11. 2 Timoth. III. 17. mutuatus esse. Hertz.

9 Wowerius correxit *Aspernat ac contemnit*. Nescio cur?

quod hominibus jussu Dei, fugatis tenebris, diem reddit, quod per duodecim horarum spatia[1] cursus sui ordinem dirigit, solem dici voluerunt, non quia solus est, ut quidam volunt, quia ibi et cœlum est et luna et alia plurima sidera quæ videmus, ex quibus quædam una serie et cohærentia perpetua simulque copulata lucent, alia toto sparsa cœlo vagos cursus suis metiuntur erroribus[2]. Sed ideo Sol appellatur, quia, cum ortus fuerit, obscuratis cæteris sideribus, luceat solus[3]. Luna etiam hæc eadem Lucina a nocturno lumine nomen accepit[4]. Hanc etiam quidam dici voluerunt Dianam, quod per noctem lucens hominibus alterum pæne diem faciat. A natando Neptunum dici voluerunt, ex hoc, quod libenter faciebant, substantiam nominis figurantes[5]. Terrenam vim omnem atque naturam,

---

1 Diem, quo sol in coelo lucet, in horas duodecim dividit, more Romano.

2 Facile hæc admonent sublimis loci in somnio Scipionis apud Ciceronem de Republica Lib. VI. c. 17. et 18.

3 Cic. de Nat. D. II. 27. cum Sol dictus fuerit, quia solus ex omnibus sideribus est tantus. Boethius Cons. Philos. V. Metr. 2.

Quem, quia respicit omnia solus,
Verum possis dicere Solem.

Quin et Ἀπόλλων, μυστικῶς κατὰ φήρησιν τῶν πολλῶν νοούμενος, ὁ εἷς καὶ θεός. Clement. Strom. I. c. 24. p. 419. Pott. v. Creuzeri not. ad Cic. l. l. Varro de L. L. l. IV. c. 10. Isidori origines III. 70.

4 Cic. de Nat. D. II. c. 27. Luna a lucendo nominata sit; eadem est enim Lucina. cf. Creuzeri not. 96.

5 Cic. de Nat. D. II. 26. Neptunus a nando, paullum primis litteris immutatis. vide notam Creuzeri 83. Arnobius III. 31. aliud adfert etymon, quod aqua nubat terræ. Sic quoque Varro de L. L. IV. Fortassis derivandum videtur a νέφος, νεφόω.

Ditem patrem dicunt; quia hæc est natura terræ, ut et recidant in eam omnia, et rursus ex ea orta procedant, quæ res opulentiam terræ divitiasque monstravit. Frugum substantiam volunt Proserpinam dicere; quia fruges hominibus, cum seri cœperint, prosunt[5]. Terram ipsam Cererem nominant; nomen hoc a serendis fructibus[7] mutuatum. Ex bellorum casibus Mavors[8] nomen accepit, quasi

---

Orell. ad Arnob. III. 31. nisi sit originis peregrinæ. Aliud etymon ex Nepto unus dedit Hermannus. (Herrmanns und Creuzers Briefe über den Homer und Hesiodus p. 191.) et de Nephthy sane cogitari posset (Creuzeri not. 73. ad Cic. de Nat. D. I. 23.) cum Etrusci, Romanorum in rebus divinis magistri, tot commerciis cum Aegyptiis fuerint juncti, ideoque hujus numinis nomen ab iis facile accepisse potuerint. In monumentis tamen Etruscis, quæ ætatem tulerunt, nullum est Neptuni vestigium. Neque certo constat, Consum Deum a primævis Romanis Sabinisque cultum idem fuisse cum Neptuno numen: Consiliorum potius fuisse videtur Deus, a verbo *conso* h. e. consulo. Ingeniosa sane est conjectura Dan. Wyttenbachii ab antiquo *νέπος piscis* vel *νάττειν alluere* etymon ducens. Selecta scholar. in Cic. de N. D. ed. Creuzeri p. 754. Digna quoque, quæ accuratius examinetur, est Böttigeri sententia, Neptunum antiqua ætate dictum fuisse *Ποτιδᾶν, Donum fontium.* Ideen zur Kunstmythologie p. 269.

6 Arnobius V. c. 35. et 37. Pro tellure Cererem nominat. Theodoret. de Græcor. affect. curandis oratio III. Opp. Tomo IV. p. 771. ed. Schulze.

7 Lege a *gerendis* fructibus, emendatione Creuzeri, secundum Cic. de Nat. D. II. 26. p. 312. ubi: Mater est enim a gerendis frugibus Ceres tamquam Geres. et not. Creuzeri 86. Aliud etymon ex hebraica lingua tentavit Schellingius in dissertat. de numinibus Samothracicis p. 63. Cereris nomen a. r. ארץ deducens, quæ inter alias significationem quoque *arandi* habet.

8 A malo avertendo? Herrmanns und Creuzers Briefe p. 202. Payne Knight Prolegg. ad Homer. 163. ed. Ruhkopf deducit a *μάω*, cum digammate æolico *μάϝω. impetu feror, vehementer cupio.* ibid.

magna vertat. Minerva[9] similiter bellicum nomen est, quasi aut minuat aut minetur. Venustas hominum Venus dicta est[10]. Apollinis nomen ex humanis finxerunt casibus, sermone græco, quasi omnia commissa sibi aut amittat aut perdat. Solem etiam Apollinem dicunt, quia quotidie in occasu constitutus splendorem luminis perdat. Perdere autem Græci ἀπόλλειν dicunt[11]. Videtis ut vestros

---

9 Nomen videtur esse etruscum. In pateris etruscis enim sæpe legitur *Menrva, Menerva;* a Sabinis vel ab Etruscis Romani accepisse videntur. cf. Creuzerum ad Cic. de N. D. II. 26. not. 88. *Minerva a Sabinis* ait Varro L. L. IV. c. 10. it. Festus. Cic. de Nat. D. II. 26. et III. 24. Minerva quæ vel minueret vel minaretur. Festus: Minerva dicta quod bene moneat. Ex Cicerone Firmicus etymon utrumque hausit: v. Creuzeri notam 88. ad Cic. de Nat. D. II. 26. G. J. Vossius e veteri verbo *meneo* pro moneo a μένος repetit, cum quo consentit Lauzius Saggio di lingua Etrusca p. 199. seq. 203. 209. Arnobius III. 31. a memoria deducit, quasi *Meminerva* cf. Notam Orellii. Dan. Wyttenbachius denique originem in verbo *minari* quærit, quia aliud Deæ nomen Pallas a πάλλειν, vibrare hastam, derivetur. Creuzeri ed. Cic. de Nat. D. p. 754.

10 Cic. de N. D. II. 27. Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate. In Dan. Wyttenbachii Scholiis ap. Creuzerum p. 788. tentatur etymon ex ἑνός *unus*, quia in numine Veneris cernitur vis jungendi, e quo, præposito F æolico, fit Venus. Verum pace tantorum Virorum monebo: numen esse originis Orientalis, Astartenque plurali majestatico dici facile potuisse בְּנוֹת, veluti Κόρη quod Proserpinæ nomen fuit. Unde סֻכּוֹת בְּנוֹת 2 Reg. XVII. 30. et nomen urbis Sicca Veneria in Numidia.

11 In Græcis parum versatus fuit Firmicus; ἀπόλλειν habet loco ἀπολλύειν. Arnobius nomen haud tentavit, neque reliqui quos inspexi scriptores Christiani. Etymol. M. etymon repetit ex ἀπολύων τῶν κακῶν. quod quoque inter alia habet Plato in Cratylo, Heindorf. p, 74.

ementitos et fictitios Deos turbulentus error excogitaverit, ut superstitionibus anilibus et formæ vobis traditæ sunt et nomina. Sed hæc omnia veritas detexit, et ratio sanæ mentis invenit, ut investigatis omnibus atque detectis, quæ sacrilegus error absconderat, veritatis semita luceret. Hæc enim omnia cum essent male composita, terrori primum fuere mortalibus[12]: dehinc consumpta novitate, quasi ex longa ægritudine convalescentibus hominibus, natus est quidam ex admiratione contemptus. Sic paulatim, quod stupebat animus, ausus est diligenter inquirere, et statim in arcana fictarum ac vanarum superstionum sagax misit ingenium. Tunc ex assiduis tractatibus latentium ratione collecta pervenit ad causas, ut profanarum religionum miseranda commenta humanum genus primum disceret, et deinde contemneret, tertio recusaret.

CAP. XIX.

Libet nunc explanare, quibus se signis vel quibus symbolis in ipsis superstitionibus miseranda hominum turba cognoscat. Habent enim propria signa, propria responsa, quæ illis in istis sacrilegiorum cœtibus Diaboli tradidit disciplina. In quodam templo[1], ut in interiores patres homo mori-

---

12 Primus in Orbe Deos fuit timor. Fragm. Petronii ed. Burmannianæ p. 676.

1 Cereris Eleusiniæ.

turus[2] possit admitti, dicit: de tympano manducavi, de cymbalo bibi, et religionis secreta perdidici. Quod græco sermone dicitur ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός[3]. Male miser homo de admisso facinore confiteris, pestiferum veneni virus hausisti, et nefario furoris instinctu lethale poculum lambis; cibum istum mors sequitur semper, et pœna æterna. Hoc, quod bibisse te prædicas, vitalem venam stringit in mortem, et sedes animæ contaminata malorum te continuatione conturbat. Alius est cibus, qui salutem largitur et vitam; alius est cibus, qui hominem summe Deo et commendat et reddit; alius est cibus, qui languentes relevat, errantes revocat, lapsos erigit; qui morientibus æternæ immortalitatis largitur insignia. Christi panem, Christi poculum quære[4], ut terrena

---

2 Vix sermo est de homine morti proximo; nam hos in interiores partes templi ejusque adyton vel etiam in hypogæa, in quibus, ni fallor, Mysteriorum potior eaque arcana pars celebrabatur, ante mortem admissos fuisse, nihil est quod probet, vel indicet. Homo vero *moriturus* est *mortalis*.

3 De verbis hisce Eleusiniorum mysticis, quæ tessera erant initiatorum (τὸ σύνθημα Ἐλευσινίων Μυστηρίων, ut ait Clemens Alex.) vide Clement. Alex. Protrept. c. 2. p. 14. cf. Meursii Eleusinia et loca ibi citata p. 30. et notam L. B. Silvestri Sacy ad Santa Crucii Mystères du Paganisme I. p. 304. Ceterum Firmicus symbolica hæc verba paullum immutat; habet enim γέγονα μυστικός, quod male latine vertit: *et religionis secreta perdidici*. In Clemente horum neutrum legitur, sed: ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν πατρὸν ὑπέδυνον. *Cernum gestavi, me in thalamum clam insinuavi.* (vide notas Potteri ad h. l.).

4 Contextus docere videtur, in adferenda Mysteriorum Eleusiniorum symbolica illa formula ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα non omnem Eucharistiæ cogitationem a mente Firmici

fragilitate contempta, substantia hominis immortali pabulo saginetur. Quis est autem hic panis vel quod poculum? de quo libris Salomonis sapientia magna voce præclamat, ait enim: *Venite, et manducate de meis panibus, et bibite vinum, quod miscui*[5], et Melchisedech, rex Salem, et sacerdos summi Dei, revertenti Abrahæ cum pane et vino benedictionis obtulit gratiam[6]. Isaac etiam cum Jacob benedixisset, cum hoc idem Esau a patre suppliciter exigeret, respondit ei pater: *Dominum tuum feci illum, et omnes fratres ejus*

---

alienam fuisse; quæ enim sequentibus e Psalmo 33. (in hebraicis Bibliis Ps. 34.) adfert verba, ab antiquis quibusdam doctoribus de Cœna Domini mystice fuisse explicata, testis est Theodoretus in Paraphrasi hujus Ps. v. 9. *Ἰςέον μέντοι ὡς τοῖς πάλαι Ἰουδαίοις ἡ ἐρημένη ἁρμόττει διάνοια· ὁ δὲ γε ἐν τῷ βάθει τοῦ γράμματος κρυπτόμενος νοῦς τῶν θείων μυςηρίων τὴν χάριν αἰνίττεται· διὰ γὰρ τοῦ παναγίου βαπτίσματος ὁ ἀληθὴς φωτισμὸς* (respicit v. 6. præcedentem) *τοῖς προσιοῦσι προσγίνεται, καὶ τῆς ζωοποιοῦ τροφῆς ἡ γεῦσις τὴν ἀγαθότητα τοῦ σωτῆρος δείκνυσιν ἐναργῶς. Τί γὰρ οὕτως αὐτοῦ σαφῶς τὴν φιλανθρωπίαν ὑποδείκνυσιν, ὡς ςαυρὸς, καὶ τὸ πάθος, καὶ ὁ ὑπὲρ ἡμῶν γενόμενος θάνατος, καὶ τὸ γενέσθαι τῶν οἰκείων προβάτων τροφὴν ὁμοῦ καὶ πηγήν.* Opp. ed. Schultzianæ (Hal. 1769) Tomo I. p. 815. Quam quidem horum verborum interpretationem Firmici jam ævo usurpatam fuisse, haud dubito. Sacram porro Cœnam ipsa ejus verba innuere videntur: *et rursus ipse* (Christus), *ut majestatis suæ substantiam credentibus traderet, ait: nisi ederitis carnem filii hominis et biberitis sanguinem ejus.* Hertz. Justinus M. Apol. I. c. 86. Dial. c. Tryphone p. 237. Tebb. dæmones in Mithriacis sacris Eucharistiam imitatos fuisse asserit. Idem legitur in Appendice libri Tertull. de præscriptionibus c. 40. vide quoque Grabii Spicileg. Patrum II. p. 240.

5 Prov. IX. 5. Fere ut Augustinus de Civitate Dei. XVII. 20.

6 Genes. XIV. 18. Melchisedecum veteribus Christianis typum fuisse Christi, ex Hebr. VII, 1. constat; itaque panis et vini oblatio typus erat Eucharistiæ.

feci servos, tritico et vino confirmavi illum[7]. Tunc Esau casus suos misera lamentatione deflevit, quia tritici et vini, id est, futuræ felicitatis perdidit gratiam. Quod autem consecratis hominibus a Deo panis divinus iste præstetur, per Esaiam dicit Spiritus sanctus: *Sic dicit Dominus: Ecce qui serviunt mihi, manducabunt, vos autem esurietis. Ecce qui serviunt mihi, iucundabuntur, vos confundemini, vos interficiet Dominus*[8]. Non solum panis iste a Deo summo sacrilegis et impiis denegatur, sed et pœna promittitur, et acerbæ mortis decernuntur exitia, ut esurientibus faucibus divinæ animadversionis exitus ingeratur. Sequuntur etiam hoc idem XXXIII Psalmi veneranda responsa; ait enim per David Spiritus sanctus: *Gustate et videte, quoniam dulcis est Dominus. Dulce est cœleste pabulum, dulcis Dei cibus, nec habet in se miseræ famis triste tormentum, et de medullis hominum præcedentis veneni virus excludit*[9]. Hæc ita esse sequentia oraculi responsa declarant; ait enim: *Timete Dominum sancti ejus, quia non est inopia eis, qui metuunt eum. Divites eguerunt, et esurierunt, qui autem inquirunt*

---

7 Gen. XXVII. 37. Verba hujus versus in editione Sabateriana ex Firmico sumta sunt.

8 Esaiæ LXV. 13. 14. V. 13, ut Cyprianus l. I. Testimonior. adversus Judæos, et Fulgentius lib. I. ad Monim. c. 25. v. 14. Ultima verba: vos interficiet Dominus, a Cypriano præter. mittuntur.

9 Psalm. XXXIII. (XXXIV.) 9. Cyprianus L. I. Testimon. Augustinus in Psalm. 99. Gustate et videte, quam dulcis est Dominus.

dominum, non indigebunt omni bono[10]. Qui sic in templo prætextatus incedis, qui fulges purpura, cujus caput aut auro aut lauro premitur, errorem tuum turpis egestas insequitur, cervicibus tuis onerosum paupertatis imminet pondus. Illum quem despicis pauperem, largus[11] et dives est, spatium illi Abraham in sinu suo præparat[12]. Tunc tu per interiecta flammarum spatia, ad mitigandæ conscientiæ tuæ uulnera, tenuem ab eo stillantis aquæ guttulam postulabis, nec tibi volens Lazarus lenimentum doloris tui aut dare poterit aut impetrare. Singulorum enim pari gratia merita pensantur, illi vita conferetur propter hujus seculi mala, tibi propter hujus seculi bona perpetua tormentorum pœna decernitur. Ut autem manifestius diceretur, quinam ille esset panis, per quem miseræ mortis vincuntur exitia, ipse Dominus sancto ac venerando ore signavit, ne per diversos tractatus[13] spes hominum pravis interpretationibus fallerentur. Dicit enim in Evangelio Johannes: *Ego sum panis vitæ; qui venerit ad me, non esuriet, et qui in me credi-*

---

10 Ps. XXXIII. v. 10. 11. V. 10. fere ut Cyprianus Testim. L. I. et III. v. 11. non deficient omni bono, ut Auctor Operis imperf. in Matthæum, et Breviar. Mozarabicum.

11 Forte *Lautus*. W.

12 Luc. XVI. 22. seq.

13 Innuit sinistras prophetarum interpretationes. cf. Justini Apolog. I. c. 54. 56. 59. Dial. c. Tryphone c. 69. vide Henr. Georg. Clausen Apologetæ ecclesiæ Christianæ Antetheodosiani Platonis ejusque philosophiæ arbitri. (Hafn. 1817.) p. 81. Minuc. Felix. c. 27. Dæmones *et falluntur et fallunt*, ut et nescientes sinceram veritatem, et quam sciunt, in perditionem sui non confitentes.

derit, non sitiet unquam[14]. Item in sequentibus hoc idem simili modo significat; ait enim: *Si quis sitit, veniat et bibat, qui credit in me*[15]. Et rursus ipse, ut majestatis suæ substantiam credentibus traderet, ait: *Nisi ederitis carnem filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis*[16]. Quare nihil vobis sit cum tympanis[17], cibo odii, miseri mortales, salutaris cibi gratiam quærite, et immortale poculum bibite. Christus vos epulis suis revocat ad lucem, et gravi veneno putres artus et torpescentia membra vivificat. Cœlesti cibo renovate hominem perditum, ut quicquid in vobis mortuum est, divinis beneficiis renascatur. Didicistis quid vos facere conveniat, eligite quod vultis; inde mors nascitur, hinc immortalis vita donatur.

CAP. XX.

Dicis etiam: χαῖρε νύμφιε, χαῖρε νέον φῶς. Quid sic miserum hominem per abrupta præcipitas, calamitosa persuasio? Quid illi falsæ spei polliceris insignia? Nullum apud te lumen est, nec est aliquis sponsus, qui hoc mereatur audire. Unum lumen est, unus est sponsus hominum, quorum gratiam

---

14 Joh. VI. 35. Cyprianus Testimon. L. I. habet tamen, *qui venit.*

15 Haud extat in sequentibus; sunt eadem ferè verba v. 35. quæ mox allegaverat.

16 Ibid. v. 54. Cyprianus de orat. Domin. et Testim. L. I. et III.

17 Respicit formulam mysticam Eleusiniorum. ἐκ τυμπάνου βέβρωκα.

Christus accepit. Non poteris ad te alienæ felicitatis transferre gloriam, nec poteris cœlestis numinis splendore decorari. In tenebras squaloresque projectus es: illic sordes, squalor, caligo, tenebræ, et perpetuæ noctis dominatur horror. Si vis ut tenuis saltem tibi splendor luminis luceat, erige vultus, et demersos erige oculos, et, desertis his, ad eum te confer qui dixit: *Ego sum lux mundi*[2]; cujus divinis præceptis continetur, ut in hac terrena conversatiaone opus nostrum per dies singulos luceat. Lucere autem non potest, nisi immaculata nos conscientiæ ornamenta protexerint, nisi integra nos et incorrupta vita commendet; tunc orietur nobis veri luminis gratia: tunc se nobis lucis autor insinuet: tunc verum lumen et accipere possumus et videre. Sed ut sacrilegæ vocis comprimatur improbitas, quis sit vere sponsus, sacrarum lectionum oraculis comprobabo; nt probetur sponsum esse Christum, sponsam Ecclesiam: ex quo venerando patri spirituales filii per dies singulos procreantur. In hac probatione arcana prophetarum veneranda pandantur. Adsistat nobis sanctorum oraculorum fides. Joël divino spiritu monente sic dicit: *Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, et indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam,*

---

1 Alius symboli vel hymni in sacris cantari soliti admonet lectores Ethnicos; e quibusnam Mysteriis haustum sit, ignoro. Ex Mithriacis forte, cum Sol eo salutetur. Sponsi vero et novæ lucis mentio Firmicum inducunt, ut de Christo, quem suæ Ecclesiæ sponsum et mundi lucem (Joh. VIII. 12.) venerabantur Christiani, exponat, atque ad eum applicet.

2 Joh. VIII. 12.

excipite majores natu, colligite parvulos lactentes, procedat sponsus de cubiculo suo, et sponsa de thalamo suo[3] Hoc idem Jeremias simili ratione significat; ait enim cum Hierosolymæ truci minatur oraculo: *Et auferam de civitatibus Judæ et urbibus Hierusalem vocem lætantium, vocem sponsi et vocem sponsæ*[4]. Processum sponsi etiam per Psalmos prædicat Spiritus sanctus. In XVIII. Psalmo hoc invenitur oraculum; ait enim: *Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo exultavit, ut Gigas, viam currere. A summo cæli profectio ejus, et decursio ejus usque ad summum ejus, et non est qui lateat a calore ejus*[5]. Secretiora pandantur arcana: in Apocalypsi[6] quis sit sponsus inveniemus; ita enim scriptum est: *Veni, ostendam tibi novam nuptam, uxorem agni. Et duxit me in spiritu in montem magnum, et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo*[7]. Investigandum est, quid etiam nobis de hac ipsa re tradat Evangelica diciplina; inveniemus enim in Evangelio Johannis ita esse signatum: *Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis, qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus,*

---

3 Joel II. 15. 16. ut Cyprianus Testim. Lib. II.

4 Jerem. XVI. 16. Cypr. II. Testim. habet *de quadriviis Hierusalem;* noster omittit: *et vocem gaudentium.*

5 Ps. XVIII. (Hebr. XIX.) v. 6. 7. Cypr. Testim. Lib. II. differt tantum una voce *profectio,* cum Cyprianus habeat *egressio.*

6 Glossema quod in edit. principe legitur: *id est in revelatione,* delevit Wowerius.

7 Apoc. XXI. 9-10. ut Cyprianus Testim. Lib. II.

sed quoniam missus sum ante ipsum. Qui enim habet sponsam sponsus est, amicus autem sponsi est, qui stat et audit eum, et gaudio gaudet propter vocem sponsi[8]. Hujus rei mysterium ostensum est, hujus sponsi adventum sapientium virginum chorus expectat, huic præfert lumina pervigili cura sancta virginitas, *expectantibus sponsum*[9] servis felicium præmiorum promittitur munus. Invenimus enim in Evangelio Lucæ: *Sint lumbi vestri præcincti et lucernæ ardentes, et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniat a nuptiis; ut, cum venerit et pulsaverit, aperiant illi. Felices servi illi, quos adveniens Dominus invenerit vigilantes*[10]. Ecce venerandorum responsorum oraculis sponsus ostensus est. Quid tu tibi in acerbis casibus constitutus beatum nomen imponis? Si vis liberatus lumen sequi sponsi, projice errores, et pervigili cura sollicitus, præcedentia vitæ facinora religiosa devotione castiga. Tunc te in nomine suo cum vigilantem invenerit sponsus, cum fidei tuæ merita cognoverit, dabit maximum præmium, dabit integrum munus, intrabis cum eo cœli thalamum, videbis regna mundi, et ut eorum particeps esse possis, a piissimo et justissimo Domino immortalitatis tibi gratia conferetur.

---

8 Joh. III. 28. 29. ut Cypr. Testim. II.

9 Matth. XXV. 1. seq.

10 Luc. XII. 35. 36. Cypr. ad Fortun. Testim. II.

CAP. XXI.

Alterius profani Sacramenti signum est: θεὸς ἐκ πέτρας[1]. Cur hoc sanctum venerandumque secretum ad profanos actus adulterata professione transfertis? Alius est lapis, quem Deus, in confirmandis fundamentis promissæ Hierusalem, missurum se esse promisit. Christus nobis venerandi lapidis significatione monstratur[2]. Quid tu ad commaculatas

---

1 Mithræ, in cujus Mysteriis hoc sacramenti signum usurpatum. Hieron. 1. adv. Jovinian. Mithram juxta gentilium fabulas in lapide de æstu libidinis generatum scribit Justinus Dial. c. Tryphone c. 79. οἱ δὲ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες λέγουσι ἐκ πέτρας γεγεννῆσθαι αὐτόν. W. Commodianus Instruct. XIII.

Invictus de Petra natus,
Si Deus habetur.

Augustin in Amos III. 9. πετρογενὴς Μίθρας ap. Joh. Lyd. de Mensibus p. 47. Romanos inquit inprimis colere Vestam, ὥσπερ τὸν πετρόγενῆ Μίθραν οἱ Πέρσαι διὰ τὸ τοῦ πυρὸς κέντρον καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, οἱ ὑπὸ τὴν ἄρκτον διὰ τὸ κέντρον τοῦ ὕδατος. Locus collecta sunt a Philippo a Turre in Monumentis veteris Antii. cf. præterea Creuzer I. 177. Zoëga Abhandl. p. 132. Idem hoc nomen respicit forte Spelæa, in quibus Mithræ mysteria celebrabantur.

Alterius profani Sacramenti signum est, inquit Firmicus. Primum enim erat Epiphonema illud c. XX. Χαῖρε νύμφη, χαῖρε νέον φῶς. Sicut illud sacrarum litterarum sententiis Christo vindicare studuit, ita quoque ad hoc verba Sacri codicis accommodavit, locis V. T. usus. Sunt enim sequentes. Deuteron. XXVII. 3. *et scribes super lapidem omnes sermones legis hujus*, et Josuæ XXIV. 26. 27. de lapide magno, quem Josua tulit et statuit sub terebintho, quorsum spectant ejus verba: lapis quem Deus in confirmandis fundamentis promissæ Hierusalem missuum se esse promisit.

2 Christum cum lapide componere solemne est veteris ecclesiæ Patribus. Sic Justinus M. Dial. c. Tryphone sæpius,

superstitiones furtiva fraude venerandi transfers nominis dignitatem? Lapidem tuum ruina sequitur, et cadentium culminum funesta collapsio. Noster lapis Dei fundatus manu extruit, confirmat, erigit, munit et restaurati corporis gratiam perpetuæ immortalitatis splendore condecorat: ait enim de hoc Esaias, innuente Spiritu sancto: *Sic dicit Dominus, ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum angularem, honoratum, et qui crediderit in eum, non confundetur*[3]. In Psalmis etiam simile responsum est: ait enim Spiritus sanctus in CXVII. Ps. *Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. An non factus est iste, et est mirabilis in oculis nostris*[4]? Per multos prophetas Spiritus sanctus nominis istius ordinem monstrat: ait enim Zacharias propheta: *Ecce ego adduco puerum meum, ortus ei nomen est, quoniam lapis, quem dedi coram Jesu, super lapidem ipsum unum, septem oculi sunt*[5]. Sed ut manifestius constet, antiquiora venerandarum

---

occasione ex Matth. XXI. 42. Marc. XII. 10. Luc. XX. 17. Actor. IV. 11. et Ps. CXVIII. 22. sumta. Tertullianus adv. Judæos c. 9. In carmine Damasi de nominibus Domini salutatur *Petra*, in simili Ennodii Ticinensis *Lapis* et *Mons*, in Orientii Illiberitani *Mons* et *Lapis angularis* vocatur. Quæ omnia, si tanti est, vide in nostris Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen. Fascic. I. p. 17. seq.

3 Esaiæ XXVIII. 16. consentiunt hæc verba plane cum Cypriano in Testim. L. II.

4 Ps. CXVII. (CXVIII.) 22. 23. v. 22. plane ac in Cypriani Test. L. II. et auctore de Judaica incred. ad Vigilium. V. 23 parum differt a Cypriano.

5 Zachar. III. 8. 9. parum differt a Cypriano.

lectionum secreta pandamus. In Deuteronomio ita comprehensum est: *Et scribes super lapidem omnem legem hanc*[6]. Jesus etiam Nave jussu divinitatis hoc specialiter comprehendit; ait enim: *Et accepit lapidem magnum, et statuit eum contra Dominum. Et ait Jesus ad populum: Ecce lapis iste erit mihi in testimonium, quia iste audivit omnia quæ dictà sunt a Domino, quando loquutus est ad vos. Et erit iste nobis in testimonium in novissimo dicrum, quando recesseritis a Domino vestro*[7]. Quod autem per hunc lapidem, id est, per Dominum nostrum Jesum Christum, et dii isti casuri sint et multitudo templorum, aperte Daniel venerandis oraculis explicavit; ait enim, cum interpretaretur somnium regis: *Et ecce imago, imago nimis magna, et contemplatio ipsius imaginis metuenda, clata stabat contra te, cujus caput fuit ex auro bono, pectus et brachia ejus argentea, venter et femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles, quoadusque abscissus est lapis de monte, sine manibus concidentium, et percussit imaginem super pedes ferreos et fictiles, et comminuit eos minutatim, et factum est simul ferrum et testa et æramentum et argentum et aurum, facta sunt minuta quasi palea, et ut puluis in arida æstate, et ventilavit illa ventus. ita ut nihil*

---

6 Deuteron. XXVII. 8. Cypr. l. l. addit verba *manifeste nimis*.

7 Josu. XXIV. 26. 27. eadem fere refert Cyprianus L. II Testim.

remanserit in illis. Et lapis, qui percussit imaginem, factus est mons magnus, et implevit totam terram[8]. Quis locus in terra est, quem non Christi possederit nomen? qua sol oritur, qua occidit, qua erigitur septentrio, qua vergit auster, totum venerandi nominis majestas impleuit[9]. Et licet adhuc in quibusdam regionibus idololatriæ palpitent membra[10], tamen in eo res est, ut e Christianis omnibus terris pestiferum hoc malum funditus amputetur. De idololatrorum lapide[11], de quo dicunt: *Θεὸς ἐκ πέτρας*, quid prophetarum respondet oraculum? quis autem restitit, vel cui parcit iste lapis? Lapis autem hic sanctus, id est, Christus aut fidei fundamenta sustentat, aut in angulo positus[12], duorum parietum membra æquata moderatione conjungit, id est, Veteris et

---

8 Dan. II. v. 31-35. pauculis exceptis, ut Cyprianus.

9 De religionis Christianæ primis seculis per totum fere terrarum orbem propagatione multa extant apud veteres scriptores ecclesiasticos testimonia, ex quibus, omni rhetoricatione demta, eam limites imperii Romani excessisse patet. Sed hæc, cum hujus loci haud sint, missa facimus. cf. Elmenhorst. in Arnob. I. c. 55. p. 53. Moshemium de rebus Christianorum ante Constantinum M. p. 203. 448. seq.

10 De Romano imprimis loquitur imperio. Nec ita debilitatam fuisse idololatriam Firmici tempore, subsequentis ætatis historia abunde comprobat. Nam etsi Constantinus M. multa jam templa et idola destruxerat; non nisi sub Theodosio ejusque filiis deorum cultus prostratus fuit. Reliquiæ tamen ipso adhuc sexto seculo, Justiniano imperante, et diutius manserunt.

11 Redit ad Mithriacam religionem, quæ cum Solis cultu conjuncta, in Occidente omnem fere reliquum Ethnicismum absorpserat.

12 Christus lapis angularis. Ps. CXVIII. 22. Matth. XXI. 42. Marci XII. 10. Luc. X, 17. Actor. IV. 11. 1 Petri II. 7.

Novi Testamenti in unum colligit gentes; aut certe corporis et animi diversitatem inviolata homini immortalitate consociat; aut legem promulgat, aut contra peccantes testimonium perhibet: aut (quod est potius) imaginem Diaboli[13] percutit, ut, superato eo atque prostrato, et in cinerem favillasque converso, erecto sublimitatis suæ vertice, purum dominationis imperium habeat. Vos nunc, Constanti et Constans, sacratissimi Imperatores, et venerandæ fidei vestræ imploranda virtus est, quæ supra homines erigitur, et a terrena fragilitate separatur, cœlestiumque se rerum societate conjungit, quæ in omnibus actibus suis, prout potest, Dei summi sequitur voluntatem. Modicum tantum superest[14], ut legibus vestris funditus prostratus Diabolus jaceat, ut extinctæ idolatriæ pereat funesta contagio. Veneni hujus virus evanuit, et per dies singulos substantia profanæ cupiditatis exspirat. Erigite vexillum fidei, vobis hoc divinitas reservavit, cujus favore eminentes prostratores estis omnium hostium vestrorum; quorum opera Romanum infirmabatur[15] imperium. Signum venerandæ legis erigite, sancite, promulgate quod prosit; Sit faustum felixque Reipublicæ, quod tot acervis cæsorum hostium prostravistis exercitum. Felices vos quoque gloriæ ac voluntatis suæ Deus fecit esse participes, idololatriæ

---

13 Idola omnemque idololatriæ apparatum.

14 Sic legendum, et non *talium*, ut in ed. principe. Excitat principes ad penitus destruendum idolorum cultum. Sic quoque c. XXX.

15 Wowerus sic correxit lectionem ed. principis *firmabatur*.

excidium et profanarum ædium ruinas propitius Christus populo vestris manibus reservavit. Ille spiritualibus armis malos spiritus, vos mala terrena vicistis. Erigite tropæa victoriæ[16], et proferatur ingens titulus triumphorum: profanarum rerum strage gaudentes, exultate fortius, exultate fidenter. Felicitas vestra cum Dei virtute conjungitur, pro salute hominum Christo pugnante vicistis.

CAP. XXII.

Omnia symbola profanæ religionis per ordinem fuggerantur, ut probemus nequissimum hostem generis humani de sanctis hæc venerandisque prophetarum oraculis ad contaminata furoris sui scelera transtulisse. Invenimus enim et ita dici: *ἑλιλικερες διμορφει*[1]. Deus iste vester non biformis est,

---

16 H. e. Signa Crucis. cf. c. XXIX. Epist. Barnabæ c. 9. Justini Martyr. Apol. I. p. 82. Dial. c. Tryph. p. 325. 336.

1 Emenda *Ἑλιξόκερως, δίμορφε*, vel potius *ἥλιε δικέρως δίμορφε*. Symbolum Orgiorum Bacchi sive Solis. Idem enim utriusque nomen, ut multis docet Macrobius Saturnalium L. I. c. 18. Bacchus autem *ταυρόμορφος, ταυρόκερως* et *δίμορφος* cultus ab antiquis. Scholiast Nicandri Alexiph. adv. 31. Orpheus in Hymno 29.

Κικλήσκω Διόνυσσον, ἐρίβρομον εὐαστῆρα,
Ἄγριον, ἄῤῥητον, κρύφιον, δικέρωτα, δίμορφον,
Κισσόβρυον, ταυρωπόν — W.

Bacchum a Græcis appellatum fuisse *βουγενῆ* tradit quoque Plutarchus de Iside et Osiride c. 35. et Quæstion. Græc. c. 36. et Bacchos eodem modo describit Nonnus Dionys. XXI. v. 217.

..... *ἐπεὶ διδυμάονι μορφῇ*
Εἰσὶ νόθοι ταῦροί τε καὶ ἀνέρες· ἀμφότερον γὰρ
Καὶ βοὸς εἶδος ἔχουσι καὶ ἀνδρομέοιο προσώπου.

cf. ad omnia hæc Creuzeri Dionysum I. p. 267. et Böttigeri Ideen zur Kunstmythologie I. p. 323. not. 14.

sed multiformis. In multas enim species veteratoris forma mutatur. Ipse est basiliscus et scorpio[2], qui fidelium securis vestigiis premitur[3]: ipse malitiosus anguis, cujus caput quærit decepta mortalitas: ipse tortuosus draco[4], qui hamo ducitur, qui captivus includitur: istę deus vester Lernæi anguis crinibus adornatur[5], videns ut percusso domino morientium anguium turba succedat. Quid sic renascentibus hydris pullulas? quid te fœcunda scelerum sobole componis? mortis tuæ viam didicimus, scimus quibus remediis artis tuæ venena vincantur. Christi immortalem sanguinem bibimus, nostro sanguini Christi sanguis adjunctus est. Hoc est salutare remedium scelerum tuorum, quod a dei plebe mortiferum virus excludit. Quis deum istum, quem plangunt, cum cornibus vidit? quæ sunt ista cornua, quæ habere se jactat? Alia sunt cornua, quæ

---

2 Scorpiones in religione Persarum bestias nocivas habitas fuisse patet ex anaglyphis Mithriacis, ubi scorpio genitalibus tauri sacri inhæret. Occurrunt quoque in monumentis religionis Babylonicæ. In Novo Testamento Luc. X. 19 ὄφεις καὶ σκόρπιοι ut adversarii religionis Christianæ sistuntur. Vide Kuinoel ad h. l. In Apocalyps. IX. 3. 5. 10. exitiales locustæ scorpionibus comparantur, iisque adeo similes describuntur. Creuzer I. 722.

3 Luc. X. 19. Respicit haud dubie protevangelium Genes. III. 15.

4 Leviathan. Job. XL. 20. In Antehieronymiana legitur enim: Adduces autem draconem in hamo, pones capistrum circa nares ejus. Hieronymiana habet Leviathan.

5 Ubi Bacchus vel Mithras anguinis crinibus adornatus sit, me ignorare fateor. Fabulam de hydra Lernæa narrat Apollodorus II. c. 5.

propheta sancto Spiritu annuente commemorat[6], quæ tu, Diabole, ad maculatum faciem tuam putas te posse transferre. Unde tibi ornamenta quæris et gloriam? Cornua nihil aliud nisi venerandum signum crucis monstrant[7]. Hujus signi uno extenso ac directo cornu mundus sustentatur, terra constringitur. Et e duorum, quæ per latus vadunt, compagine oriens tangitur, occidens sublevatur, ut sic totus orbis tripartita stabilitate firmatus confixi operis, immortalitatis radicis fundamenta teneantur: hoc secretum nobis venerandum prophetæ oraculum tradidit. Inveniemus enim in Abacuc ita esse perscriptum: *Texit cœlos virtus ejus, et laude ejus plena est terra. Et splendor ejus ut lux erit, cornua in manibus ejus erunt. Et illic constabilita est virtus gloria ejus, et constituet dilectionem suam. Ibit verbum, et præcedet secundum*

---

6 Respicit, ut e sequentibus patet, Habac. III. 4.

7 Augustinus, de C. D. XVIII. c. 32. Cornua in manib ejus sunt: (Habac. III. 4.) quid est, nisi tropæum crucis? Cornu vero inprimis monocerotis de cruce intelligebatur. In Dial. c. Tryphone ed. Jebb. p. 275. Justinus M. nulli alii rei quam signo crucis comparari posse statuit; idemque monocerotis cornu in omnibus cornubus solum esse Crucis signum asserit ib. p. 310. Tertull. adv. Marcionem III. Christum illo cornu indicari ait, cum stipes Crucis sit unicornis. Alii vero cornu hoc de sedili, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦνται, ut ait Justin. M. Dial. c. Tryph. p. 276.) οὗ ϛαυϱούμενοι, interpretati sunt: Irenæus enim adv. Hæreses II. 42. (in Massveti edit. c. 24.) de quinque crucis cornibus loquitur, et unum in medio, in quo requiescit qui cruci affigitur. Tertull. adv. Judæos c. 10. Unicornis autem medio stipite palus. cf. Henrici Kippingii de Cruce et Cruciariis. (Bremæ 1671.) Exercitat. XIX. p. 131.

gressus suos[8]. En veneranda Crucis cornua, en sanctæ virtutis immortale fastigium, en gloriosi operis divina compago. Tu, Christe, mundum ac terram extensis manibus, tu cœleste sustentas imperium; tuis immortalibus adhæret humeris salus nostra; tu, Domine, æternæ vitæ bajulas signum, tu venerando instinctu hoc nobis denuncias per prophetas. Ait enim Esaias: *Ecce natus est nobis filius, imperium super humeros ejus, et vocatum est nomen ejus magnæ cogitationis nuncius*[9]. Hæc sunt Crucis cornua, quibus omnia et sublevantur pariter et continentur. His cornibus bene hominum nititur vita. Ut Amalech vinceretur, extensis manibus Moyses hæc imitatus est cornua[10]; ut facilius impetraret, quod magnopere postulabat, crucem sibi fecit ex virga. Ad hæc cornua festina celeritate properate[11], ad hæc cornua humili veneratione con-

---

8 Habac. III. 3-5. plerumque concinit cum Cypr. Testim. II.

9 Esaiæ IX. 6. locus memoriter et breviuscule citatus, in ultimis verbis *magnæ cogitationis nuncius;* conspirat c. Cypriano l. l. vocem *cogitationis* hi duo soli sunt qui habeant.

10 Exodi XVII. 12.

11 Nescio unde hoc Firmicus hauserit. De virga quidem Mosis miraculosa multa fabulantur Thalmudistæ. Hanc Deus Sabbathi vespere creasse et Adamo credidisse traditur, a quo ad Henochum, Noam et Josephum transierit. Post hujus mortem in palatium Pharaonis delatam clam abstulisse Jethronem et in horto suo plantasse; Mosi autem, cum nomen Dei שם—המפורש, illi inscriptum legere potuisset, denique cessisse. Hoc narratur in libro Midrasch Vajoschah. Cum Firmicus de virga unice loquatur, cogitari haud potest de ligno, in quo serpens æneus in deserto suspensus erat, Numer. XXI. 8. 9. cui ab antiquo inde tempore, ut typo Christi (Jo. III. 14.), crucis forma afficta est.

fugite. His vos affigant cornibus, justitia, æquitas, pudicitia, misericordia, patientia, fides: ut veneranda præferentes insignia, consecrati fontis majestate gaudentes, et sepulturæ Christi participes sitis et vitæ.

CAP. XXIII.

Aliud etiam symbolum proponamus[1], ut conamine cogitationis scelera revelentur; cujus totus ordo dicendus est, ut apud omnes constet, divinæ dispositionis legem perversa Diaboli esse imitatione corruptam. Nocte quadam simulacrum in lectica supinum ponitur, et per numeros digestis fletibus plangitur. Deinde cum se ficta lamentatione satiaverint, lumen infertur. Tunc a sacerdote omnium, qui flebant, fauces unguntur; quibus perunctis, sacerdos hoc lento murmure susurrat:

Θαρρεῖτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένου·
Ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.

Quid miseros hortaris ut gaudeant? quid deceptos homines lætari compellis? quam illis spem, quam

---

1 Scenicam hanc repræsentationem, qua mortuus lugebatur, carminibusque (*per numeros digestis fletibus*) in tenebris plangebatur, donec accensis luminibus fletus in gaudia mutaretur, in omnibus fere Mysteriis varia forma reperimus. Mortuum enim et in vitam reducem Osiridem atque Adonidem; mortuum, nescio an in vitam revocatum, Cabirum; amissam atque denuo inventam Proserpinam in iis lugebant, lætique salutabant. Neque dubium quin in Mithriacis similes ritus celebrati fuerint. *Dei tui mors nota est,* in sequentibus habet Firmicus. Ad hoc igitur, quod Firmici ætate notissimum erat Epiphonema, cujus, quod sciam, solus mentionem facit, referendum puto illud *Θαρρεῖτε μύται τοῦ Θεοῦ σεσωσμένου*, quo ex Dei sui, e magnis periculis erepti, salute sibi invicem quoque laborum ærumnarumque finem augurantur.

salutem funesta persuasione promittis? quid illos falsa pollicitatione sollicitas? Dei tui mors nota est, vita non comparet, nec de resurrectione ejus divinum aliquando respondit oraculum[2], nec hominibus se post mortem, ut sibi crederetur, ostendit, nulla hujus operis documenta promisit, nec se hoc facturum esse præcedentibus monstravit exemplis[3]. Idolum sepelis, idolum plangis, idolum de sepultura profers, et miser, cum hæc feceris, gaudes. Tu Deum tuum liberas, tu jacentia lapidis membra componis, tu insensibile corrigis saxum. Tibi habeat gratias Deus tuus, te paribus remuneret donis, et sui velit esse participem; sic moriaris ut moritur, sic vivas ut vivit. Nam quod unguento perunguntur fauces, quis non facinus istud despecta vanitate contemnat? Habet ergo Diabolus Christos suos[4], et quia ipse Antichristus est, ad infamiam nominis sui miseros homines scelerata societate perducit. Unguentum hoc reserva morituris[5], ut quos laqueis tuis ceperis, eos venenato unguento oblitos lugubri ac funesto semper mergas exitio.

---

2 Ut de resurrectione Christi.

3 Filiæ Jairi, juvenis Nainitici, Lazari.

4 In fronte etiam ungebantur sacrorum Mithriacorum mystæ. Mithras signat in fronte mystas suos, ait Tertull. de præscript. Hæreticor. c. 40. Zoëgæ Abhandl. p. 178. *Christos suos*, allusio ad etymon Græcum χρίειν.

5 Hom. Il. Π. 680. Apollo mortui Sarpedonis corpus ambrosia unxit. Plin. H. N. XIII. 1. Unguentorum honos et ad defunctos pertinere coepit. Minuc. Felix. c. 12. Reservatis unguenta funeribus.

CAP. XXIV.

Aliud est unguentum, quod Deus pater unico tradidit filio, quod filius credentibus divina nominis sui majestate largitur. Christi unguentum immortali compositione conficitur, et spiritualibus pigmentorum odoribus temperatur. Hoc unguentum a mortalibus laqueis putres hominum artus exuit, ut, sepulto primo homine, ex eodem statim homine homo alius felicius nascatur. Et ut hoc manifestius explicetur, sacrarum lectionum arcana pandenda sunt. Ait enim David, ut hujus unguenti gratiam traderet: *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis: propterea benedixit tibi in æternum. Accingere gladium tuum circa femur tuum, potentissime specie et pulchritudine tua intende, prospere procede, et regna. Propter veritatem et mansuetudinem et justitiam: et deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ acutæ potentissimæ, populi infra te decident in corde inimicorum Regis. Sedes tua Deus in seculum seculi: virga recta est virga regni tui. Dilexisti justitiam, odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis de ædificiis eburneis, ex quibus te jucunditate affecerunt*[1]. Immortalis unguenti secreta per-

1 Psal. XLIV. 8-10. in his sacri textus verbis a Cypriano aliisque varie discrepat. Vide Sabaterium, quod ad veteris ecclesiæ sententias attinet. De externa Christi, dum his in terris versabatur adi sis forma, quæ nuper hac de re disputavi in libro: Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen II. p. 1. seq.

vidimus, et divinæ nobis dispositionis ordo monstratus est. Regnum perpetuum, et cœli diadema domino nostro cum unguenti majestate collatum est. Quis autem hic sit qui regendi orbis accepit potestatem, qui venerandi nominis majestate decoratur, aliud nobis monstrat oraculum; ait enim is idem David: *Ut quid fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania. Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus*[2]. Quid te sic extollis sacrilega persuasio? quid miseros homines effrenata temeritate circumvenis? unguentum Christi cœli donat imperium, unguentum vestrum gehennæ suscitat flammas.

CAP. XXV.

Sed quod impuro ore sacerdos iste et polluta verborum contaminatione componit, libet diligenti inquisitioue discutere. Liberato Deo suo, bonum animum gerere socios, fiduciam bonæ spei habere persuadet. O quam miseris, quam luctuosis se laqueis involuit caduca calliditas! Quis Deum tuum liberat? cui hoc præstitit, quod laborat? Disce, disce quod nescis, disce quod non vides. Christus filius Dei, ut humanum genus a mortis laqueis liberaret, omnia ista sustinuit, ut captivitatis duræ jugum tolleret, ut hominem patri redderet, ut mitigata offensa hominem cum Deo prospera conciliatione componeret, ut promissæ resurrectionis

---

2 Psal. II. 1. 2. Initio differt a reliquis, cum Augustino in Ps. I. habens *ut quid*.

fructum proprio monstraret exemplo, fecit filius Dei quod ante promiserat, clausit januas sedis infernæ, et duræ legis necessitatem calcata morte prostravit. Per triduum recens ita ab eo justorum turba collecta est[1], ne diutius contra eos mortis

---

1 Malim *recensita:* melius, si sic distinxeris, omnia cohærebunt. Agit nimirum de descensu Christi ad inferos 1 Petri III. 19. *Justorum turba.* Tertullianus de anima c. 7. Quid est autem illud, quod ad inferna transfertur (anima) post divortium corporis? quod detinetur? quod in diem judicii reservatur? ad quod et Christus moriens descendit? puto ad animas Patriarcharum, si nihil anima sub terris? et c. 55. Nec ante ascendit in sublimiora coelorum, quam descendit in inferiora terrarum, ut illic Patriarchas et Prophetas compotes sui faceret. Justinus Martyr. Dial. c. Tryphone p. 220. Jebb. citat Jeremiæ locum deperditum: *ἐμνήσθη δὲ κύριος ὁ Θεὸς ἀπὸ Ισραηλ τῶν κεκοιμημένων ἐπὶ γῆς χώματος, καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς εὐαγγελίσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ.* Eundem habet Iren. adv. Hæres. III. 20. 22. IV. c. 33. V. 31. Massuet. Clem. Alex. Strom. VI. 6. p. 762. Evangelium Nicodemi c. 24. seq. Multique alii quos recensitos invenies a Dittelmaiero in Historia dogmatis de descensu Christi ad inferos, et Pottii Excursu III. ad 1 Petri III. 19. de desc. J. C. ad inferos. Iis vero se adjungit Firmicus, qui negabant Christum omnes ex inferno eduxisse incredulos ad meliorem mentem revocatas (Aug. de hæres. c. 79. Philastrius hæres. 121.) statuebantque, nonnisi *credentes*, qui ex hac vita spe futuri Messiæ discesserint, a Christo exinde liberatos esse. Sic quoque inter Latinos Cassiodorus in Ps. 48. Gregorius M. epist. lib. V. Indict. XV. ep. 15. Apud Lactantium et Arnobium hujus dogmatis nulla fit mentio. Ex litibus illud Apollinaristicis de humana Jesu Christi anima insigne accepit momentum. Ad illa quoque tempora referenda videtur altera pars Evangelii Nicodemi, hunc Jesu Christi ad inferos descensum uberrime narrans. Unicum tantum, quod sciam, exstat monumentum ecclesiasticum ex media ætate, in quo descensus Christi ad inferos spectandus proponitur. Est vero hoc Bulla plumbea Alberti Patriarchæ Hierosolymitani (1204-1214.) in cujus aversa Christus animam solutis vinculis ex inferis reducit, comitante et

dominaretur improbitas, ne justorum meritum ex longa desperatione[2] concideret, fregit claustra perpetua, et ferreæ fores Christo jubente collapsæ sunt[3]: ecce terra contremuit, et, fundamentorum suorum stabilitate concussa, præsentis Christi numen agnovit. Ante præfinitum tempus præcipitat diem mundi rotata vertigo; et sol non completo diurnarum horarum spatio properato cursu vergit in noctem[4]. Ecce veli fastigia summa finduntur, et obscurioribus tenebris orbem terrarum caligo noctis abscondit[5]. Omnia elementa Christo pugnante turbata sunt, tunc scilicet cum primum contra mortis tyrannidem humanum corpus armavit. Per triduum ista conflictatione pugnatum est, quam diu mors superatis

---

plaudente altera: adstant duæ figuræ coronatæ, Regis puto et Reginæ Hierosolymorum. Epigraphe est H ANACTACIC. In adversa legitur: † ALBERTVS IEROSOLIMITANVS PATRIARCHA. Edidi hanc Bullam in Commentat. altera de numis Francorum in Oriente, Actis Soc. R. Scientiarum Danicæ Ann. 1821. inserta.

2 Quod J. C. adventum frustra exspectassent.

3 Oratio a Thaddæo Edessæ habita ap. Euseb. H. E. I. c. 13. καὶ πῶς (ὁ χρὶςὸς) ἐςαυρώθη, καὶ κατέβη εἰς τὸν Ἅδην, καὶ διέσχισε φραγμὸν τὸν ἀπ' αἰῶνος μὴ σχισθέντα &c. Evang. Nicodemi c. 21. Hæc autem audientes omnes Sancti ab Esaia, dixerunt ad principem inferorum, aperi nunc portas tuas et vectes ferreos submove, quoniam vinctus eris et nullius potentiæ. Euseb. Dem. Evang. IV. 12. Τὰς δὲ ἐξ αἰώνος πύλας τῶν σκοτίων μυχῶν διαρρηγνὺς. Athanas. in passione et cruce Domini: Εἶτα ἐκβληθεὶς ὁ ἅθλιος ἀπὸ τοῦ Ἅδου, καθήμενος παρὰ τὰς πύλας θεορεῖ ἐξαγομένους πάντας τοὺς πεπεδημένους, τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀνδρείᾳ. Proclus hom. in Dominic. passionem. Σήμερον πύλας χαλκᾶς συνέτριψε καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασεν ὁ καταποθεὶς ὡς, ψιλὸς νεκρὸς, καὶ πυροπλήσας, ὡς Θεὸς λόγος.

4 Luc. XXIII. 44.

5 Matth. XVII. 51.

malitiæ suæ viribus frangeretur. Quid solita impatientia, homo religiose, homo Christi, desperas et deficis. Tridui moram non fers, sollicitudinem ac desperationem tuam novis precibus confiteris? Hoc te facturum esse illo die Spiritus sanctus veneranda voce significat, cum per David dicit: *Æstimati sumus sicut oves occisionis. Exsurge, quare obdormis Domine? exsurge et ne disperdas usque in finem. Quare faciem tuam avertis? oblivisceris inopiam nostram et tribulationem: quoniam humiliata est in puluere anima nostra, hæsit in terra venter noster. Exsurge, Domine, opem fer nobis, et libera nos propter nomen tuum*[6]. Ecce post triduum lucidior solito dies oritur, et reddita soli præteriti luminis gratia Omnipotens Deus Christus splendidioribus solis radiis adoratur. Exultat salutare numen, et triumphales currus ejus justorum ac sanctorum turba comitatur. Tunc elato gaudio clamat elata mortalitas: *Ubi est, mors, aculeus tuus*[7]? Tunc præcurrens salutare numen aperiri sibi cœlestes januas præcipit. Aperite, aperite, et immortalia claustra convellite. Christus Deus, calcata morte, ad cœlum hominem quem susceperat[8]

---

6 Ps. XLIII. (Hebr. XLIV.) v. 22-26. parum differt a textu Sabateriano.

7 1 Cor. XV. 56.

8 Tertull. adv. Praxeam c. 16. *Susceptuus* (filius Dei) etiam ipsas substantias hominum, carnem et animam. Sed *assumere* quoque usurpatur a Firmico c. XXVI. v. not. 8. Sic etiam Novatianus de Trinitate. c. 19. Legitimus Dei filius sanctum illud ex Maria natum assumit; et Hilarius de Trinitate Lib. X. c. 15. Si tantum ex Virgine assumsisset corpus,

revocat. Hoc a venerando propheta sancta voce præcanitur, et ex ore prophetico vox jubentis auditur; ait enim Spiritus sanctus, ut nobis potentiam Christi jubentis ostenderet: *Tollite portas, Principes, vestras, et extollite, portæ æternales, et introibit rex gloriæ*[9]. Hoc angelis nescientibus imperatur; neque enim scire potuerunt, quando verbum Dei descendit ad terram; ideo et ipsi sollicita interrogatione respondent: *Quis est iste rex gloriæ*[10]? Quibus quærentibus perspicua Christus numinis sui majestate respondit: *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio*[11]. Cognoscitur statim a custodibus cœli filius Dei, et quicquid illos ante fefellit, agnoscunt. Vident prostrati hostis exuvias, et recordati primæ dispositionis ordinem, etiam ipsi cum ascendentibus iterata pariter voce conclamant: *Tollite portas qui præestis illis*[12], *et extollite vos, portæ æternæ, et introibit rex gloriæ.* Reverso filio promissa pater regni sceptra restituit, et sellam regni æqua potestate concedit, ut imperet, ut regnet,

---

assumsisset quoque animum ex eadem. Servi formam assumsit ibid. XI. c. 3. *Et induere* Tertull. adv. Praxeam c. 27. Quando sermo caro factus est ..... an indutus carnem? Imo indutus. et de Carne Christi c. 11. . . . carnem Spiritu S. cooperante induitur. Cypr. de Idol. vanit. p. 15.

9 Ps. XXIV. 7. alii principis vestri. Vestras habent Tertull. adv. Gnosticos, Cassiodorus. Cypr. Test. L. II.

10 V. 8. Cypr. Test. L. II. rex claritatis.

11 Ut textus Sabat. Eadem Psalmi verba habet Evangelium Nicodemi in narratione de descensu Christi ad inferos c. 21.

12 V. 9. hoc, *qui præestis illis* solus Firmicus habet.

ut teneat[13], ut perpetua numinis sui majestate dominetur. Audi quid de illo Danielem Spiritus sanctus jusserit dicere: *Videbam in visu nocte, et ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et stetit in conspectu ejus, et qui assistebant obtulerunt eum. Et data est ei potestas regia, et omnes reges terræ et regnum et omnis claritas servivit ei. Et potestas ejus æterna, quæ non aufertur, et regnum ejus non corrumpetur*[14]. Hæc eadem nobis sancta revelatione monstrantur; invenimus enim in Apocalypsi ita esse perscriptum: *Et conversus respexit, ut viderem vocem, quæ mecum loquebatur; et vidi septem candelabra aurea, et in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podére*[15], *et erat præcinctus supra mammas zona aurea. Caput autem ejus et capilli erant albi, velut lana alba ut nix, occuli ejus ut flamma ignis, et pedes ejus similes aurichalco, sicut de fornace ignea, et vox ejus, ut sonus aquarum multarum: et habebat in dextera sua septem stellas, et ex ore*

---

13 Alterutrum superfluum videtur; fortasse melius: ut imperet, ut regnum teneat. W.

14 Cap. VII. 13. 14. Justinus M. in Dialogo p. 87. ab Ebraico æque ac Græco τῶν Ο' textu recedens, Tertullianum c. Jud. c. 14. Cyprianum atque Firmicum, secum traxit. V. 13, ut ap. Cypr. Testim. II. qui tamen habet *et qui assistebant ei.* V. 14. parum differt, habet enim *per genus, et omnis claritas serviet ei.*

15 Ἐνδεδυμένον ποδήρη. Poderis, tunica corpori adstricta usque ad pedes descendens juxta Isidorum XIX. 21. legitur ap. Tertull. adv. Judæos c. 11. ex versione Antehieronym. Ezechielis IX. 2.

ejus gladius ex utroque acutus; et facies ejus splendebat, ut sol in virtute sua. Et cum vidissem, cecidi ad pedes ejus tanquam mortuus. Et imposuit dexteram suam super me dicens: Noli timere, ego sum primus et novissimus, et vivus, qui fueram mortuus, et ecce sum vivens in secula seculorum, et habeo claves mortis et inferorum[16]. Post resurrectionem etiam, cum discipulis suis daret certa mandata, immortalium mandatorum ordinem ista lege conclusit: *Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra. Ite ergo et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, docentes eos observare omnia, quæcunque præcepi vobis*[17]. Quod autem Deus pater, participem eum regni faciens, regalis sellæ ei concesserit sedes, hoc docetur oraculo: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos subpedaneum pedum tuorum. Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, dominaberis in medio inimicorum tuorum. Tecum principium in die virtutis tuæ, in claritate sanctorum, et ex utero ante luciferum genui te. Juravit Dominus, nec pœnitebit eum*[18]. Hi sunt inimici Dei, sacratissimi Imperatores, qui veritatis ordinem contraria lege conturbant, qui per-

---

16 Cap. I. 12-18. Minutiis exceptis, consentit Firmicus cum textu Sabateriano et cum Cypr. Testim. II.

17 Matth. XXVIII. 18. 19.

18 Ps. CIX. 1-4. Plerumque concinit cum Cypriano Testim L. II. excepto v. 3. ubi hic habet lectionem Sabaterianam: *in splendoribus sanctorum.*

versæ cupiditatis instinctu sacrilega vota concipiunt, qui profanæ mentis furore aut lignum semper venerantur aut lapidem. In isto loco positi ordinem debemus sanctæ dispositionis aperire: ut quicquid nobis investigantibus sanctum Dei verbum prophetica tradidit disciplina, ad refutandas profani erroris maculas specialiter explicetur, ne * [19] sicut nos diximus, commenti sunt[20], qui sacrilegia errantibus tradiderunt. Sic a nobis ordo veritatis curiosius requiratur. Suspensis itaque paululum ceteris, ad hæc[21] explicanda, quæ vera sunt, transferatur oratio.

CAP. XXVI.

Vos, Domini Imperatores, sanctarum aurium vestrarum mihi commodate patientiam[1], ut totum clementiæ vestræ, quod promittimus, explicemus. Cur Deus, id est, filius Dei, homo passus est fieri, brevi ac vera pietati vestræ ratione monstrabitur. Cum hominem primum, id est, Adam, ad imaginem suam Deus faceret[2], certam illi mandatorum dedit legem. Is per fœminam, id est, Evam deceptus, Diaboli persuasionibus, promissæ sibi gloriæ perdidit digni-

---

19 Excidere paucula.

20 Lege *commentiti sunt*. Commentior pro mentior occurrit apud Apulejum Apol. p. 314. Lignum a me toto oppido quæsitum non piguit vos commentiri.

21 In editionibus legitur *adhæc*.

1 Lactant. I. 1. audiendi patientiam commodare, et apud Arnobium commodare aures I. 6. IV. 33. VII. 33. commodare assensum I. 54. VII. 25. *Sanctarum*. Sacratissimi quoque ab illius ætatis scriptoribus vocantur Imperatores.

2 Genes. II. 27.

tatem. Lignum erat in Paradiso[3], quo promissorum a Deo præmiorum perdidit gratiam. De virginis terræ limo homo factus est: nondum enim, ut ait scriptura, supra terram pluerat. Hic contemptis mandatis Dei, humanum genus mortalitatis laqueis afflixit. Oportebat hoc totum et reformari et corrigi, et reformatio originis debuit reformare primordia. Ex virginis terræ limo factus Adam prævaricatione propria promissam perdidit vitam. Per virginem Mariam ac Spiritum sanctum Christus natus, et immortalitatem accepit et regnum. Arbor ligni pestiferum deceptis pabulum præbuit[4]: lignum crucis vitam immortali compage restituit. Contempsit Adam, obedivit Deo Christus. Sic divina dispositione quicquid Adam perdidit Christus invenit. Nam post multa tempora novissimis temporum spatiis (id est, novissima pæne seculorum hebdomade) verbum Dei humano se miscuit corpori[5], ut hominem liberaret, ut mortem vinceret, ut fragilitatem humani corporis cum divina immortalitate conjungeret. Quid enim faceret tanta turba sanctorum? quæ illis spes salutis? quod meritorum præmium, si sub una eademque conditione sortis

3 Arbor scientiæ Genes. III. 3.

4 Mortem.

5 Arnob. I. 60. Assumpsit igitur hominis formam, et sub nostri generis similitudine potentiam suam clausit, ut videri posset et conspici, verba faceret et doceret, utque omnes exequeretur res, propter quas in mundum venerat facienda, summi regis imperio et dispositione servatis. Lactant. IV. 10 et 12. Augustinus de C. D. X. 29. aliique ap. Elmenhorst. observatt. in Arnobium p. 56. Confer. quoque c. XXV. not. 8.

ineluctabilibus mortalitatis laqueis etiam ipsa obligata teneretur? Nihil Abel, nihil Enoch, nihil Noe, nihil Sem, nihil Abraham, nihil Isaac, nihil Jacob de Dei sibi misericordia ac majestate promitterent: irent etiam ipsi post tantum fidei meritum cum ceteris omnibus pariter addictis, et omnes Dei sanctos unum mortis exitium exciperet, nec haberet apud Deum præmium pietas, si una eademque omnes conditio mortis hauriret. Sed Deus Abrahæ clarius a cœli sideribus promiserat regnum: ideo ex genere Abrahæ descendens Maria virgo Deum concipit, ut supradictorum hominum soboles immortalis societatis vinculo jungeretur, et sic humanum genus per hominem pariter et Deum æquata societatis comparatione conjunctum, ad immortalitatis imperium obedientiæ merito perveniret. Quia itaque, sacratissimi Imperatores, curiosis auribus satisfecimus, reliqua prosequamur, ut vel sic pollutarum aurium sordes purificans possit sermo purgare.

CAP. XXVII.

Sequitur adhuc aliud symbolum[1], quod pro magno misserorum hominum credulis auribus traditur: *Ταῦρος δράκοντος, καὶ δράκων ταύρε πατήρ*[2]. Aliquando

---

1 Ex mysteriis Sabaziis.

2 Clem. Alex. Proptrept, c. 2. p. 15. *φησί τις ποιητὴς εἰδωλικὸς, ταῦρος πατὴρ δράκοντος καὶ πατὴρ ταύρου δράκων.* Arnob. V. 21. Auctorem aliquis desiderabit rei, tam illum citabimus Tarentinum notumque senarium, quem antiquitas canit, dicens: Taurus draconem genuit, et taurum draco; ubi fabulæ originem refert, Jovem sub dracone latentem Persephonen vitiasse. Poetam Tarentinum (haud *tritum*, ut Moursio placuit) fuisse

nobis signa, Diabole, maculati nominis prodidisti, aliquando infame nomen propria voce confessus es. Scio qui fueris, quid ausus sis, scio quid fecerit scelerum tuorum malitiosa persuasio. Hoc erat, quod Evæ, quum eam perderes, magnopere pollicebaris, cum ei diceres: *Eritis quasi Dii*[3]. Tunc parabas tibi ac tuis templa, et delubra faciebas, et venenati oris illuviem nefariis ceremoniis consecrabas. Serpis in templis, et occisarum hostiarum misero pasceris sanguine. Nec venenis tuis cruor defuit, nec semiustæ[4] crematorum corporum partes, humanarum te etiam victimarum frequenter sanguine cruentasti. Et satiaris[5] templi cruore, vel ara Carthaginis[6] rabies

---

Rhintonem Comicum, suspicatur Heraldus. V. Orellii Annotatt. in Arnob. V. 21. cf. Creuzerum III. 361. Santa-Crucium II. p. 96.

3 Genes. III. 5.

4 Ita restituit Wowerus mendosam ed. princ. lectionem *Nec se injusto* sanguine cruentasti. Respicit, ut in sequentibus, hostias humanas.

5 Omnino emendandum: *et Latiaris*. Porphyr. de abstin. ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν τις ἀγνοεῖ κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν τῇ τοῦ Λατιαρίου Διὸς ἑορτῇ σφαζόμενον ἄνθρωπον. De Latiari Jove v. Justin. M. Apol. II. c. 12. Theoph. ad Autolyc. III. c. 6. Tatianum c. 46. Minuc. Felicem c. 21. 30. Tertull. Apologet. c. 11. de spectaculis c. 6. adv. Gnosticos c. 7. Lactant. I. c. 2. Athanas. κατὰ Ἑλλ. c. 25. Rycquium de Capitolio c. 25. et Valesii notas ad Eusebii orationem de laudibus Constant. M. p. 264. Optandum sane foret, ut vir aliquis doctus historiam sacrificiorum humanorum ab initiis inde usque ad religionis Christianæ victoriam enarraret: longum quidem opus et tædii plenum; sed qui bene absolvet, egregie de historia religionum prisci orbis merebitur.

6 Ennii versus celeberimus. Poenei sunt solitei sos sacrificare puellos. Justin. Martyr. Apol. II. p. 128. Athenag. legat. c. 28. Vide quæ de hac superstitione copiose disputavimus in libro de religione Carthaginensium p. 17. seq.

tua et siccarum fauciam venena nutrita sunt. Tu hæc faciens hominibus te miseris prodesse jactas, ut crudelitate tua perimas, persuasione decipias, pollicitatione prosternas. Sic tuis prospicis, parricida. Fugite, o miseri homines, fugite, et contagionem istam quantacunque potestis celeritate deserite. Draco est, qui colitur. Latere non potest, proprietatem nominis sui ipse confessus est. Confessum reum pœna consequitur. Audite quid sanctus propheta divina instigatione denunciet. Oraculum hoc Esaiæ nobis fides tradidit, ait enim: *In illa die superinducet Deus gladium, sanctum et magnum et fortem super Draconem, serpentem magnum, et tortuosum, et interficiet Draconem*[7]. Voluntas Dei perfectio operis substantia est[8]. Bene Draconis lata sententia est: quicquid Deus dixit factum est: morituri Draconis hoc solatium est, ut exitium suum frequens perditorum turba comitetur. Si mortis ejus dies quæritur, tunc percussus est, cum hominem Deum vidit, cumque nobis Christi numen apparuit. Post illum diem, qui serpentis hujus secutus fuerit institutum, necesse est ut cum serpente moriatur. Deos istos, quos colitis, ipse finxit, ipse composuit[9]. Si pertinaces animi vestri in isto errore permanserint, ardebitis etiam vos pariter cum Diis vestris, ut quicquid autores vestri divina

---

7 Esaiæ XXVII. 1. Firmicus differt a lectione Sabatiana ex Hieronymo in Esaiam c. 27. hausta, nec cum aliis codd. consentit.

8 Forte *perfectio operis sub instantia est.* W.

9 Ex perpetua P. P. assertione, omnem idololatriam esse inventum Diaboli et Dæmonum.

animadversione meruerunt, etiam ad vestrum exitium hoc societatis consortio transferatur. Mihi credite, nihil prætermisit Diabolos, quod hominem miserum aut debilitaret aut perderet: ideo sese in omnes formas multiplici diversitate convertit, ideo se diversi generis calliditate composuit, ut variis ac multiplicibus fraudibus homines irretitos interimeret.

CAP. XXVIII.

Sacra sua perditus carnifex[1], pro nefas, per lignum semper renovari disposuit[1b], ut, quia sciebat ita fore[2], ut ligno crucis affixa vita hominis perpetuæ immortalitatis compagine stringeretur, ideo perituros homines ex ligni imitatione deciperet. In sacris Phrygiis, quæ matris Deûm dicunt, per annos singulos arbor pinea cæditur, et in media arbore simulacrum juvenis subligatur[3]. In Isiacis sacris

---

1 Diabolus.

1b Quemadmodum nimirum per lignum, fructum arboris probibitæ, protoplastos seduxerat.

2 Forte *ut qui sciebat*, v. *quia sciebat ita fore.* Justin. Martyr. Apol. I. p. 82.

3 Arnobius V. 39. Pinus illa, solemniter quæ in matris infertur sanctum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demessis genitalibus abstulit, et quam memorant Divam in solatium sui consecravisse moororis? cf. V. c. 16. Quid sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm matris intermittitis sanctuario? Nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens adolescentulus manus intulit? et paullo post. Quid compti violaceis coronis et redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornaverit pinum, miserabilis indicem testimoniumque moororis? Hoc fiebat die XI. Cal. April. ut notatum in Calendario Romano Constantini M. ad hunc diem. Orell. ad V. 16. cf. quoque Zoëga Abhandl. p. 179. Attin in pinum mutatum fuisse tradit Ovid.

de pinea arbore cæditur truncus[4]; hujus trunci media pars subtiliter excavatur; illis de segminibus[5] factum idolum Osiridis sepelitur. In Proserpinæ sacris cæsa arbor in effigiem virginis formamque componitur[6], et cum intra civitatem fuerit illata, quadraginta noctibus plangitur, quadragesima vero nocte comburitur. Sed et illa alia ligna, quæ dixi, similis flamma consumit; nam etiam post annum ipsorum lignorum rogum flamma depascitur[7]. Errasti miser, et vehementer errasti, nihil tibi poterit ignis iste prodesse, frustra tibi ex ista flamma blandiris, hunc ignem commentis tuis semper renovans. Ignis, qui de facinoribus tuis exigit pœnas, perpetua tormentorum continuatione grassatur. Divini ac liberantis

---

Metamorph. X. v. 104. Servius autem eum ad radices hujus arboris a sacerdotibus Rheæ inventum mutilatumque in templum Deæ portatum fuisse, ubi expiraverit (ad Æneid. IX. v. 114.). Est vero fabula Osiridis et Typhonis repetita. cf. Santa-Crucium I. 85. Statuam Attidis in arbore suspensam commemorat Plinius H. N. XVI. c. 10. sect. 15. Vide Creuzerum II. p. 38. seq. 53. 108. Pinus imago fugæ et interitus. Creuzer I. 117.

4 Haud dubie loquitur de recentioribus Isiacis. Nescio an alius scriptor hujus ritus mentionem faciat. Vide tamen Plutarch. de Iside et Osiride c. 42.

5 recte emendavit Wowerus lectionem edit. principis *illis de seminibus*. Vide Plutarch. de Iside et Osiride c. 21.

6 Nescio an alius auctor hujus ritus mentionem faciat. Video quidem Santa-Crucium I. p. 157. Tatianum c. 16. allegare, qui vero de Rhea agit, atque Arnobii locos mox citatos de Matre Deûm loquentes. Qua de re Silvester Sacyus lectores quoque admonet. Laudare sane Santa-Crucius debuisset Firmicum, unicum, ut videtur, hujus narrationis fontem. Paucula adfert Creuzerus IV. 453.

7 Itaque absoluto anno, cum festi dies redirent, tria hæc simulacra a sacerdotibus cremabantur.

ligni ordinem disce, ut scias nulla tibi posse ratione succurri. De cataclysmo humanum genus arca lignea liberavit[8]. Deinde Abraham ligna unici filii humeris imponit[9]. De Ægypto recedentem populum Dei plebem lignea virga protexit[10]. Lignum dulcem saporem amaræ myrrhæ fontibus reddidit[11]. Lignea virga ex spirituali petra salutaris unda profertur[12]. Et, ut Amalech vinceretur, circa virgam Moyses expansis manibus extenditur[13]. Scalæ ligneæ patriarcha incumbentem angelum somniat, et per eandem alios ascendere, alios cernit descendere[14]. Et lex Dei arcæ ligneæ creditur[15], ut his omnibus, quasi per gradus quosdam, ad lignum crucis salus hominum perveniret. Quapropter lignum crucis cœli sustinet machinam, terræ fundamenta corroborat, affixos sibi homines ducit ad vitam. Lignum Diaboli ardet semper et moritur, et ad ima tartari credentes homines cum favillis suis ducit. Illud etiam quale sit ratione tractetur. Arborem suam Diabolus consecrans, intempesta nocte arietem in cæsæ arboris facit radicibus immolari[16].

---

8 Genes. VII. VIII.

9 Genes. XXII. 6.

10 Exodi XIV. 21. 26.

11 Exodi XV. 25.

12 Exodi XVII. 6. 1 Cor. X. 4.

13 Exodi XVII. 11-12. de virga nil habet sacer textus, neque interpp. Latini.

14 Genes. XXVIII. 12. de *lignea* scala in somno visa ne verbum quidem habet Moses, neque interpp. Latini.

15 Exodi XL. 20.

16 De pino haud dubie loquitur; in quibus vero mysteriis, reticet. Nec aliunde notus videtur hic ritus.

Quis tibi hoc scelerate persuasit? unde hoc pestifera cupiditate didicisti? Semperne te contra Dominum summum nefaria cupiditate componis? ideo te de cœlo severum divinitatis judicium caduca humilitate præcipitat, ideo tibi Dei sententia perpetua pœna decernitur, quod facinoribus tuis per dies singulos novum semper additur facinus, quod hominem Dei fraudulenta conaris persuasione decipere. Vide quid sibi ludibriosus hostis invenerit. Abrahæ immolaturo filium jussu Dei aries supponitur, et in vicinæ arboris radicibus alligatur [17]. Liberaturus Deus summus ex Ægyptiorum tyrannide plebem suam, arietem nocte jussit occidi, et sanguine ejus postes liniri præcepit [18]. Ipsum, a certo numero hominum per nocturnas epulas confici jubet, et sacrificio ipsi Paschæ nomen imponit. Sed hoc ad imaginem futurorum provividentia divinæ majestatis invenit, ut per signum verum Pascha nobis ostenderet. Ideo cum de passione Domini nostri divino Spiritu jubente Propheta præcaneret, ait: *Sicut ovis ad victimam ductus est, sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ei sublatum est. Nativitatem ejus quis enarravit? quoniam auferetur a terra vita ejus* [19]. Alius etiam Propheta hæc eadem simili

---

17 Genes. XXII, 13.

18 Agnum paschalem. Exodi XII. 4. seq.

19 Jos. LIII. 7. 8. parum differt a textu Sabateriano. v. 8 convenit fere cum Cypr. Test. L. II. usque ad verba quæ in Cypriano desiderantur.

respondit oraculo: *Domine significa mihi, et cognoscam; tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam. In me cogitaverunt cogitatum dicentes: Venite, mittamus lignum in panem ejus, et eradamus a terra vitam ejus*[20]. Agnum autem appellari Dominum nostrum, sancta nobis revelatione monstratur. In Apocalypsi enim ita invenimus esse perscriptum: *Et vidi in medio throni et quatuor animalium et in medio seniorum agnum stantem, quasi occisum, habentem cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit et accepit librum de dextra sedentis in throno. Et cum accepisset librum, quatuor animalia et viginti quatuor senieres prostraverunt se ante agnum, habentes singuli aureas citharas plenas odoramentis supplicationum, quæ erant orationes sanctorum, et cantaverunt novum canticum dicentes: Dignus es accipere librum, et aperire signa ejus, quoniam occisus es, et redemisti nos Deo sanguine tuo ex omni tribu et lingua et populo et natione, et nos regnum Deo nostro sacerdotesque fecisti, et regnabimus super terram*[21]. Johannes quoque filium Dei agni nomine appellat, ut et ipse propheticæ pollicitationi respon-

---

20 Jerem. XI. 18. 19. plane conspirat cum Cypriani Testim. Libro II.

21 Apocal. V. 6-10. Eadem pauculis exceptis habet quæ Cyprianus, in eo quoque cum eo conspirans, quod v. 8. habet aureas citharas plenas odoramentis supplicationum, omissis verbis intermediis, *et phialas aureas.*

deat; ait enim in Evangulio: *Altero die videt Johannes Jesum venientem ad se et ait: Ecce agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi*[22]. Pro salute hominum agni istius venerandus sanguis effunditur, ut sanctos suos filius Dei profusione pretiosi sanguinis redimat: ut qui Christi sanguine liberantur, majestate prius immortali sanguinis consecrentur. Neminem apad idola profusus sanguis juverit. Et ne cruor pecudum miseros homines aut decipiat aut perdat: polluit sanguis iste, non redimit, et per varios casus homines premit in mortem. Miseri sunt, qui profusione sacrilegi sanguinis cruentantur. Tauribolium vel Criobolium scelerata te sanguinis labe perfundit[23].

---

22 Joh. I. 25. 36. Memoriter citatum.

23 *Taurobolium v. Criobolium.* Tarobolium, Criobolium et Aemobolium, lustrationes per sanguinem victimarum quo mysta perfundebatur, quæ in Occidentem Romanum Antonimi *Pii* et successorum ætate introductæ sunt, proprie pertinebant ad mysteria matris Deûm, et componebantur cum baptismo Christiano, ita ut qui iis lustratus esset, *renatus* diceretur, verbumque *percipere* apud Christianos de baptismo usurpatum de hisce lustrationibus adhiberetur. Sed non semel, sed sæpius hocce regenerationis balneum iterabatur. Totus ritus describitur a Prudentio Hymn. de Romane Martyre. Ex inscriptionibus, quæ eum commemorant et quas collectas invenies in Fleetwoodii Sylloge Inscriptionum p. 12-18. illam, quam Wowerus jam ad Firmicum illustrandum adhibuerat, seligo: DIS MAGNIS MATRI DEVM ET ATTIDI SEXTILIVS AGESILAVS AEDISIVS V. C. CAVSARVM NON IGNOBILIS AFRICANI TRIBVNALIS ORATOR TAVROBOLIO CRIOBOLIOQVE IN AETERNVM (in longum tempus) RENATVS ARAM SACRAVIT D. D. N. N. VALENTE V ET VALENTINIANO IVN. AVGG. CONSS. Aemobolium in una tantummodo inscriptione legitur CRIOBOLIVM ET AEMOBOLIVM MOVIT DE SVO PETRONIVS MARCELLVS SACERDOS VIRAL. DEC. VIR. PRIMO ET IVSTO. (ap. Lucam

CAP. XXIX.

Laventur itaque sordes istæ, quas colligis. Quære fontes ingenuos, quære puros liquores, ut illic te post multas maculas cum Spiritu sancto Christi sanguis incandidet [1]. Ut autem miseros homines ad sanam mentem revocet plena persuasio, majore autoritate opus est, ut, curatis ac sanatis mentibus, nullum præcedentis pestilentiæ vestigium relinquatur. Quid itaque sint idola, vel quam habeant substantiam, prophetarum oraculis ac divina voce monstratum est, quæ omnia specialiter dicenda sunt, ut hoc non nostra temeritate prolatum, sed divino magisterio nobis traditum, et cœlesti agnoscatur voce signatum. Quæ sit substantia ejus, sapientiæ veneranda voce monstratur; ait enim in libris Salomonis: *Omnia idola nationum æstimaverant Deos, quibus neque oculorum visus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad tractandum. Sed et pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, et qui spiritum mutuatus est finxit illos. Nemo autem sibi hominum poterit Deum formare: cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem his quos colit, quoniam quidem*

Camàram de Teate antiquo Rom. 1651. et in Zornii Bibl. Antiq. Exeget. p. 1080.) De Taurobolio universe vide eruditam dissertat. Nathan. Frid. Kautsch. de Taurobolio Lips. 1738. Creuzerum II. 59. IV. 347. et Zoëgam Abhandl. p. 141.

[1] Apocal. VII. 14.

ipse vixit, illi nunquam[2]. Quid amplius quærimus? sapientia nos divina voce convenit, et quicquid in arcanis Dei viderat docuit, et quod erat salubre, monstravit, ne fragilis et caduca mortalitas in exitium suum mortemque properaret. Hoc idem in Psalmis præmonet Spiritus sanctus. Invenimus enim in Psalmo CXXXIV. ita esse perscriptum: *Idola gentium argentum et aurum, opus manuum hominum. Os habent et non loquuntur, oculos habent et non vident, aures habent et non audiunt. Neque enim est spiritus in ore ipsorum, similes sunt illis qui faciunt ea*[3]. Si artifex, qui ad ostentationem ingenii simulacrum aut sculpsit, aut fudit, divina maledicti animadversione percutitur, quid sperare debeat considerandum est, qui quod alter vendidit, Deum dicit. Hieremias etiam, cum præcepta Deo jubente plebi daret, hac populum oratione convenit: *Dicite autem in corde vestro, tibi oportet adorare Domine. Angelus autem meus vobiscum est, legem autem exquiram ab animabus vestris. Lingua eorum polita fabro, ipsa etiam inaurata et inargentata falsa sunt, et non possunt loqui: et sicut virgini hortatu amantis accepto auro fabricati sunt coronas supra capita Deorum suorum. Est autem quando subtrahent sacerdotes a Diis suis aurum et argen-*

---

2 Sapient. c. XV. 15. 16. concordat plerumque cum Cypriano.

3 In Psalmo CXXXIV. (CXXXV.) v. 15-17. ut ap. Cyprianum; omittit vero additamentum in Psalterio Romano, et sequitur textum Hebraicum.

tum, et erogabunt illud in semetipsos. Dabunt etiam ex ipso et prostitutis meretricibus, ornabuntque illos ut homines vestimentis, Deos argenteos et aureos et ligneos[4]. Addit etiam in sequentibus, ut omnem dubitationem trepidationis excutiat: *Supra corpus ejus et caput volitant noctua et hirundines et aves similiter. Unde scietis quia non sunt Dii. Non ergo timueritis eos. Aurum est, quod circa se habent ad speciem; nisi aliquis exterserit æruginem, non fulgebit. Neque enim cum conflabuntur sentient; precio empti sunt in quibus Spiritus non est, sine pedibus in humeris portantur*[5]. Addit etiam ut confirmata mens fortius roboretur: *scientes itaque ex his quia non sunt dii, ne timueritis eos*[6] Et ut sacerdotum corum miserum dedecus monstret, addit: *In domibus corum sacerdotes sedent, habentes tunicas scissas et capita et barbas rasas, quorum capita nuda sunt. Rugiunt autem clamantes contra Deos suos, sicut in gehenna mortui*[7]. Quod autem et reges et gentes hæc de ipsis pronunciaturi sunt, is idem Propheta præsaga voce significat; ait enim: *Scietur postea, quia falsa sunt, gentibus universis et regibus, quia manifestum est, quod non sunt dii, et nullum Dei opus sit in ipsis. Regem regioni non suscitabunt, neque pluviam hominibus dabunt. Judicium*

---

4 Baruch. VI. 5-10.
5 Ibid. v. 21-24.
6 Ibid. v. 28.
7 Ibid. v. 30. 31.

quoque non discernent, neque regionem liberabunt ab injuria, quia nihil possunt. Et cum inciderit in domo Deorum ligneorum et inauratorum et inargentatorum ignis, sacerdotes illorum liberabuntur: ipsi autem sicut trabes in medio comburentur. Regi autem et bello non resistent; quomodo existimandum est vel recipiendum, quia sunt Dii? Neque a furibus neque a latronibus se liberabunt Dii lignei et auruti et inargentati, quibus hi, qui fortes sunt, aurum et argentum, quo operti sunt, auferent illis[8]. Tollite, tollite securi[9], sacratissimi Imperatores, ornamenta templorum. Deos istos aut monetæ ignis, aut metallorum coquat flamma. Donaria universa ad utilitatem vestram Dominique transferte. Post excidia templorum[10] in majus Dei estis virtute provecti; vicistis hostes, propagastis imperium[11]: et ut virtutibus vestris gloria major accederet, mutato ac

---

8 Ibid. v. 50-57. Haud exstant hæc in Cypriano. Variantes lectionis haud ita paucas notavit Sabaterius.

9 Sine metu obstaculorum vel rebellionum.

10 Legem Constantii et Constantis exhibet Cod. Theodos. L. XVI. Tit. X. leg. 4. Liban. Orat. pro templis p. 23. de templis palatinis hominibus dono datis. Reisk. II. p. 185. De reditibus templorum dissipatis idem Orat. in necem Juliani. Haud tamen omnia templa destructa fuisse, posteriorum temporum usque ad Theodosium filiosque historia docet. Ipsumque Constantium Romæ moderate egisse, templa visitasse, Virginum Vestalium privilegia confirmasse, testatur Symmachus Epistol. X. 54.

11 Plena sunt adulationum hæc. Nam in bello Persico res Romanis parum feliciter cesserunt.

contempto temporum ordine, hyeme[12] (quod nec factum est aliquando, nec fiet) tumentes ac sævientes undas calcastis Oceani sub remis vestris. Incogniti jam nobis pæne maris unda contremuit, et insperatam Imperatoris faciem Britannus expavit[13]. Quid amplius vultis? Virtutibus vestris victa elementa cesserunt. Quod autem Deus jubeat idola non fieri, sacrosanctæ legis scripta declarant. In Exodo enim sic invenimus esse perscriptum: *Non facietis vobis Deos argenteos, neque Deos aureos*[14]. Et rursus in eodem libro vocem Dei jubentis invenio: *Non*

---

12 Versus finem Januarii 343. Constans, pacata Gallia, cum classe Bononia solvit, Britanniam invasurus. Libanii Orat. 3. Ammianus Marcell. Lib. XX. 1. Hujus expeditionis extat testis, numus æreus maximi moduli, in cujus adversa BONONIA OCEANEM. Mulier stans in triremi. s. clypeum. d. hastam intorquet in figuram natantem; ad proram triremis Victoria, ad puppim duo signa militaria. Numum exhibet Bandurius Numism. Impp. Roman. II. p. 348. Egregie explicat verba Firmici: *sævientes undas calcastis Oceani.* Numum vide ad catum hujus editionis.

13 Haud quidem Provinciæ Romanæ dudum pacatæ incola, sed Caledonius, in Scotiam irruptionem minitans. Belli exitus ignoratur; sed numi victoriam prædicant, etsi quoque in memoriam belli cum Fraucis gesti procudi potuerunt: incertum tamen, utrum armis potius an argento hi in obedientiam reducti sint. At numus maximi moduli, in quo Imperator eques hostem inermem atque in genua prolapsum hasta petit (v. Bandurium l. c.) cui inscriptum DEBELLATOR GENTT. BARBARR, aliique *Victoriam Augusti* et *Gloriam Romanorum* prædicantes, eadem occasione qua primus cum Bononiæ nomine cusi, et ad expeditionem Caledonicam referendi videntur; de quibus ceterum conf. le Beau Histoire du Bas-Empire II. p. 62. et Tillemont Histoire des Empereurs IV. p. 336. Alii ad Francicum quoque bellum pertinebunt. Eckhel. Doctr. Numor. Veterum VIII. p. 111. 112.

14 Exodi XX.

facies tibi idolum, nec cujusquam similitudinem[15]. Pudorem miseris indicit Spiritus sanctus, quia cupit errantes revocare, non perdere. Et ait per Esaiam: *Confundemini confusione, qui fiditis super sculptilia, qui dicitis fusilibus: vos estis Dii nostri*[16]. Dat etiam legem, quam consecratus populus devota perpetuitate custodiat, et ita mandat: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies*[17]. Et in Deuteronomio similia Dei mandata noscuntur; ait enim: *Non erunt tibi Dii alii absque me*[18]. Addit etiam, ut animis eorum majestatis suæ pondus insinuet: *Videte, videte quia ego sum, et non est Deus præter me. Ego interimam et vivere faciam, percutiam et ego sanabo, et non est, qui eripiat de manibus meis*[19]. In Apocalypsi etiam hoc idem sancta revelatione monstratur; ita enim scriptum est: *Et vidi alium angelum volantem medio cœlo, habentem Evangelium æternum, ut annunciaret super terram per omnes nationes et tribus et linguas et populos, dicentem voce magna: Metuite potius Dominum, et date illi claritatem; quoniam venit hora judicii ejus; et adorate eum qui fecit cœlum et terram, mare, et omnia quæ in eis sunt.* Dominus quoque noster Jesus Christus, paterna legis instituta custodiens, hoc idem veneranda constitutione promulgat; ait enim:

---

15 Ibid. v. 4. facit c. Cypriano, exhort. ad Matyr.

16 Esaiæ XLII. parum differt. a textu Sabateriano.

17 Deut. VI. 13. Matth. IV. 10. Luc. IV. 8.

18 Deuteronom. V. 7.

19 Apocalypsis. XIV. 6. 7. fere ut Cypr. l. l.

Audi Irael, Dominus Deus tuus est, et diliges Dominum Deum tuum de toto corde tua; et de tota anima tua, et de tota virtute tua, hoc primum est, et secundum simile huic: Diliges proximum tibi tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet et Prophetæ[20]. Sequitur autem hoc divinum venerandumque præceptum immortalis Domini ac sancta conclusio; addit enim, ut manifestius viam salutis ostendat, et ita loquitur: *Hæc est autem vita æterna, ut agnoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*[21]. Sacrorum mandatorum ordinem scitis; quid sequi, quid fugere debeatis, veneranda atque immortali voce didicistis. Audite rursus, quod maneat contemnentes exitium, quibus illos calamitatibus necessitas venerandæ legis astrinxerit: clausula enim venerandorum mandatorum in hæc verba colligit: *Sacrificans Diis eradicabitur, præter Domino soli*[22]. Si solum sacrilegum hominem metuenda pœna percuteret: si peccanti soli minaretur severitas legis, bene se ad sacrilegium obstinati furoris temeritate firmaret: nunc etiam stirpi minatur et soboli, et hoc agit, ne qua pars nequissimi seminis relinquatur, ne quod profani generis vestigium maneat.

---

20 Deut. VI. 5. Matth. XXII. 37-40. Marci XII. 29-31. Luc. X. 27. Marcum inprimis præ oculis habuisse videtur cum Cypriano l. l.

21 Jo. XVII. 3.

22 Exodi XXII. 20. ut auctor l. de aleatoribus inter Cyprianicos.

Sacrificans, inquit, *Diis eradicabitur*[23]. Considera quid agas, misera ac luctuosa persuasio. Facinus tuum plurimos perdit, et per omnem substantiam generis tui fœcunda pœna dividitur. Cur autem contra sacrificantes sic sæviat, ordinatæ legis autoritatis in Deuteronomio manifesta significatione monstratur: ita enim invenimus esse perscriptum: *Sacrificaverunt dæmoniis, et non Deo*[24]. Ad contaminatos ac pollutos te spiritus ne transferas, ab inferioribus ne speres auxilium: ne his supplices, quibus Dei gratia, jam imperare debes. Ecce dæmon est quem colis; cum Dei et Christi ejus nomen audierit, contremiscit, et ut interrogantibus nobis respondeat trepidantia verba, vix se colligit[25]: adhærens homini laceratur, uritur, vapulat, et statim de commissis sceleribus confitetur. Ne hunc colas, ne huic supplices, ne prostratus huic flectas genua, interdicto venerandæ legis juberis. Hinc severitatis pœna, hinc animadversionis metu metuenda sententia. Quid, Dei indulgentia libertate concessa, jugum potius eligis servitutis[26]? * * Non desinit Deus summus crimen hoc salutari voce pulsare, sed misericordia ejus errantes homines corrigere frequenti comminatione festinat. Audi per Esaiam Prophetam vox divina quid dicat: *Adoraverunt Deos, quos fecerunt digiti eorum, et curvatus est homo, et humiliatus*

---

23 Deuteron. XXXII. 17.

24 Deuteron. XXXII. 17.

25 Cf. supra ad c. XIV. not. 16. p. 57.

26 Hanc vocem excipit lacuna.

est vir, et non laxabo illis[27]. Et jam vos, o profani homines, iratum numen alloquitur, et adhuc errores vestros sacra convenit voce; ait enim in sequentibus per eundem Prophetam: *Illis fudistis libamina, et illis imposuistis sacrificia. Super hæc non indignabor, dicit Dominus*[28]? Adhuc indignationem suam salutaris Deus dilatat, severitatem suspendit, si vos forsitan peccare pœniteat, ut sacrilegæ voluntatis exitium aliquo genere relinquatis. Ecce in ipso indignationis impetu moderata rursus voce persuadet, et irarum suarum comprimit stimulos; ait enim per Hieremiam prophetam: *Nolite ambulare post Deos alienos, ut serviatis eis, et ne adoraveritis, ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos*[29]. Quid hic ad sacrilegium pronus aures tuas obstruis? quid hic obstinati furoris ardore in exitium mortemque festinas? Liberum te Deus fecit, in tua manu est, ut aut vivas aut pereas. Quid te per abrupta præcipitas? in lubrico itinere constitutus, et in ipso lapsu positus, titubantia aliquando suspende vestigia? Ecce sententia depromitur, ecce pœna decernitur: diu criminibus tuis pepercit divina moderatio: diu facinus tuum cum dissimulatione respexit: pervenis ad illud anceps, ubi spes, ubi vota deficiunt. Et ut manifestius instruaris, animadversionis exitium disce. Super hac

---

27 Esaiæ II. 8. 9. Firmico suffragatur Cyprianus ep. 64. exhort. ad Martyr, et de lapsis.

28 Esaiæ LVII. 6. ut Cypr. exhort. ad Martyr.

29 Jerem. c. XXV. 6. ut idem.

re in Apocalypsi totus ordo responsi est; ita enim scriptum est: *Si quis adorat bestiam et imaginem ejus, et accipit vota in fronte sua et in manu, bibet et ipse de vino iræ Dei, mixto in poculo iræ ejus. Et puniet igne et sulphure sub oculis agni, et fumus de tormentis eorum in secula seculorum ascendet. Nec habebunt requiem die ac nocte, quicunque adorant bestiam et imaginem ejus*[30].

CAP. XXX.

Sed et vobis, sacratissimi Imperatores, ad vindicandum et puniendum hoc malum necessitas imperatur, et hoc vobis Dei summi lege præcipitur, ut severitas vestra idololatriæ facinus omnifariam persequatur. Audite et commendate sanctis sensibus vestris quid de isto facinore Deus jubeat. In Deuteronomio lex ista præscripta est; ait enim: *Quod si rogaverit te frater tuus, aut filius tuus, aut uxor tua, quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui est æqualis animæ tuæ, latenter dicens: Eamus et serviamus aliis Diis gentium, non consenties ei, et non exaudies eum, et non parcat oculus tuus super eum, et non celabis, annuncians annunciabis de illo. Manus tua erit super eum inprimis interficere eum, et manus omnis populi deinceps. Lapidabunt eum et morietur, quoniam quæsivit avertere te a Domino tuo*[1]. Nec filio jubet parci,

---

30 Apocal. c. XIV. 9-10. concinit plerumque cum Cypr. Testim. l. III. et exhort. ad Martyr.

1 *Deuteron.* c. XIII. 6-10. ei plerumque suffragatur Cypr. rt. ad Martyr.

nec fratri, et per amatam conjugem gladium vindicem ducit. Amicum quoque sublimi severitate persequitur, et ad discerpenda sacrilegorum corpora omnis populus armatur. Integris etiam civitatibus, si in isto fuerint facinore deprehensæ, decernuntur excidia: et, ut hoc providentia vestra manifestius discat, constitutæ legis sententiam proferam. In eodem libro in integris civitatibus pœnam Dominus hac voce constituit; ait enim: *Aut si audieris in una ex civitatibus, quas Dominus Deus tuus dat tibi, inhabitare illic, dicentes: Eamus et serviamus Diis aliis, quos non nostis: interficiens necabis omnes, qui sunt in civitate cæde gladii, et incendes civitatem igni, et erit sine habitatore. Non ædificabitur in æternum*[2]. *Et avertetur Dominus ab indignatione iræ suæ, et dabit tibi misericordiam, et miserebitur tui, et multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, et observaveris præcepta ejus*[3]. Misericordiæ suæ vobis, sacratissimi Imperatores, Deus summus præmia pollicetur, et amplificationis maximæ augmenta decernit. Facite itaque quod jubet, complete quod præcipit. Auspicia vestra majoribus cumulata sunt donis, initio fidei positæ divini favoris incrementa sensistis. Nunquam vos manus Dei veneranda deseruit, nunquam vobis laborantibus denegavit auxilium. Strati sunt adversantium cunei, et rebellantia ante conspectum vestrum semper arma ceciderunt. Missi sunt superbi sub jugum populi, et Per-

---

2 Ibid. v. 12. 13. 15. concinit plerumque Cypr. l. l.

3 Ibid. v. 17. 18.

sica vota collapsa sunt[4]. Nec stare diu contra vos poterit malis suis armata crudelitas. Dei virtutem utrique diverso sensistis eventu. Vobis cœlestis victoriæ corona collata, et felicitate vestra nostra relevantur incommoda. Hæc vobis Deus summus, sacratissimi Imperatores, pro fide vestra[5] reddidit præmia. His vos interim remuneratos insignibus ad arcana venerandæ legis invitat. Pura mente, devota conscientia, incorrupto animo clementia vestra cœlum semper aspiciat, a Deo semper expectet auxilium, Christi venerandum numen imploret, et pro salute orbis terrarum ac vestra salutari Deo spirituales offerat victimas. Sic vobis feliciter cuncta provenient, victoriæ, opulentia, pax, copia, sanitas et triumphi, ut divina majestate protecti, orbem terræ felici gubernetis imperio.

---

4 Anno 344 Constantius res cum Persis haud infeliciter gessisse videtur, unde factum, ut Theophane teste (Chronogr. p. 30. Script. Rerum Byzantin. Tom. X.), triumphum de Persis egerit; qui quidem Firmico occasionem præbere potuit de *votis Persarum collapsis* scribendi. Ceterum Constantius in cruento hoc bello a Sapore novies fuit fusus, inprimis ad Singaram anno 348; nec nisi Massagetarum invasio victorem ab obsidione Nisibis avocavit. Zonaras L. XIII. c. 5. *Βασιλεὺς Κωνσάντιος, πολλάκις τοῖς Πέρσαις συμβαλὼν, τὴν ἥττονα μοῖραν εἶχε, καὶ πολλοὺς τῶν οἰκείων ἀπέβαλε.* Eutropius X. 6. Constantius a Persis multa et gravia perpessus, sæpe captis oppidis, obsessis urbibus, cæsis exercitibus; nullumque ei contra Saporem prosperum prœlium fuit, nisi quod apud Singaram haud dubiam victoriam ferocia militum amisit, qui pugnam seditiose et stolide contra rationem belli die jam præcipite poposcerant.

5 De Constante tantummodo dicere potuit Firmicus, qui Nicænam fidem amplexus, eam in Oriente protexit. Constantius contra Arianis aperte favit.

ADDENDA.

Pag. 12. nota 1. lege ex Plutarcho in Crasso c. 17. et in fine laci inde citati καταδείξασαι.

pag. 13. not. 3. adde: Ægyptios cuivis elemento duplicem attribuisse sexum auctor est Seneca Quæst. natur. III. 14.

pag. 16. ad finem notæ 2. de Babyloniis ignem atque aquam colentibus cf. Berosum ap. Clementem Protrept. c 5. pag. 57. Potter.

p. 21. not. 58. post verba altiores initiorum doctrinas accepisse narrat. adde: Eadem quoque de causa Xerxes Palladi Iliacæ sacra fecisse (Herodot. VII. 43) videtur. Hanc enim, ni fallor, Anaïtidi comparavit.

p. 33. lin. 5—7. Cum vox dispensatio nullum verbum habeat quocum jungi possit, fortasse rectior foret hujus loci lectio, si aut statueretur, post vocem disciplinam tale quid excidisse: causa ei cultus divini fuit, atque p. m. — aut deleretur vox dispensatio, et præterea ipsa tum pro tum ipsa legeretur.

p. 44. not. 1. Hujusmodi exprobrationes in actis quoque Martyrum passim leguntur. Sic v. c. Symphorianus Martyr coram judice dixit: Apollinem vero istum, quis nesciat, apud Amphrysum fluvium Admeti regis fuisse pastorem; qui voluptatum suarum illecebras recolens laureas diligit sertis coronas. (Ruinarti Acta primorum Martyrum sincera et selecta p. 72) Achatius Episcopus, ibid. p. 140. de Apolline: ut erat turpis in pueros, forma Hyacinthi cujusdam captus, ut bene nostis, incaluit, et miser atque ignarus futuri, disco illum quem optabat videre, occidit. Æscula-

[redacted]

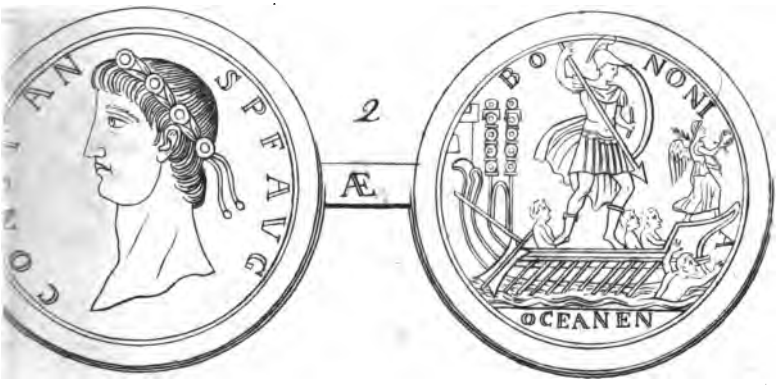
2
Æ
OCEANEN

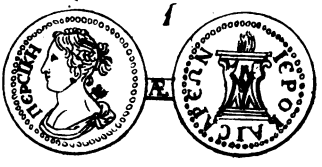
1
Æ

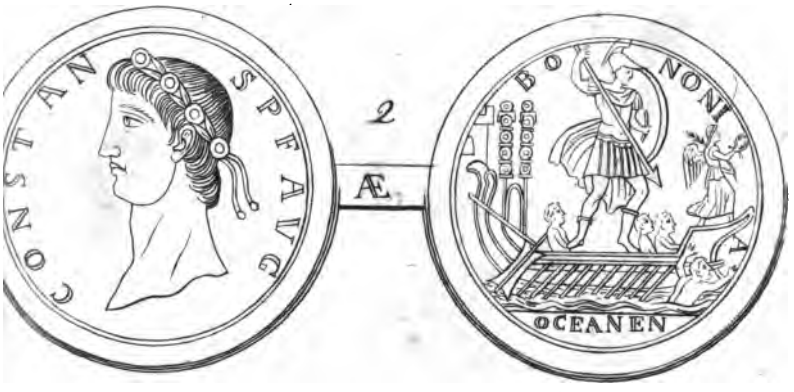
CONSTAN SPFAVG
2
Æ
BONONIA
OCEANEN

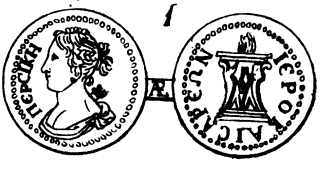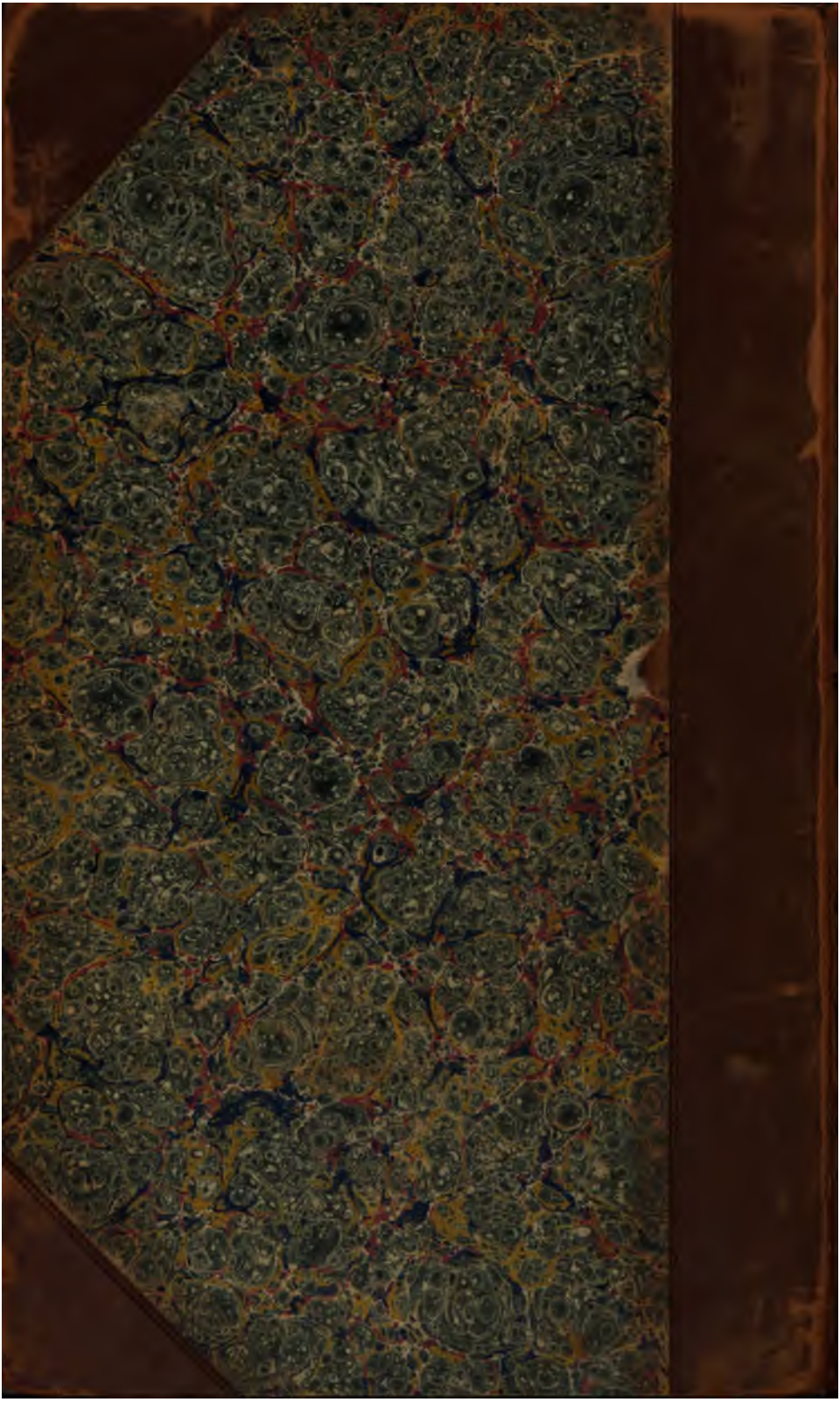
1
Æ